

Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Balaguer

(9 i 10 de juny de 2017)

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Paeria de Balaguer

Jornades de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans
a Balaguer

Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Balaguer

(9 i 10 de juny de 2017)

Barcelona • Balaguer, 2020

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Paeria de Balaguer

Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica. Jornades (2017 : Balaguer, Catalunya), autor

Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Balaguer (9 i 10 de juny de 2017).

— Primera edició

Bibliografia

ISBN 9788499655505

I. Sistac i Vicén, Ramon, 1958- editor literari II. Vallverdú, Josep, 1923- editor literari

III. Balaguer (Catalunya). Ajuntament IV. Títol

1. Català — Catalunya — Lleida (Província) — Congressos

2. Literatura catalana — Catalunya — Lleida (Província) — S. XX — Història i crítica — Congressos

3. Lleida (Província) — Història — Congressos

811.134.1(460.231)(063)

821.134.1.09(460.231)19(063)

94(460.231)(063)

L'edició d'aquesta obra

ha estat a cura de Ramon Sistac i Josep Vallverdú,

membres de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

Les Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Balaguer es van celebrar conjuntament amb la Paeria de Balaguer, amb la col·laboració de la Delegació de l'IEC a Lleida, la Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida, el Centre d'Empreses Innovadores (CEI) de Balaguer, el Museu de la Noguera i l'Obra Social "la Caixa".

© dels autors de les ponències

© de les fotografies: Jordi Mir, Josep Moran, Rosa M. Sauret, M. Antònia Sió i Ramon Sistac

© 2020, Institut d'Estudis Catalans i Paeria de Balaguer, per a aquesta edició

Primera edició: desembre de 2020

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Compost per fotocomposició gama, s. l.

Imprès a Open Print, SL

ISBN: 978-84-9965-550-5

Dipòsit Legal: B 21990-2020

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Taula

Abreviacions emprades pels autors	7
Reportatge fotogràfic	9
Presentació, <i>per M. Teresa Cabré</i>	17
El concepte <i>Ponent</i> , de Vallverdú a la vegueria que no arriba mai, <i>per Ignasi Aldomà Buixadé</i>	19
Tremp i Balaguer amb el Montsec al mig, <i>per Jordi Mir</i>	25
Una aproximació a la ciutat de Balaguer a través de les fonts escrites de l'alta edat mitjana, <i>per Carme Alòs Trepal</i>	33
Llegir Màrius Torres, avui, <i>per Margarida Prats Ripoll</i>	43
Teresa Pàmies, exili i talent, <i>per Josep Vallverdú</i>	53
L'aportació de l'occident català a la postmodernitat literària, <i>per Imma Farré (moderadora), Pep Coll, Rafel Molina i Albert Villaró</i>	59
La <i>Gramàtica de la llengua catalana</i> , l' <i>Ortografia catalana</i> i els recursos lingüístics de l'Institut d'Estudis Catalans, <i>per Mercè Lorente</i>	67

M'exalta el nou i m'enamora el vell: algunes consideracions sobre la pronunciació del lleidatà actual, <i>per Josefina Carrera-Sabaté</i>	77
Història i terra a la toponímia de la Noguera, <i>per Albert Turull</i>	101
Algunes consideracions dialectològiques sobre el català de Balaguer i de la comarca de la Noguera, <i>per Aitor Carrera</i>	113
La proposta de l'estàndard oral (IEC 1990, 1992): un quart de segle després, <i>per Joan Julià-Muné (moderador), Oriol Camps, Imma Creus i Noèlia Motlló</i>	173

Abreviacions emprades pels autors

ALC	<i>Atles lingüístic de Catalunya</i>
ALDC	<i>Atles lingüístic del domini català</i>
ALPI	<i>Atlas lingüístico de la península ibérica</i>
BDC	<i>Butlletí de Dialectologia Catalana</i>
BDLC	<i>Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana</i>
BDNO	<i>Butlletí de Dialectologia Nord-occidental</i>
BOC	Bloc Obrer Camperol
CAS	<i>complex adaptive system</i> ('sistema adaptatiu complex')
CCMA	Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals
cf.	confronteu
CIT	portal de Terminologia de Ciències i Tecnologia
coord.	coordinador
CTILC	Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana
DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear</i>
DDLC	<i>Diccionari descriptiu de la llengua catalana</i>
DECat	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i>
DECH	<i>Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico</i>
ed.	editor/edició
ESO	educació secundària obligatòria
fem.	femení
GIEC	<i>Gramàtica de la llengua catalana</i> de l'Institut d'Estudis Catalans
IEC	Institut d'Estudis Catalans
IULA	Institut de Lingüística Aplicada
JSUC	Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya
LAPAO	llengua aragonesa pròpia de l'àrea oriental
masc.	masculí
OC	<i>Onomasticon Cataloniae</i>

OIEC	<i>Ortografia catalana</i> de l'Institut d'Estudis Catalans
OLLPP	Oficina de Llengua i Literatura de Ponent i del Pirineu
p. e.	per exemple
PALDC	<i>Petit atlas lingüístic del domini català</i>
PAR	Partit Aragonès
PAU	proves d'accés a la universitat
PEO	<i>Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana</i>
PP	Partit Popular
PSOE	Partit Socialista Obrer Espanyol
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
s. d.	sense data
SF	Secció Filològica
<i>sic</i>	així
TNC	Teatre Nacional de Catalunya
UdL	Universitat de Lleida
UE	Unió Europea
UOC	Universitat Oberta de Catalunya
v.	volums
vol.	volum

Reportatge fotogràfic

Obertura de les Jornades a càrrec de Jordi Ignasi Vidal, alcalde de Balaguer (centre), M. Teresa Cabré, presidenta de la Secció Filològica, i Joan Biscarri, regidor de Cultura, el 9 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de Rosa M. Sauret).

Ignasi Aldomà Buixadé, en la primera sessió acadèmica (moderada per Ramon Sistac), el 9 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de M. Antònia Sió).

Intervenció de Jordi Mir (dreta), en la primera sessió acadèmica (moderada per Ramon Sistac), el 9 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de Rosa M. Sauret).

Intervenció de Carme Alòs Trepà, en la primera sessió acadèmica (moderada per Ramon Sistac), el 9 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de Josep Moran).

Intervenció de Margarida Prats Ripoll, en la primera sessió acadèmica (moderada per Ramon Sistac), el 9 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de Josep Moran).

Intervenció de Josep Vallverdú, en la primera sessió acadèmica (moderada per Ramon Sistac), el 9 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de Josep Moran).

Taula rodona, en la primera sessió acadèmica, el 9 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer. D'esquerra a dreta, Rafel Molina, Carles M. Sanuy, Imma Farré (moderadora), Pep Coll i Albert Villaró (fotografia de Josep Moran).

Recital de guitarra, guitarra barroca i tiorba, a càrrec d'Alexandre Rosanes Siscart, el 9 de juny al restaurant de l'Hotel Santuari (fotografia de Ramon Sistac).

Intervenció de Mercè Lorente, en la segona sessió acadèmica (moderada per Josep Vallverdú), el 10 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de Rosa M. Sauret).

Intervenció de Josefina Carrera-Sabaté, en la segona sessió acadèmica (moderada per Josep Vallverdú), el 10 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de Rosa M. Sauret).

Intervenció d'Albert Turull, en la segona sessió acadèmica (moderada per Josep Vallverdú), el 10 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de Rosa M. Sauret).

Intervenció d'Aitor Carrera, en la segona sessió acadèmica (moderada per Josep Vallverdú), el 10 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer (fotografia de Rosa M. Sauret).

Taula rodona, en la segona sessió acadèmica, el 10 de juny a la sala d'actes de l'Ajuntament de Balaguer. D'esquerra a dreta, Oriol Camps, Joan Julià-Muné (moderador), Imma Creus i Noèlia Motlló (fotografia de Rosa M. Sauret).

Fotografia de grup davant l'església de Santa Maria de Balaguer (fotografia de Jordi Mir).

Visita a l'església de Santa Maria i a la muralla, el 10 de juny (fotografia de Jordi Mir).

Presentació

Les reunions de la Secció Filològica que un cop l'any tenen lloc fora de la seu de Barcelona tenen com a finalitat principal conèixer de prop les iniciatives culturals i lingüístiques que es fan en l'àmbit de la llengua catalana. Conèixer-les per tenir-les en compte, però, sobretot, per poder afinar la percepció sobre l'estat de la llengua en el territori, la força de les activitats que s'hi organitzen, els suports possibles que poden concórrer en la tasca de la Secció Filològica i els consensos sobre la construcció de l'estàndard. Aquestes reunions són, doncs, cabdals com a font d'informació i indispensables per a l'establiment de complicitats collectives sobre la llengua.

També és fonamental per a la Secció Filològica difondre els treballs que està realitzant sobre la normativa, una de les funcions que li va ser encomanada en la seva creació, l'any 1911. És la Secció Filològica la que, en el si de l'Institut d'Estudis Catalans, elabora i actualitza els recursos normatius sobre la gramàtica, el lèxic i l'ortografia, recursos inevitablement lligats a la llengua viva, a l'estàndard autogestionat pels parlants; recursos, en suma, que incorporen una variació raonable i raonada de les varietats dialectals amb el propòsit que tots els parlants de la llengua puguin reconèixer-se en el model que s'estableix.

Heus, doncs, la doble funció que tenen les reunions itinerants de la Secció Filològica que es van començar a organitzar el 1990, quan Antoni Maria Badia i Margarit n'era el president.

En aquesta ocasió, la Secció ha volgut reunir-se en terres de Ponent, més enllà de Lleida, la ciutat que va hostatjar aquesta reunió l'any 1991, i més concretament a Balaguer, cap i casal de la Noguera, la capital nova del comtat d'Urgell i la segona ciutat de Ponent. Balaguer, «entre l'horta i el secà», com diu el díptic de presentació de la Jornada, «punt d'encontre de les rutes entre el Pirineu i la Plana». Balaguer,

ciutat on va néixer l'escriptora Teresa Pàmies i on actualment viu el nostre company i amic Josep Vallverdú, també membre de la Secció Filològica. Balaguer, una ciutat en què destaca l'interès de les autoritats per promoure els talents locals.

La trobada, celebrada conjuntament amb l'Ajuntament de Balaguer, amb la col·laboració de la Delegació de l'IEC a Lleida, la Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida, el Centre d'Empreses Innovadores (CEI) de Balaguer, el Museu de la Noguera i l'Obra Social "la Caixa", permetrà fer aquest intercanvi de coneixement entre els membres de la Secció Filològica i els estudiosos, els erudits, els professors i els escriptors i especialistes que centren en aquestes terres la seva vida quotidiana i professional i de qui tant podem aprendre els qui, des de l'IEC, treballem per poder disposar d'eines que orientin el bon ús de la llengua.

En acabar el procés d'edició d'aquesta publicació, hem hagut de lamentar el traspàs de Joan Julià-Muné, el 7 de juliol de 2020, que va moderar la taula rodona La proposta de l'estàndard oral (IEC 1990, 1992): un quart de segle després.

M. TERESA CABRÉ
Presidenta de la Secció Filològica

El concepte *Ponent*, de Vallverdú a la vegueria que no arriba mai

En presència de Josep Vallverdú, conferenciant d'aquesta mateixa jornada, es feia una mica incòmode i bastant agosarat respondre al tema del títol d'aquesta ponència; qui millor que Josep Vallverdú per explicar-lo. Feta la reserva, assumeixo el repte a partir del repàs i l'anàlisi de l'extensíssima obra de Josep Vallverdú publicada recentment.¹ Per si el títol de l'assaig no és prou explícit, repetirem la tesi principal: la descoberta literària i el compromís polític porten Josep Vallverdú a reivindicar aquestes terres davant el desconeixement exterior i l'opressió de la dictadura, una reivindicació que cristallitzarà en el concepte *Ponent*, bandera que serà adoptada pels corrents antifranquistes i assolirà un ressò social important. Al concepte en si mateix s'hi arriba de manera quasi fortuïta:

— No és que *Ponent* sigui un terme del tot nou per designar la part de ponent de Catalunya, però fins aleshores havia tingut un tractament estrictament físic, de simple orientació en l'espai, com l'ús que en fa Pau Vila en algun dels seus treballs comarcals.

— És un terme que apareix com a alternativa a altres termes bandera, com *Terres de Lleida*, i els altres topònims que tenen Lleida com a base (*Terra Ferma*, *Occident*...). El mateix Josep Vallverdú utilitza el terme *comarques occidentals* el 1967 («Diguem *comarques occidentals*», *Tele/Estel*, 31 de març de 1967), mentre que el 1969 dona una conferència al Centre Comarcal Lleidatà amb el títol «El perfil de les comarques ponentines». Seran les *Proses de Ponent* de 1970 les que

1. Ignasi ALDOMÀ (2016), *Paisatge, país, pàtria: Josep Vallverdú i el Ponent imprescindible*, Lleida, Pagès Editors.

donaran l'estocada al nou nom, mentre que l'octubre del mateix any sortia una entrevista seva a *Serra d'Or* amb el títol «La Catalunya de Ponent».

Què aporta de nou el concepte *Ponent* de Josep Vallverdú? En què fonamentarà la seva popularitat? L'interès i l'èxit del *Ponent* de Vallverdú té una base clarament política que arrela en els anys de la transició del franquisme a la democràcia. I s'explica, sobretot, per les diferents ruptures que planteja en relació amb el missatge lleidatanista del franquisme polític i sociològic local; són, fonamentalment, quatre.

Primer de tot, contra la província o, millor, el provincianisme; el Ponent de Catalunya es dreça contra la província de Lleida. La proposta se separa del franquisme local, que postulava el provincialisme com a base d'identificació local, suport d'un concepte de nació espanyola centralista, alternatiu i oposat al catalanisme polític:

— Dit *leridanismo* quan els propulsors s'oblidaven de la catalanitat i albiraven una integració espanyola contundent, en alguns moments amb perfils fins i tot aragonesos.

— Dit *lleidatanisme* quan els propulsors no es podien desenganxar del tot dels orígens i integraven els folklorismes autòctons. I en aquest àmbit segurament s'hauria de destacar Josep Maria de Porcioles com a inspirador i avalador del lleidatanisme des de la Presidència de la Diputació de Lleida (el 1942 havia creat l'Institut de Estudios Ilerdenses) i, posteriorment, del barcelonisme a partir de l'alcaldia de la Ciutat Comtal.

En segon lloc, contra la identificació conservadora prevalent del moment; el Ponent contra la «Lleida Terra Ferma» que havia estat incorporada pels factòtums del règim i que manté unes ressonàncies medievals (crònica de Ramon Muntaner). Davant el franquisme, el Ponent dona sortida a la societat democràtica, lliberal, republicana i de progrés que sustenta el pensament de Josep Vallverdú. Es podria, fins i tot, precisar l'absoluta novetat del Ponent en el sentit que s'allunya també del republicanisme anterior que havia tingut en *Occident*, nom de la revista catalanista republicana en la qual col·laborava el pare de Josep Vallverdú, el nom predilecte.

En tercer lloc, la identificació amb les planes occidentals o comarques de la plana. El Ponent s'allunya de l'àmbit de la província o similar i es planteja com a referent les comarques de la plana, tot considerant els Pirineus un altre món. Josep Vallverdú no proposa, però, una estructura política per a Ponent i no reivindicava tampoc una adscripció territorial estricta; no assenyalava pobles ni comarques. Hi ha una continuïtat evident cap a l'Aragó, hi ha una Segarra singular..., que el Ponent més o menys inclou. Però, a mesura que els nous espais administratius s'institucionalitzen, el Ponent es fixa també més pel que fa als límits, amb l'espai de l'àmbit territorial o la vegueria, les cinc comarques de la plana, com a referència destacada.

I un quart aspecte a remarcar: totes les contrades valen el mateix i es reivindiquen amb el Ponent; Lleida cau de la bandera. No és un fet gens anecdòtic ni circumstancial; Josep Vallverdú ho té molt clar. L'escriptor neix a Lleida ciutat, però la seva família ve de l'Urgell segarrenc i ell viu i manté lligams amb tota la geografia ponentina, fets que el porten sempre a tenir una visió àmplia de tot el país i a mirar de parlar per tots. La capital no pot resumir tota la regió i, al contrari, la ciutat representa un baluard franquista on es concentren els funcionaris i diversos aprofitats del règim i que molt sovint no estan al cas del que passa més enllà dels seus carrers ni tampoc els interessa.

El franquisme s'acabà i, amb la Transició, arribaren els canvis de protagonistes polítics i alguns canvis institucionals. La geopolítica franquista hauria perdut terreny i les banderes *leridanista* i *lleidatanista* perderen la seva virulència. Però la transició cap a la democràcia fou un pacte entre franquistes i opositors o, segons com es miri, una concessió dels franquistes als opositors que ha deixat moltes coses inalterades, coses que afecten l'evolució del Ponent.

El terme *Ponent* ha fet el seu forat social com a bandera i signe d'identitat de la gran plana: Ràdio Ponent, Diari de Ponent, Ateneu Popular de Ponent, Centre Penitenciari Ponent, Jove Orquestra de Ponent, Cervesa Ponent, Missatgers de Ponent... *Ponent* ha tingut la seva penetració en la terminologia oficial, en alguns organismes i documents de la Generalitat, quan es refereixen a aquest territori i hi treballen. Semblava també destinat a batejar el nom de la nova vegueria: és el nom que es recull en la planificació territorial i altres documents de planificació i organització, i l'informe Roca (2000) proposava precisament la vegueria de Ponent. Però, finalment, la Llei 30/2010 estableix la vegueria de Lleida, no de Ponent. La denominació *Ponent* no ha acabat de reeixir institucionalment, i els motius serien diversos.

La província continua aquí, amb l'enorme capacitat de subsistència que tenen aquestes unitats a l'Estat espanyol, com a àmbit de l'organització de l'Estat centralista i com a àmbit també d'organització dels poders locals a través de les diputacions provincials. Amb la democràcia es creen noves entitats administratives territorials, però no desapareix res, i els intents de la Generalitat per assumir-les, replantejar-les o canviar-ne el nom han quedat en res. Les divisions provincials, amb les reestructuracions obligades per les noves comunitats autònomes, són les mateixes de l'any 1833, quan es crearen; són un cas realment únic a Europa, per no dir al món, ens afegiria el geògraf Jesús Burgueño, que les ha estudiat a fons.² Periòdicament surten crítiques a les diputacions com a organisme que no dona cap servei a la ciutadania i que gasta sense donar compte a ningú (representació

2. Jesús BURGUEÑO (1995), *De la vegueria a la província: La formació de la divisió territorial contemporània als Països Catalans (1790-1850)*, Barcelona, Rafael Dalmau.

indirecta), però els partits hi tenen una base potent d'inserció local i els va molt bé, com va bé la circumscripció electoral provincial, que no s'ha estat capaç de canviar. Resisteixen, doncs, la institució i la geografia provincials, una pervivència que fa quasi impossible d'introduir una nova unitat esglau de tipus administratiu com la vegueria.

Ha resistit també el nom *Lleida*, sol o formant part de la denominació *regió de Lleida* o *Terres de Lleida* i d'altres de similars utilitzades per a designar la gran plana; de fet, el primer mapa de la regió vegueria de la Generalitat utilitzà *Pla de Lleida*, que es correspon amb el nom històric de l'àrea més pròxima a la ciutat i que s'hauria de bandejar. La força institucional de la ciutat s'imposa, en definitiva, sobre la resta del territori de manera explícita o implícita: a través d'una centralitat administrativa o comercial indefugible, de la concentració institucional, de la preferència urbana en els mitjans de comunicació, de la preferència o la capacitat política i institucional de l'alcaldia de Lleida...

Dèiem que la província de Lleida es manté ben viva perquè la transició és un pacte, a escala d'Estat i a escala local. I perquè, podríem afegir, les consciències s'acomoden també a un univers institucional (poder simbòlic de l'Estat) que no provoca molèsties personals, va bé als qui manen i és acceptat com una cosa natural. Si la província continua donant guerra és, essencialment, perquè hi ha uns poders polítics que l'han defensat i la defensen: els de fora que continuen en l'òrbita de l'Estat centralista i els locals que viuen de la cadira corresponent, que no són pocs.

Malgrat tot, ens podem preguntar si calia que la bandera del Ponent passés a integrar-se en l'organització administrativa del nou estat democràtic. És molt difícil, per no dir impossible, la divisió administrativa tècnicament perfecta, i aquí s'obre un llarg debat, del qual ens quedàrem amb dos paràgrafs:

La geografia provincial té també la seva base real. La vigència econòmica i humana dels estrictes límits provincials és discutible des de molts aspectes: la Cerdanya i la Ribagorça, increïblement migpartides entre províncies; la dubtosa pertinença lleidatana del Solsonès; la discutible separació dels altiplans segarrencs... Però les complementarietats generals que existeixen entre plana i muntanya i que sustenten conceptualment el fet provincial tenen, també, els seus fonaments, com bé mostren raïers, transhumàncies i altres relacions trenades a través de la història.

La qüestió essencial és la funció per la qual es crea la divisió i els usos o la instrumentalització que se'n fa. En el mapa espanyol franquista o anterior, de cinquanta províncies, la de Lleida tenia la seva coherència. En el mapa autonòmic del 1978 i en el marc d'una organització pròpia de Catalunya, esdevé molt més discutible, sobretot si els territoris de muntanya reclamen institucions pròpies, i ja no parlem del cas de la Vall d'Aran, amb aspiracions d'anar per lliure tant com sigui possible.

El fet que la denominació *Ponent* no hagi acabat de guanyar la batalla de la toponomàstica democràtica oficial indica la debilitat o les limitacions dels canvis que aquesta ha comportat, però, al mateix temps, té també els seus avantatges. I per això parlava del «Ponent imprescindible» en el títol del llibre publicat recentment i dedicat a Josep Vallverdú. Com que no s'ha institucionalitzat, *Ponent* no és un concepte encarcerat. No ha tingut temps de ser fossilitzat i adscrit a unes determinades pràctiques institucionals més o menys criticables. En conseqüència, és un concepte que encara pot ser vàlid com a símbol de regeneració i de voluntat de construir noves arquitectures institucionals, organitzacions més participatives.

En el fons, no és qüestió de noms, sinó de si el concepte *Ponent* que ens transmet l'escriptor Josep Vallverdú conté encara una càrrega de renovació i suscita l'interès social, de si encara ens serveix la càrrega política que la figura de l'escriptor incorporava al concepte i que encaixà en el moment de la Transició dels anys 1970, almenys des de l'oposició democràtica. Pot ser una eina per a una segona transició cap a la independència? Sens dubte, el Ponent ens planteja encara qüestions de plena actualitat:

— La tofília o amor per la terra i el seu paisatge: el reconeixement dels patrimonis incorporats al territori propi per part de la població, el respecte per aquests patrimonis culturals, per la naturalesa i pels seus habitants.

— L'afany de progrés i solidaritat que estimula les iniciatives individuals i col·lectives per aprofitar els nostres patrimonis, crear noves activitats, millorar el benestar, per a la concertació i la col·laboració socials.

— L'acció responsable dels individus davant la indiferència social, el seguidisme i l'anomia en la qual ens encerclen els mitjans dominants i les formes de vida actuals.

— A més, naturalment, de la reivindicació de l'existència i el valor d'aquestes terres davant de Catalunya.

En el fons, la identificació amb la bandera del nom, *Ponent*, hauria d'ajudar a la presa de responsabilitat dels individus sobre l'entorn social i el medi ambient propis. No és fàcil, com remarcaven els literats lleidatans Emili Bayo i Xavier Macià: «Passa que aquest és un territori atomitzat en excés, clarament despersonalitzat, infrapoblat, però molt extens, i, per tant, ben poc susceptible de generar elements emotius, simbòlics i referencials que integrin en un sol cos els distints membres de la comunitat».³ Al cap i a la fi, a Ponent no ens movem en el territori de l'Estat o de la nació, que és el que defineix les portes al món i que alimenta lideratges. Ens movem en l'espai més petit de la bioregió, de l'espai viscut. És l'espai més propi de la tofília que ha posat de moda el geògraf Yi-Fu Tuan, que es mou entre l'escala de la comarca i la de la regió o grup de comarques. És l'espai de l'adhesió lliure i,

3. Emili BAYO i Xavier MACIÀ (1987), *Narradors de Ponent*, Lleida, Edicions de l'IEI, p. 11.

fins a cert punt, voluntariosa, que pot ser ratificat administrativament, però tampoc no li cal. En aquest context, la recerca i la definició de la identitat ponentina pot ser com la cerca del Sant Graal: la d'una identitat que, pel fet que no és forta i és dependent, no s'acaba de trobar mai. També ens podem quedar, per què no, amb el Ponent com a esperança i voluntat de ser, com a identitat en construcció permanent. Potser és també la manera de ser fidel al seu inventor:

Diuen que aquest terme, *Ponent*, el vaig inventar jo. Però, per a mi, *Ponent* és més que una paraula: és un sentiment. Al llarg dels anys aquest terme ha anat agafant uns matisos romàntics, encara que és un mot ple de vida, de transformacions. Representa l'esperit d'una gent, d'unes terres de l'Occident català. Parlar de *Ponent* significa parlar de frontera, de terres de pas, d'oblit, de canvi, de tot un món que ha sorgit al llarg de la història. Una història que no ha estat justa amb aquestes terres oblidades per la major part dels catalans.⁴

IGNASI ALDOMÀ BUIXADÉ
Universitat de Lleida

4. Josep Vallverdú entrevistat per Joan TORT I DONADA i Pere TOBARUELA I MARTÍNEZ (1997), «Josep Vallverdú, una mirada des de Ponent», *Revista de Catalunya*, núm. 122 (octubre).

Tremp i Balaguer amb el Montsec al mig

La manera com es van anar agrupant els pobles que havien d'acabar formant l'àrea que configura la nostra comunitat lingüística, la nostra nació, és, en si mateixa i en cada cas, una història peculiar i apassionant. Tant la implantació i l'arrelament al llarg del territori com les fronteres que l'han anat definint són el resultat de circumstàncies diverses i de fets sovint fills de l'atzar, però que han donat lloc a una realitat que ha resistit tots els embats de la història i han configurat i han consolidat la nostra personalitat com a poble.

Avui, des d'aquestes terres, ve de gust de pensar-hi, però no cediré a la temptació de furgar en cap d'aquestes causes perquè seria com posar-se a cabdellar un fil inacabable. Així i tot, com que som on som, a Balaguer, i jo vinc d'on vinc, de Tremp, no em sé estar d'esbossar algunes referències que vinculen i posen al mateix sac aquests dos grups humans que venen de lluny i avui compleixen bé amb la missió i la responsabilitat de ser baluards de l'àrea ponentina, que és d'on han vingut sempre i continuen venint les pitjors ventades.

Aquesta missió conjunta s'ha produït en el temps, encara que cada un ve d'un origen diferent. Com és generalment admès, tot i estar separats per una distància més aviat curta, Tremp és a la muntanya i Balaguer és al pla. Una muntanya i un pla separats, això sí, per una muralla com la serra del Montsec, però que a la fi havia d'esdevenir estratègica a l'hora de defensar i de reconquerir el país enfront de l'onada musulmana en aquella franja occidental. Al principi, va ser una barrera que va fer poc còmodes l'accés i l'establiment als «moros», que és com sempre ha estat reconeguda aquella host ocupant en aquelles, per a ells, envitricollades terres pallareses, i, després, un cop foragitats, es va convertir en la millor defensa per a evitar-ne el retorn. L'operació, cal recordar-ho, no va ser fàcil. La memòria d'un

cabdill bàsic en aquella comesa com va ser Arnau Mir de Tost i la presència, encara ara, de la ferrenya filera dels que avui anomenem «castells de frontera», que van des de Llordà fins a Viacamp, passant per Toló, Sant Gervàs, Mur i Girbeta, en són testimonis.

A la fi del segle x, Tremp ja va quedar força a recer fins i tot de les successives escaramusses reinvasores i s'incorporava en aquell espai embrionari que havia d'esdevenir el nucli inicial de la nostra nació i que hem coincidit a qualificar com la «Catalunya Vella». Un espai que, ja des del principi, va anar adquirint personalitat i presència en l'àmbit europeu, com ho demostren fets puntuals i significatius, com les assemblees de pau i treva de Toluges, o la proliferació i la densitat de temples romànics que encara caracteritza tot el territori.

El cas és que aquella embranzida va portar el valerós Arnau Mir de Tost a vèncer el Montsec i a conquerir i poblar la vall d'Àger, però no va aconseguir imposar-se a la línia sarraïna establerta entorn de la suda de Balaguer, i no fou fins a l'inici del segle xii que Guerau de Cabrera, net d'Arnau Mir, la va conquerir definitivament.

D'entrada, doncs, Tremp i Balaguer s'havien incorporat a la nació naixent amb una diferència cronològica determinant, però l'agregació immediata al comtat i, successivament, al bisbat d'Urgell, van permetre a Balaguer d'afegir-se des del primer moment a l'alenada unificadora que la força d'una llengua comuna va anar consolidant, sobretot a partir de la segona meitat del segle xii. En aquell moment, ja sense presència sarraïna, va anar quedant definit el terror que havia de configurar la Catalunya actual, i Tremp i Balaguer es van convertir, en els seus espais respectius, en dos sentinelles cabdals del perímetre d'aquest territori.

És lògic que, des del primer moment, la presència d'aquest Montsec, que, tot i els seus 1.700 m, no és més que un preavis de l'abruptesa que després adquireix la zona pirinenca, influís en la independència d'aquests espais, ja que des de la plana balaguerina es veia com una muralla i des de la conca trempolina com un mur de contenció que en ambdós casos feia respecte de travessar.

Cal dir, però, que des de sempre hi ha hagut camins que, a través d'aquesta serra, han mantingut la comunicació entre aquestes dues comarcades. Les cabaneres, o camins ramaders, que facilitaven als grans ramats de les terres altes del Pallars d'exercir la indispensable transhumància, n'eren els punts referencials.

El popular coll d'Ares, al Montsec d'aquest nom, entre Sant Esteve de la Sarga i Àger, ara centre d'atracció dels practicants del parapent, era el pas més franc i concorregut; malgrat això, els congostos, com el de Terradets des de fa segles, el del Pas Nou posteriorment i el de Mont-rebei des de 1924, tot i ser de camí més dificultós, també eren molt utilitzats perquè evitaven haver d'accedir al llom de la serra. Un topònim revelador, ara molt oblidat, el puig del Camí Ramader, al Montsec de Rúbies, fa creure que era de pas habitual abans d'atrevir-se a solcar el

del contigu Pas Nou, que obre camí entre l'Hostal Roig i Vilanova de Meià. Cal dir que la portella Blanca, al Montsec de Rúbies, i el pas de l'Osca i la collada de Colobor, al Montsec d'Ares, també permetien anar d'una banda a l'altra a peu si es tenia una bona cama.

Ara l'accés per Terradets, el Pas Nou i el coll d'Ares es pot fer amb tota mena de vehicles, mentre que la resta ha quedat reduïda pràcticament a l'àrea de l'excursionisme. A això s'ha d'afegir la possibilitat del tren, que l'any 1924 va arribar a Balaguer, i el 1950, a Tremp, i que uneix els dos pobles d'una manera «fèrria».

Tot i així, cal dir que la relació entre Tremp i Balaguer no ha estat mai gaire intensa. Tots dos són autosuficients i tenen la responsabilitat d'atendre les necessitats dels nuclis més petits de l'entorn i, subsidiàriament, de complir amb la condició de cap de comarca, amb la qual cosa no han tingut gaires ocasions d'ajudar-se mútuament. Tremp, voltada de muntanyes i relativament allunyada del riu, la Noguera Pallaresa, va sorgir el segle IX a recer del temple de Santa Maria de Pallars, ara de la Mare de Déu de Valldeflors, i sempre s'ha mogut dintre d'una població migrada que tot just ara s'ha consolidat en els sis mil habitants. Quant a Balaguer, tot i el fre que li pogués suposar la proximitat de Lleida, el fet d'estar situat al mig de la plana oberta, la immediata d'un riu com el Segre, que és una artèria de vida, i el rang que li conferia l'antiga suda, convertida en l'important Castell Formós, que havia d'esdevenir residència dels comtes d'Urgell, li han permès de doblar llargament la població.

Amb un esperit comú i una funció paral·lela, encara que cada un en el seu espai, una cosa els ha agermanat sempre: és el fet de gaudir del clima mediterrani, que els proporciona un paisatge equiparable, on senyoregen els cereals i són presents els ametllers i els olivers com a arbres familiars, encara que Balaguer es pugui vanter, a més, d'uns bons fruïterars gràcies a un temps més benigne.

Un altre aspecte que els posa al mateix sac és la seva pertinença a l'àrea del català occidental. Però aquí, atesa la gran varietat de matisos que, com a llengua viva, ens ofereix la nostra parla en cadascun dels seus àmbits dialectals, ens emboficariem —i aquesta no és la qüestió— si ens proposéssim analitzar-ne les afinitats o les diferències. El fet més aparent és que el Montsec no és un factor diferenciador perquè allò que és evident, sense entrar en detalls, és que la forma pròpia del parlar de Tremp és més pròxima a la de Balaguer que a la de la Pobla de Segur, tot i formar part de la mateixa comarca. Detallar-ne els trets específics seria entretingut, però com a fet purament anecdòtic es pot recordar la presència esporàdica al vessant nord del Montsec d'algunes expressions verbals amb les formes del subjuntiu amb *o* —*vine quan vulgos, no tingos por, és millor que no digo res*—, que trobem habitualment en alguns sectors de la Noguera i més enllà.

Hem dit que mai no hi ha hagut tendència a tenir una relació sistemàtica. I això es pot entendre si partim de la base que, des de l'origen, la consolidació de la

nostra identitat a l'àrea ponentina s'ha anat produint del nord cap al sud i, de fet, mirant cap a l'est amb el mar com a horitzó. Podem dir que entre tots plegats, en un mil·lenni, per donar forma i sentit al nostre país, hem fet, en l'aspecte humà, el que en milions d'anys han fet —i aquí em plau fer-me meva la colpidora metàfora de la notable i benvolguda escriptora trempolina Maria Barbal— les pedres de tartera, que han iniciat el seu abrupte recorregut, si cal a l'altiva Pica d'Estats, i han anat rodolant i cobrint tot el nostre terror fins a fondre's suaument amb l'aigua i, al final, formar el contrast total que és el delta de l'Ebre. Tremp i Balaguer, tot i el Montsec al mig, es van afegir des de l'inici a aquesta allau que s'endevinava fecunda i han estat sempre baules fidels a aquest camí.

El Montsec, en definitiva, tant per a l'un com per a l'altre, és un punt referencial que, més que separar, uneix. Podríem dir, recordant la visió que els occitans van saber tenir dels catalans i que Maragall va copsar i actualitzar com a fet vinculant en la seva *Glosa*: «Aquelles muntanyes —que tan altes són, me priven de veure— mos amors on són». Una muntanya, en aquest cas, que ha fet de pern d'uns sentiments comuns i que tradicionalment ha vingut ben de gust de traspasar als uns i als altres per motius personals i sovint sentimentals. En un sentit, en són una bona prova l'assistència tradicional, esperada i agraïda, de noguerencs a l'aplec de Sant Salvador del Bosc, a mig vessant nord del Montsec de Rúbies, o la voluntat, gairebé penitencial, d'acudir a l'església de Sant Pere d'Aransís, advocat contra la ràbia, en les ocasions que es preveia el perill d'aquesta malura, i en l'altre ho és, i ho ha estat sistemàticament, el desig de tants i tants pallaresos de veure consagrada la seva unió matrimonial davant del Sant Crist de Balaguer.

Aquesta consciència de veïnatge, de bon veïnatge, no es contradiu amb la inèrcia de la seva consciència de «pedra de tartera», que els ha dut sempre a mirar cap al mar, amb Barcelona com a horitzó rutilant: els conquesos, havent de superar d'entrada el cercle de muntanyes que els envolta i sabent que, des del cim de Comiols, ja podrien albirar la silueta de Montserrat, que els marcava el camí a seguir amb Ponts i Calaf com a fites senyaleres, i els noguerencs, encaminant-se plana enllà amb la mirada fita en Cervera i també amb Montserrat com a punt de referència. Aquesta tendència no separava, sinó que coincidia en un mateix concepte i sentiment de país.

Un sentiment que els ha portat sempre a objectius comuns i a viure paral·lelament les vicissituds i les il·lusions que, en cada moment, hem patit i gaudit com a catalans. Dos casos concrets de moments determinants de la nostra història en són uns bons exemples: el càstig que van haver de suportar per la seva adhesió fidel a l'arxiduc Carles durant la malastruga guerra de Successió, i el patetisme amb què van viure i patir amb pocs dies de diferència la irrupció de les tropes franquistes a Catalunya, quan van haver de fer front, una vegada més, a la seva condició de sentinel·les ponentins.

La realitat és que, tot i aquests sotrac històrics, han sabut mantenir sempre la responsabilitat i la cohesió de l'àrea comarcal que tenen encomanada i mai no han prescindit els uns dels altres, ni tan sols a l'hora de vetllar per qüestions d'interès comú, com ara millorar els mitjans de comunicació, carreteres i tren, ni en casos de col·laboració més ocasional. En aquest sentit, és significativa la relació que es va establir entre el Centre Excursionista de Balaguer i la Societat Amics de la Muntanya, quan l'any 1964 aquesta entitat trempolina es va disposar a fer-se un lloc en el món de l'excursionisme i va trobar de seguida l'ajut i el consell del grup balaguerí, que des de 1929 aplegava els excursionistes de la Noguera.

Si ens fixem en un altre baròmetre com la premsa local en català, trobem que, en aquest cas, Tremp es va anticipar el 1903 amb l'aparició, cal dir que força efímera, del setmanari *La Veu de la Muntanya* i que Balaguer no s'hi va afegir fins el 1912 amb el mensual *La Falç*. Les publicacions s'hi han anat succeint esporàdicament, per bé que al llarg del segle xx Balaguer, amb un potencial superior de lectors, fet important en aquests casos, en conjunt ha ofert un nombre de títols superior, més o menys reeixits en tots els casos. Normalment, és lògic, eren d'àmbit comarcal, però en aquest sentit cal remarcar el quinzenal balaguerí *Pla i Muntanya*, que des de 1923, fent honor al seu nom, va tenir presents totes les terres pallareses que donen aigües al Segre. En el camp més estrictament literari, hi ha un fet, fins a cert punt potser més anecdòtic, que també les uneix, i és que l'escriptor reconegut com a balaguerí Ramon Macià i Alegret, autor de llibres com *Encara neixen dies* i *Vents de port* i, potser, com a més aparent, de la novella històrica *Els esquarterats*, basada en l'episodi del regicidi de Ferran II el 1492, va néixer a Tremp ara fa un centenar d'anys. En allò que ha deixat escrit segur que hi podem trobar paraules apreses a ambdós costats.

En general, doncs, cada un ha fet el seu camí, però amb molts punts de coincidència. Com a fet rellevant, quant a la seva condició de posseir el títol de ciutat, Balaguer, atesa la seva importància, es pot vanter de lluir-lo des de molt enllà i Tremp, des de 1884. Fins i tot, en la denominació popular, han sabut trobar una terminació comuna per al gentilici: *balaguerins* i *trempolins*, aquests darrers fent ús, això sí, d'un increment, en aquest cas, *ol*, curiositat peculiar pràcticament única en formes gentilícies, que no trobem aplicada en topònims monosil·làbics que podríem considerar paral·lels, com Valls, Sort o Reus.

Com és habitual, també són objecte de dites populars que els apliquen els pobles del voltant i que, tot i que ben sovint reflecteixen trets positius però també pejoratius, no poden ser vistes més que com un reflex de la franquesa que comporta el veïnatge i, sobretot, tenen la gràcia de ser espontànies. Ara tampoc no és el moment de mirar quantes en podríem desenterrar, i dic *desenterrar* perquè aquest tipus d'expressions tendeixen, dissortadament, a anar desapareixent.

Recordem-ne, encara, un parell de cada. De Tremp: *Trempolins de Tremp*, *bona vila i mala gent* i *Gent de Tremp*, *gent de bon tremp*, i de Balaguer: *Si vas a*

Balaguer, esmorza primer i La curiosa de Balaguer es pixava dins del saler. Segur que entre tots encara n'hi podríem afegir, i és bo que, sempre que en tinguem ocasió, procurem no deixar-les en l'oblit.

Després de passar per etapes puixants o sofertes, alegres o tristes, al cap de mil anys Tremp i Balaguer poden mirar enrere satisfets i encarar el futur amb la serenitat que els ha portat fins aquí. Tenien la missió bàsica de mantenir l'equilibri demogràfic de la zona i de vetllar-hi, i també de fer que la llengua que hi van veure néixer i arrelar s'hi mantingués com a valor més identificador de la nostra personalitat. I això ho han complert. Els vaivens de la població al llarg del temps són sempre difícils de controlar, però el millor exponent que ho han fet bé és que tant l'un com l'altre a hores d'ara apleguen més habitants que mai i que han sabut conservar en tot el seu territori, malgrat els atacs i les onades invasores que hem patit d'una manera successiva, l'hegemonia absoluta de la llengua que ens agermana.

Aquesta trajectòria, humil, normal, conscienciosa i, sobretot, continuada els ha portat a ser una comunitat convençuda del seu compromís amb el país i a anar junts en el resolut i il·lusionat camí cap a la independència que aspirem a aconseguir. Segur que Tremp i Balaguer, Balaguer i Tremp, es complauran a trobar-s'hi.

JORDI MIR
Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans

Si vol eixamplar l'horitzó cap al sud, el Pallars ha de superar el Montsec. (Fotografia: Jordi Mir)

Des de la vall d'Àger, al llinar del pla, el Montsec es mostra com un veritable escull de cara al Pirineu. (Fotografia: Jordi Mir)

El castell de Llordà ha quedat com el màxim exponent de l'arquitectura romànica civil a Catalunya. (Fotografia: Jordi Mir)

El castell de Mur va ser el gran baluard de la frontera pallaresa. (Fotografia: Jordi Mir)

Una aproximació a la ciutat de Balaguer a través de les fonts escrites de l'alta edat mitjana

Tant les fonts escrites com l'arqueologia ens demostren que la ciutat de Balaguer té el seu origen a l'alta edat mitjana. No tenim, de moment, cap resta ni arqueològica ni monumental, ni cap menció escrita que ens dugui més enllà dels segles VIII i IX.

L'any 863, segons el monjo Aimó de Saint-Germain-des-Prés, que va escriure la *Crònica de la invenció i translació del cos de sant Vicenç des d'Hispania fins al monestir de Castres*, la comitiva que traslladava el cos del sant va passar per l'*oppidum Balagivum*, d'on va sortir un nombrós grup de gent a venerar les despulles del màrtir, que va obrar un miracle fent que una dona cega recobrés la vista. Dues dades a tenir en compte: d'una banda, la categorització de Balaguer com a *oppidum*, que ens fa pensar en un lloc fortificat; de l'altra, el fet que un nombre important de gent sortís davant la presència d'un màrtir cristià, no oblidem que ja en plena època de dominació islàmica. Creiem, doncs, que importants comunitats cristianes habitaven la zona en aquells moments. Aquesta tesi és reforçada per les troballes arqueològiques d'enterraments cristians datats d'aquella època en jaciments propers, com el del cementiri de Santa Coloma d'Àger.¹ Pensem, doncs, que aquest *oppidum* que esmenta el relat devia estar ubicat en el primigeni assentament conegut avui dia com pla d'Almatà, on es conserva una muralla la construcció de la qual situem en un context de segle VIII,² en el moment en què tropes àrabs i berbers remuntaven el Segre en direcció a la conquesta de la Septimània

1. Datacions de radiocarboni dutes a terme pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

2. J. GIRALT (1994), «Pla d'Almatà», a *Catalunya romànica*, vol. XVII: *La Noguera*, Enciclopèdia Catalana, p. 240-242.

per la ruta del riu Segre, que més de cent anys després seguirien, com ja hem vist, les restes de sant Vicenç.

Ja no tindrem més notícies de Balaguer des de les fonts llatines fins molts segles després, i serà gràcies als geògrafs i cronistes andalusins que ens n'arribaran notícies a través de les quals podrem intuir la importància de la ciutat en els segles altmedievals.

Hem de tenir en compte, però, que aquests escriptors redactaren les seves obres majoritàriament des de la llunyania, probablement utilitzant informants i, molts cops, bevent d'altres fonts escrites de l'època. Això fa que es redueixin les referències a simples mencions que ens testimonien l'existència de les ciutats i la seva situació geogràfica, o a fets puntuals en el cas de les obres redactades per cronistes o biògrafs.

Per al coneixement del cas concret de la ciutat de Balaguer, disposem dels valuosos treballs de la doctora Dolors Bramon, amb la seva compilació de textos andalusins que fan referència al territori de l'actual Catalunya dels segles VIII, IX i X,³ i dels treballs de Pere Balaña sobre les mencions a la ciutat de Balaguer i la toponímia del seu territori.⁴

A partir dels treballs d'aquests autors veurem, doncs, algunes de les mencions que més informació ens aporten sobre Balaguer i el seu territori.

Primerament ens hem de remetre a Ahmad B. Muhammad b. Musa al-Razi (888-955), que fou autor d'una història dels governants andalusins de la qual es conserven diverses traduccions. En un dels fragments en què es descriu el territori podem llegir:

E Lerida ha villas e castillos en su termino muy buenos e muy conplidos de todas sus cosas de los quales es el uno Carauinas [Corbins]. E Carauinas yaze sobre el río de Bocayra [Noguera Ribagorçana]. E el otro es el castillo que ha nombre Bolcare [Balaguer]. E Bolcare yaze sobre el río de Segre. E el otro es Fraga. E Fraga yaze sobre el río de las Olivas [Cinca]; e Fraga ha muy buena vega de muchos buenos árboles e muy buenos regantíos [...]. E el otro castillo que ha nombre Montassó que es muy fuerte lugar e muy cunplido de todas las cosas. E de Montassó a Lérida ha diez e nueve migeros [...]. E el otro castillo que ha nombre Vallena [les Avellanes] es un lugar muy plazentero e muy bien conplido. E el otro castillo ha nombre Loribas [Sant Llorenç de Montgai].⁵

El que és interessant d'aquest fragment, a banda de l'esment de Balaguer com un lloc fortificat, són les mencions a altres nuclis de població fortificats que

3. D. BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans: Textos del 713 al 1010*, Barcelona, Eumo.

4. P. BALAÑA (1991), «Balaguer en temps dels musulmans: notes breus (713-1106)», *Estudis La Noguera*, núm. 4, p. 35-69.

5. D. BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans: Textos del 713 al 1010*, p. 130-131.

configuren el terme de la ciutat. Alguns, com Corbins, les Avellanes o Sant Llorenç de Montgai, han perdurat com a nuclis de població, de vegades amb discussions fascinants entre els vilatans sobre les etimologies dels seus topònims, on no té cabuda de cap manera un possible origen àrab. En el cas de Sant Llorenç de Montgai, veiem que el topònim fou «santificat» amb la conquesta cristiana, com també ho foren altres topònims que, *a priori*, sembla que tenen un origen àrab: la serra de Sant Mamet o el cim de Sant Alís. En el text d'al-Razi trobem també esment del que actualment és un despoblat medieval: el castell i vilatge de Montessor.

Aquest panorama de castells i poblacions estructurant el territori ens situa clarament en l'ambient de territori fronterer de la Marca Superior d'Al-Andalus. Des de ben aviat els cronistes deixaren constància dels enfrontaments pel control d'aquests territoris i la situació de guerra que s'hi vivia. És el cas d'Ibn Hayyan (987-1076), cronista cordovès autor d'una recopilació en forma d'annals (*Kitab al-Muqtabis*), que recull també textos anteriors que no s'han conservat, com aquest d'al-Razi que relata, des de la perspectiva del món andalusí, la famosa batalla en què fou ferit de mort el comte Guifré el Pilós en un castell del comtat de Barcelona a mans del senyor de la Marca Superior Lub b. Ahmad al-Qasi. El text esmenta també la construcció del castell (hisn) de Balaguer:

Digué Isa b. Ahmat: aquest any (284H 8 febrer 897 - 27 gener 898) Lub b. Ahmad al-Qasawi, senyor de la Frontera Superior, va fer una algarada contra la fortalesa d'Aura de la jurisdicció de Barcelona, residència del tirà de Barcelona. Se n'emparà i la cremà. Castigà l'enemic en trobar-se amb Anqadid b. al-Mundir [Guifré el Pilós], pare de Sunir [Sunyer], comte d'aquella regió, a qui derrotà, tot dispersant el seu grup. Lub b, en aquell dia i en l'encontre cos a cos, encertà al tirà Guifré amb una llançada de la qual morí al cap d'uns dies. Déu hi afavorí l'acció dels musulmans. El succeí en el seu càrrec el seu germà Sunir —que Déu el maleeixi! Lub b. Muhammad començà la construcció de la fortalesa de Balaguer al districte de Lleida l'extrema [...].⁶

Serà, doncs, el moment en què, en un turó protegit naturalment, al sud-est del pla d'Almatà, s'inicià la construcció de l'alcassaba balaguerina. En aquest moment també es projectaren dos nous barris al sud i al sud-oest del castell, que són els actuals centre històric i barri del Firal.

Un altre cronista que esmenta la ciutat és el biògraf cordovès ibn al-Faradi (962-1013), que va escriure *Kitab Tarih ulama al-Andalus*, un diccionari dels ulemes andalusins, en què explica que:

6. D. BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans: Textos del 713 al 1010*, p. 239-240.

Quan Said b. Musa al-Gassani, d'Elvira, tornà d'Orient s'installà a Tudela i no deixà de viure en terra de ràpites [ribat] fins que morí. Establí la residència entre Tudela i Balaguer i fou mort a la batalla d'al-Massa [Albesa] prop de la ciutat de Balaguer, el dijous en què quedaven 10 dies del mes de rabi II de l'any 393 (25 de febrer de 1003).⁷

És el primer cop que s'utilitza el terme *ciutat* per esmentar Balaguer. Aquesta menció concorda amb les troballes arqueològiques a través de les quals documentem un nucli de població ja gran, amb zones residencials, zones industrials, un alcàsser on resideix el poder, muralles, cementiris, mesquites..., tot el que cal per a la vida urbana. També és interessant la menció que es fa de la batalla d'Albesa, on morí l'ulema referenciat, ja que és l'únic esment sobre aquesta batalla que apareix en fonts andalusines. La menció a la batalla i a la «terra de ràpites», on visqué el savi, ens situa en un territori fronterer i fortificat. Recordem que, a uns pocs quilòmetres a l'est de Balaguer i dins el seu territori, hi trobem un d'aquests «ribats» que ha perdurat en la toponímia (el poble de la Ràpita, al terme municipal de Vallfogona de Balaguer) i del qual podem veure vestigis monumentals al castell que es conserva dalt del turó. La batalla d'Albesa ha generat una certa controvèrsia, tant pel que fa a la data, finalment fixada al final de l'hivern de 1003,⁸ com a l'entitat de l'enfrontament, qualificat per alguns com una baralla entre tropes locals. El fet, però, que les fonts cristianes documentin que també hi morí el bisbe Berenguer d'Elna, fill del comte Oliva Cabreta i germà petit de l'abat Oliva, en aquells moments monjo a Ripoll, fa prendre tota una altra dimensió a l'enfrontament, ja que fa pressuposar la presència dels seus germans Guifré i Bernat Tallaferro, així com dels comtes de Ribagorça (Isarn I podria haver mort també a Albesa) i Pallars, que haurien acudit a ajudar els comtes d'Urgell i Barcelona. Sembla que tot plegat responia a una incursió dels comtes catalans en terres andalusines aprofitant la mort del cabdill al-Mansur. La reacció andalusina, però, fou virulenta i el fill d'aquell, 'Abd al-Malik, emprengué una ràtzia de càstig que durant l'estiu d'aquell mateix 1003, i a través de Saragossa i Lleida, va conquerir els castells de Montmagastre (Artesa de Segre) i Meià (Vilanova de Meià) i, seguidament, arribà fins al pla d'Igualada i Castellolí.

Però Balaguer tenia una font de riquesa complementària a l'agricultura i a la ramaderia: l'extracció d'or del riu Segre. El cordovès Ibn Hazm (994-1064), autor d'obres emblemàtiques de la literatura andalusina com *El collar de la coloma*, una antologia poètica i tractat sobre la veritable essència de l'amor que redactà des de Xàtiva l'any 1023, escriví sobre aquest tema. El filòsof, teòleg, historiador, narra-

7. D. BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans: Textos del 713 al 1010*, p. 344-345.

8. D. BRAMON (1995), «La batalla de Albesa (25 de febrero de 1003) y la primera aceifa de 'Abd al-Malik al-Muzaffar (verano del mismo año)», *Anaquel de Estudios Árabes*, vol. VI, p. 21-27.

dor i poeta fou un personatge molt lligat als darrers califes omeies, en formar part de la noblesa cordovesa. En els tractats que escriu es fa palesa la seva disconformitat amb el nou ordre polític i s'esforça a deslegitimitzar-lo enfront del poder omeia, que considera directament vinculat a Déu. Ibn Hazm inicià, després de la fi del califat, un viatge que el va dur als diferents regnes de taifes. Caldria esbrinar, però, si el text del dictamen (*fatwà*) en què parla del riu Segre coincideix amb aquest viatge:

[...] [a al-Andalus] no hi ha ni un dirhem lícit ni cap dinar bo excepte l'or que s'extreu del riu de Lleida [...] l'or que queda en mans dels extractors, després que una part els és arrabassada mitjançant la violència, és, en efecte, tan lícit i bo com el mateix riu, però només fins al moment en què s'encunyen els dirhems i es fonen els dinars, ja que, llavors, cauen en mans dels súbdits; aquests, a canvi dels dirhems i els dinars, venen els comestibles i les provisions que només ells tenen i que només poden ser adquirits demanant-los-hi: farina, blat, ordi, faves, pèsols, lleties, mongetes, oli, olives, sal, figues, panses, vinagre i altres fruites, cotó, lli, llana, bestiar, llet, formatge, llard, nata, farratge i llenya. Els extractors d'or han de comprar tot això, sense remei, als súbdits que viuen allí i conreen la terra. D'aquesta manera, fatalment, cauen en mans dels súbdits els dirhems que no romanen molt de temps en poder seu, ja que els han d'entregar forçosament, violentament i injusta en recaptacions, com la *yiizya* de jueus i cristians. Aquesta riquesa, que els és arrabassada contra tot dret, entra en possessió del tirà que els domina i es converteix en foc. Després aquest l'entrega als fidels del seu exèrcit en els que busca enfortir el seu propi poder i la bona continuïtat del seu domini per a sotmetre els enemics i realitzar incursions i ràtzies contra els súbdits que s'allunyin de la seva obediència o contra aquells als que exigeixi submissió. I així, l'ardor d'aquell foc, de la riquesa, es duplica, perquè l'exèrcit l'utilitza per a tractar amb comerciants i artesans i es converteix, en mans dels mercaders, en escorpins, serps i escurçons. A la vegada, els mercaders compren als súbdits el que necessiten i així els dinars i els dirhems venen a ser, com podeu veure amb els vostres ulls, rodes que giren al foc de l'infern.⁹

És possible que el pas d'Ibn Hazm per terres lleidatanes tingui a veure amb l'exili que portà, a partir de 1031, el darrer califa omeia, Hixam III, justament a un castell de la zona, cedit pel rei de Saragossa Sulayman ben Hud.¹⁰ És la suda de

9. M. BARCELÓ (2010), *El sol que salió por occidente: Estudios sobre el estado omeya en al-Andalus*, València, Universitat de València, p. 205-212.

10. Segons la doctora Dolors Bramon, a qui agraïm aquestes referències, la notícia està recollida pels cronistes següents: IBN AL-ATIR, *Al-Kamil fi l-tarih*, a C. J. TORNBURG (ed.), *Ibn-el-Athiri Chronicon quod perfectissimum inscribitur*, vol. 5, Leiden, 1851-1876, p. 117. 'ABD-AL-WAHID AL-MARRAKUSI, *Al-Mu'gib fi talhis ahbar al-Magrib*, a R. P. DOZY (ed.), *The history of the Almohades, preceded by a sketch of the history of Spain, from the times of the conquest till the reign of Yusof Ibn-Téshufin, and the*

Balaguer el castell on es refugià Hixam III? Les riques decoracions del palau, elaborades per un taller procedent de Madinat al-Zahra, la ciutat califal cordovesa, així ens ho fan pensar.¹¹

Hem vist, però, com sempre que es parla de l'or del Segre, que la referència és «el riu de Lleida». En cap dels textos andalusins coneguts no es vincula directament Balaguer i les extraccions auríferes. Potser el motiu sigui, com ja hem dit, la llunyania des de la qual la majoria dels cronistes escrivien les seves obres. Hauríem de fer un salt cap a la literatura occitana posterior per trobar la relació entre la ciutat i l'or del Segre, que arribà a esdevenir un record mític, el qual trobem fossilitzat en algunes cançons de gesta del segle XIII. A l'*Anseïs de Carthage*, per exemple, s'esmenta: «N'i verroit estre ni pour l'or de Balesgués»¹² o «Ne l'atendist pour l'or de Balesgues»;¹³ a *La mort d'Aymeri de Narbonne* se cita: «Ne fust si liéé qui li donast tot l'or de Balesguez».¹⁴ També se'n fa esment en *La chanson d'Antioche*.¹⁵

El text que hem vist d'Ibn Hazm ens acosta als pagesos i als ramaders d'aquestes terres, en què descriu els productes que n'extreien. Aquesta descripció coincideix amb els resultats de les analítiques que s'han dut a terme del contingut de les sitges i pous negres de l'època excavats a la ciutat.¹⁶

Hem observat també com la ciutat de Balaguer i tot el seu territori vivien en una zona militaritzada i inestable, i que aquest fet ens explica la presència de nombroses torres de defensa disseminades, que complien la funció tant de protecció dels habitants com de vigilància. En aquest sentit es manifestava al-Himyari, geògraf del segle XV, que en el seu *Llibre del jardí flairós sobre les notícies dels països* recollí textos d'al-Idrissi (1100-1166), viatger, cartògraf i geògraf de Ceuta, el qual

---

history of the Almoravides by Abd-al-Wahid Al-Marrakoshi, Leiden, 1874-1885, p. 57-58 (reproducció Amsterdam, 1968); IBN HALDUN, *Kitab al-'ibar wa diwan al-muhtada wa l-habar fi ayyam al-agam wa l-barbar*, a R. P. DOZY (ed.), *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le Moyen Age*, 3a ed., vol. 4, Leiden, 1881, p. 152-153; IBN IDARI, *Al-Bayan al-mugrib fi ahbar al-Andalus wa l-Magreb*, a G. S. COLIN i E. LÉVI-PROVENÇAL (ed.), *Al-Bayan al-mugrib fi ahbar al-Andalus wa l-Magreb*, vol. 3, París, 1930, p. 145-146 (reimpressió Beirut, 1983).

11. *Catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera* (2010), Balaguer, Museu de la Noguera, p. 34-35.

12. J. ALTON (1892), *Anseïs von Karthago*, Gedruckt für den Litterarischen Verein in Stuttgart, Tübingen, vers 7375, p. 269.

13. J. ALTON (1892), *Anseïs von Karthago*, vers 10679, p. 385.

14. J. COURAYE DU PARC (1884), *La mort Aymeri de Narbonne: Chanson de geste*, París, versos 290-291, p. 12.

15. L. MONREAL i M. DE RIQUER (1965), *Els castells medievals de Catalunya*, vol. III, p. 89.

16. C. ALÒS, A. CAMATS, M. MONJO, E. SOLANES, N. ALONSO i J. MARTÍNEZ (2007), «El Pla d'Almatà (Balaguer, la Noguera): primeres aportacions interdisciplinàries a l'estudi de les sitges i els pous negres de la Zona 5», *Revista d'Arqueologia de Ponent* (Lleida, Universitat de Lleida), núm. 16-17, p. 145-168.

escriví una geografia per encàrrec de Roger II de Sicília, en què descrivia detalladament cada indret sobre el terreny:

Lleida és una ciutat antiga que fou edificada al costat d'un riu que ve del país de Gillikia, i que es diu Segre: és el riu d'on s'extreuen partícules d'or pur. La ciutat domina una extensa planura que s'anomena *pla de Mascançà*. La ciutat de Lleida té un territori fèrtil, malgrat que la terra de la regió veïna sigui estèril; té nombrosos jardins i fruits en abundància. Està especialitzada en el cultiu del lli, del qual hi ha moltes plantacions i és excel·lent. S'exporta a totes les regions de la zona de les Marques.

Al pla de Mascançà hi ha granges, cultius i pastures en gran nombre. Cada granja té una torre o refugi subterrani on els colons s'amaguen en cas d'atac.¹⁷

Aquest text fa, per primer cop, una descripció més acurada del territori. Veiem com posa en relleu el cultiu de lli, una producció que es mantingué, en el cas de Balaguer, pràcticament fins a mitjan segle xx. A banda de la menció, novament, de l'extracció d'or del Segre, esmenta les torres que utilitzen els pagesos com a refugi en cas d'atac. Aquestes torres foren conquerides pels comtes a partir del segle xii i algunes d'elles són l'origen de poblacions que han perdurat fins al moment actual, com és el cas de Belcaire d'Urgell, la Fuliola, Tornabous, Linyola, etc., al voltant de Balaguer. Les granges a què fa referència al-Himyari s'identifiquen amb les *almunies* que seran també conquerides a l'inici del segle xii i que són les que estructuren el territori al voltant de la ciutat. És gràcies a la documentació de la conquesta feudal, molt més precisa que les fonts andalusines, ja que es tracta de documentació de tipus notarial i administrativa, que coneixem la presència i la ubicació d'algunes d'elles: les «turres de santa Maria», per exemple, són dues *almunies* que Ermengol IV donà l'any 1090 al monestir de Santa Maria de Gualter: «Ad ipsam Rapitam que est ante Balagarium, quam ego iam dictus Ermengaudus cepi, almunias IIas. Quas sarraceni vocant morellas et nos vocamus turres sancte Marie».¹⁸ El text deixa clar el caràcter de territori conquerit de les dues explotacions. Davant el castell de la Ràpita de Balaguer, s'ha fossilitzat una partida coneguda com a Santa Maria, que coincideix amb la ubicació que assenyalava el document. No s'hi ha localitzat, però, material arqueològic en superfície que ho confirmi.

També veiem que la noblesa de la ciutat exercia de gran propietària rural. Almenys dos personatges acumulaven una gran quantitat del territori circumdant a la medina; un és Avimoni, que apareix l'any 1076 com a senyor d'una *almunia*

17. A. J. MARTÍN DUQUE (1956), «Aragón y Navarra según el *Kitab ar-Rawd al-Mi'tar*», *Argensola: Revista del Instituto de Estudios Oscenses* (Osca), núm. 27, p. 252.

18. A. BACH (1986-1987), «Els documents del Priorat de Santa Maria de Gualter de l'Arxiu Episcopal de Solsona (segles xi-xiii)», *Urgellia* (Societat Cultural Urgellitana), núm. 8, p. 224-227.

que comprèn una gran extensió de terrenys, des dels termes de Merita a Camarasa i entre el Segre i el camí de Balaguer fins a un punt desconegut i proper a la ciutat. El mateix senyor és reconegut com l'antic propietari de l'*almunia* d'Alcarmona, esmentada en un document de 1163. A la toponímia actual, s'ha fossilitzat el nom *La Carbona*, una partida de terrenys propers a Vallfogona de Balaguer i que creiem que cal identificar amb aquesta propietat del senyor andalusí.

Un altre noble balaguerí de qui ens consta la propietat rural d'*almunies* i horts era Iuceph Cavaller. Aquest era probablement un membre de l'aljama jueva de la ciutat, que tenia una gran extensió de terra a la zona occidental de la medina, allunyada del reg i que és esmentada com una *almunia* que inclou altres explotacions de més petites dimensions (*almunias parvulas*).¹⁹ Respecte a aquesta propietat, es van identificar les restes d'una torre rodona, coneguda com a «torre dels Erals», a Balaguer, com un element que podria formar part d'aquesta explotació.²⁰ L'*almunia* de Iuceph Cavaller comprenia terres des de la ciutat mateixa fins al riu Farfanya, i d'allí fins al Segre, i incloïa també una gran extensió de terra regada per la séquia del Cup.

S'ha fossilitzat també a la toponímia el nom *almunia de Saulo*, donada l'any 1082 pel comte Ermengol IV d'Urgell.²¹ Podria tractar-se també d'un personatge de la ciutat. Aquesta explotació, situada al marge esquerre del Segre, al nord de la ciutat, limitava amb la torre de la Plana, topònim també conservat en l'actual terme de Camarasa.

Arqueològicament, es documentaren, l'any 1994, les restes d'una *almunia* situada a l'indret de l'actual plaça del Mercadal.

Pel que fa als cultius associats a aquestes explotacions, la documentació immediata a la conquesta ens parla de vinyes, horts i fruiters.²² Les terres de secà es trobaven poblades d'oliveres, tal com consta en un document de donació de 1082, en què s'esmenta aquest cultiu a la coma d'Almacir²³ (actual partida del Macip, al nord de Balaguer).

És bàsicament a través d'aquesta documentació de conquesta, extensa i exhaustiva, que coneixem la fesomia de la ciutat de Balaguer. Els comtes d'Urgell s'afanyaren, en alguns casos fins i tot abans de materialitzar la conquesta, a repar-

19. C. BARAUT (1994-1995), «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII)», *Urgellia* (Societat Cultural Urgellitana), núm. 12, p. 170-171.

20. C. ALÒS, A. CAMATS, M. MONJO i E. SOLANES (2008), «Organización territorial y poblamiento rural entorno a Madina Balagí (siglos VIII-XII)», a P. SÉNAC, *Villes et campagnes de Tarraconaise et d'al-Andalus (VIe-XIe siècles): La transition*, Tolosa, CNRS - Université de Toulouse - Le Mirail, coll. «Mériidiennes. Études Médiévales Ibériques Villa», núm. 2, p. 157-181.

21. A. ALTISENT (1993), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol I: *Anys 960-1177*, Poblet i Barcelona, Abadia de Poblet i Generalitat de Catalunya, coll. «Fonts i Estudis», núm. 2, p. 43-44.

22. Vegeu, per exemple, ALTISENT (1993).

23. «[...] Et una coma ad Almacir cum olivarios qui ibidem sunt [...]» (ALTISENT, 1993, p. 43-44).

tir mesquites, terres, cases, castells, molins, séquies, etc., entre els seus cavallers o les institucions que havien ajudat a finançar aquestes guerres. Aquests documents, que ens donen límits, topònims i descripcions, ens ajuden a visualitzar la ciutat feudal en els seus inicis i el seu funcionament. En els darrers anys s'ha publicat una gran quantitat de documentació llatina medieval que fa referència a la ciutat de Balaguer i al seu territori. Han vist la llum les transcripcions dels diplomataris de Sant Pere d'Àger²⁴ i de Santa Maria de les Franqueses de Balaguer,²⁵ entre altres. Serà l'anàlisi i la contrastació d'aquests documents amb la informació arqueològica el que ens ha de permetre en un futur poder ampliar el nostre coneixement sobre la ciutat medieval de Balaguer.

CARME ALÒS TREPAT
Museu de la Noguera

24. R. CHESÉ (2011), *Collecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, Barcelona, Fundació Noguera, «Diplomataris», núm. 60 i 61.

25. J. ESCUDER (2016), *Diplomatari de Santa Maria de les Franqueses de Balaguer*, Barcelona, Fundació Noguera, coll. «Diplomataris», núm. 72.

Llegir Màrius Torres, avui¹

Agraeixo als membres de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans que m'hagin invitat a parlar sobre Màrius Torres en aquestes Jornades a Balaguer. La capital de la Noguera em vincula a la persona que em va endinsar en la nostra tradició literària a partir de romanços, cançons, goigs: la meva padrina Maria. Amb ella venia sovint a aquesta ciutat; la veig, la sento, encara, quan camino pels carrers estrets, quan travesso la plaça del Mercadal o quan pujo al Sant Crist o a Santa Maria. Ella em va oferir la porta d'accés —que em negava l'escola dels anys cinquanta— a les mostres de lírica populars en llengua catalana, el primer esglaó de la meva educació literària i, segurament, el principi del meu gust per la poesia que m'ha menat a la tria del poeta Màrius Torres com a tema d'estudi i d'investigació.

En aquesta exposició es presentarà una visió panoràmica de les lectures de Torres des dels anys quaranta del segle xx i es plantejarà la vigència de la seva obra poètica i de la seva prosa, a partir d'alguns articles publicats a *La Jornada*, publicació vinculada a Joventut Republicana, quan exercia de metge i de cronista cultural a Lleida.

1. Aquest text amplia algunes consideracions sobre la vigència del poeta al segle xxi del meu estudi *Llegir Màrius Torres, avui*, publicat en línia l'any 2011, i que recollia les principals idees exposades en les conferències del programa El Gust per la Lectura, encomanades per la Subdirecció General de Llengua i Plurilingüisme, Servei d'Immersion i Acolliment Lingüístics, el curs 2010-2011 i adreçades a professorat de batxillerat. Vegeu <<http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0035/130e0f25-94b5-4ab6-a0cd-9d38ffa7563e/llegirmariustorresavui.pdf>> (consulta: 1 desembre 2017).

1. INTRODUCCIÓ

Com ens recorda Lluïsa Julià, l'èxit de l'obra dels escriptors està lligat a dos moments fonamentals:

[...] el primer mentre produeixen l'obra i la donen a conèixer entre els altres escriptors, lectors i crítics de la seva mateixa generació i de generacions successives. Després, una vegada mort, la sort depèn en part dels estudiosos que es dediquen a la seva obra i sobretot es manté viva mentre es llegeix i resulta productiva en els escriptors posteriors que, d'una manera o altra, la incorporen a la seva pròpia. Si en ser llegit en nous contextos, entre les noves generacions, l'autor és capaç de generar lectures diverses, o és capaç de seguir emocionant, llavors adquireix la condició de clàssic.²

2. APROXIMACIÓ A LES LECTURES DE MÀRIUS TORRES AL LLARG DEL SEGLE XX

En el cas de Màrius Torres, el context històric i personal mentre produïa l'obra —aïllat en un sanatori antituberculós i en plena Guerra Civil i immediata postguerra— va incidir en la desconexió de la seva poesia per als lectors del final dels anys trenta al principi dels quaranta. Torres era un perfecte desconegut pels escriptors de la seva generació; Joan Sales va ser l'únic membre de la seva generació que va tenir accés a l'obra del poeta mentre l'anava construint; hi va aportar crítiques constructives i la va editar a l'exili mexicà l'any 1947, cinc anys després de la mort del poeta. En canvi, va ser llegit i valorat pel nucli d'exiliats catalans a Montpeller i a Prada de Conflent a principi dels anys quaranta, en sessions de lectura de la seva obra que organitzava el seu pare,³ entre els quals hi havia Pompeu Fabra, Pau Casals, Josep M. Corredor i escriptors de generacions anteriors, com Carles Riba i Rovira i Virgili. El darrer, en un estudi sobre la poesia de Màrius Torres, encomanat pel pare del poeta, en subratlla la capacitat d'emocionar el lector per la claredat, que no s'ha de confondre amb simplicitat ni trivialitat, i considera que:

Màrius Torres ha fet la seva aparició en la nostra poesia portant-t'hi, amb accent propi, un patètic missatge personal. Però ell no té cap dels caràcters externs d'allò que s'anomena un poeta revolucionari; ni solament les audàcies mètriques i pintoresques de Salvat-Papasseit, per exemple, al qual és força millor, o les lliber-

2. Lluïsa JULIÀ (2009), «Temes, formes, interpretacions. Tot llegint *Marines i boscatges*, de Joaquim Ruyra», a Joan R. VENY-MESQUIDA, Jordi MALÉ i Andratx BADIA (ed.), *Lectures de literatura catalana contemporània: Noves aproximacions*, Lleida, Aula Màrius Torres i Pagès Editors, p. 35.

3. Sobre aquestes sessions de lectura vegeu Margarida PRATS RIPOLL (2011), «Lectures de Màrius Torres: 1940-1960», a Joan R. VENY-MESQUIDA (ed.), *I Simposi Màrius Torres*, Lleida, Aula Màrius Torres i Pagès Editors, p. 169-174.

tats que amb l'art poètic es prenia Joan Maragall [...]. Torres és, en la història del moviment poètic català, molt més que un revolucionari: és un renovador.⁴

Les valoracions de l'obra poètica de Màrius Torres després de la seva mort evolucionen al llarg del segle xx fins a arribar avui en dia. Fins a la dècada dels seixanta s'observa una bona valoració literària en les lectures de l'exili francès i mexicà, i certes reserves sobre la vàlua literària en el sector lligat al grup de la revista *Ariel*, els membres del qual inicialment van mostrar alguns recels, que s'han anat fonent amb el pas del temps i han donat pas a valoracions cada cop més positives i, en el cas de Joan Triadú, s'han transformat en una defensa continuada de la vàlua literària de l'obra del poeta lleidatà.

En canvi, escriptors de la perifèria del domini lingüístic, sia de les terres de Ponent —Guillem Viladot—, del País Valencià —Joan Fuster— o de les Illes —Marià Villangómez—, van fer valoracions positives sobre la poesia de Torres des de les primeres lectures. Joan Fuster subratlla el tema de la mort i la musicalitat del vers en l'obra del poeta lleidatà i fa una de les valoracions de Torres més contundents del període:

La poesia de Torres accepta la presència de la mort com a tema i com a justificació. Però la mort, inscrita en la seua carn, va menar-lo a una ansiosa confiança en la pau transcendent. Un paisatge crepuscular, on el record i les sensacions són inquieta reminiscència —*Calma*—, s'installen en els seus versos i els il·luminen dolçament. D'expressió tènue, avellutada, filla d'una experiència musical decidida, [...] té un *substratum* metafísic cap al qual graviten l'emoció i la paraula, i aquesta força suau, des del punt de vista del poeta, és recurs de confort i resignació. [...] per la solidesa de criteri, fa la impressió, la de Torres, d'ésser una poesia definitiva —tant com la de Rosselló-Pòrcel sembla imprevisible— de cara a un futur que no existí per a cap dels dos.⁵

Marià Villangómez fou l'únic poeta de la generació de Màrius Torres que afirma compartir una tradició literària comuna:

S'adiu amb una poesia sòlida i intensa, apresada, per exemple, en Carner o en Riba. El noble poeta Màrius Torres no és un innovador extern: devia conèixer molt bé la poesia catalana d'aquest segle i, amb ella, la d'alguns eminents poetes de fora. Advertim, també, que els seus mestres són els nostres, els de la nostra generació, i això contribueix a establir uns vincles de comunicació i d'acord. La llengua ha madurat i és un instrument eficaç i ple en el seu cant, instrument

4. Margarida PRATS RIPOLL (1992), «Recuperació d'un text de Rovira i Virgili sobre les poesies de Màrius Torres en el L aniversari de la mort del poeta», *Revista de Catalunya*, núm. 61, p. 130-131.

5. Joan FUSTER (1956), *La poesia catalana*, vol. II, Mallorca, Moll, p. 175.

d'una musicalitat greu i profunda [...]. Però és pel camí de la interiorització que el poeta de Lleida ateny els seus camps lírics, l'essencial i pròpia regió, sempre endins d'aparences i accidents, talment una última i pura melodia.⁶

El pròleg de Pere Gimferrer a la cinquena edició de l'obra poètica de Torres, l'any 1977, obre una nova etapa en la valoració d'aquest poeta. A partir de la distinció entre l'anacronisme, que és involuntari i neix de la falta d'informació o de la incomprensió dels nous corrents, i la intemporalitat, que és volguda i respon a una tria, situa Màrius Torres com a poeta intemporal i considera que:

Si bé una part considerable de la imatgeria i dels procediments estilístics de Torres denoten l'adscripció a un període concret [...] del simbolisme, l'essencial de la seva comesa es troba al centre mateix de la problemàtica de la poesia i de l'art contemporani. [...] aquesta obra solitària resta com una de les que d'una manera més intensa i precisa han atès, en català, una de les crides essencials de la poesia contemporània. [...] l'obra de Màrius Torres ens mostra la recerca del sentit de l'existència humana en una tasca poètica que aspira a descobrir-ne la dimensió transcendent.⁷

En els estudis de poesia catalana, s'ha valorat la intensitat moral i sentimental dels seus continguts; la musicalitat dels seus versos, comparable a la dels millors simbolistes; la simbiosi perfecta entre el missatge moral i els procediments poètics, i la coherència entre la intensitat lírica i la depuració formal. Alguns poemes seus sobre el tema cívic, el religiós i sobre la mort formen part de les antologies més emblemàtiques de la segona meitat d'aquest segle i s'han dedicat diversos estudis al poeta i a la seva obra.⁸ Algunes poesies de Torres han estat musicades per Lluís Llach, Miquel Àngel Tena, M. Rosa Ribas, Jordi Oró i el grup Coses.

3. NOVES LECTURES DE MÀRIUS TORRES AL SEGLE XXI

A principi del nou segle, la lectura de Pere Ballart i Jordi Julià ha contribuït a la valoració literària de poeta de Lleida. Aquest parell d'estudiosos inclouen Màrius Torres entre els creadors que, en comptes de deixar-se endur per una imaginació sense traves, prefereixen exhaurir les possibilitats que ofereix l'aparent res-

6. Marià VILLANGÓMEZ (1960), «L'obra poètica de Màrius Torres», *Serra d'Or*, núm. 3-4, p. 20.

7. Pere GIMFERRER (1977), «Pròleg», a Màrius TORRES, *Poesies*, Barcelona, Ariel, p. 23-24.

8. Mercè Boixareu i Margarida Prats Ripoll han dedicat estudis sobre la vida i l'obra del poeta, i Montserrat Badia ha dedicat un estudi a la metàfora en l'obra de Màrius Torres. Vegeu Mercè BOIXAREU (1968), *Vida i obra de Màrius Torres*, Barcelona, Selecta; Margarida PRATS RIPOLL (1986), *Màrius Torres: L'home i el poeta*, Barcelona, Edicions del Mall; Montserrat BADIA I CARDÚS (1983), *Estudi lingüístic de la metàfora en Màrius Torres*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

trició de les formes, i de l'obra poètica, en valoren la qualitat lírica, sobretot a partir de la vitalitat expressiva, sentimental i moral i de la capacitat de superposar sensació, memòria, idea i sentiment amb el màxim ímpetu emotiu i amb la més perfecta naturalitat.

La creació de la Càtedra Màrius Torres a la Universitat de Lleida sens dubte ha contribuït a la difusió de l'obra del poeta amb iniciatives diverses, com la publicació de facsímils dels primers poemaris⁹ i de l'obra *De poeta a poeta*,¹⁰ en la qual trenta-sis poetes de diverses generacions dialoguen amb trenta-sis poemes de Torres, i també amb la celebració de simposis internacionals.

L'obra de Màrius Torres segueix despertant interès en les noves generacions, tal com mostra la construcció d'un poemari al voltant de la seva biografia i la seva obra: *Màrius Torres, més enllà del demà*, X Premi de Poesia Joan Peruchó Vila d'Ascó, de Francesc Culleré, mestre i poeta jove resident a Balaguer; la dedicació de treballs de final de màster, com el de Laia Suades: *Més enllà d'una transmissió intergeneracional: el corrent espiritista i l'espiritualitat de Màrius Torres*,¹¹ i de treballs de recerca de batxillerat sobre el poeta, com per exemple: *La descoberta de Màrius Torres, el poeta que feia de metge. La resposta artística contra les adversitats*, d'Albert Dorca Cifuentes,¹² i les paraules de dues joves cantautores, Emília Rovira i Meritxell Gené, que han musicat versos del poeta. La primera afirma que l'àlbum *Com la veu de l'aigua*, dedicat al poeta, «és un homenatge a la "mirada contemplativa" de Torres, al seu amor per la música i a la riquesa del seu llenguatge, extremament líric i personal»; la segona, quan parla de l'àlbum *Així t'escau la melangia*, dedicat a Màrius Torres, confessa: «Màrius Torres m'ha transmès la sensibilitat de qui escriu per compartir la presència de l'altre [...]. Volia reivindicar-lo.»¹³

3.1. Vigència de la prosa de Màrius Torres

Sens dubte, un dels aspectes més significatius de les lectures de Torres al segle actual és la reivindicació de la seva obra en prosa: narracions, articles, dietaris i correspondència. Andratx Badia va dedicar un estudi a les narracions del poeta l'any 2011, i el 2017 Pere Ballart i Jordi Julià n'han editat l'obra en prosa: narra-

9. Màrius TORRES (2010), *Reculls de poemes (1927-1936)*, Lleida, Aula Màrius Torres i Pagès Editors; Màrius TORRES (2017), *Tries de poemes (1938)*, Lleida, Aula Màrius Torres i Pagès Editors.

10. Josep CAMPS i Imma FARRÉ (cur.) (2017), *De poeta a poeta: 36 poetes comenten 36 poemes de Màrius Torres*, Lleida, Càtedra Màrius Torres i Pagès Editors.

11. Defensat a la Universitat Pompeu Fabra el 2015.

12. Defensat a l'Institut El Cairat el 25 de gener de 2016.

13. Vegeu <<http://www.vilaweb.cat/noticia/3721189/20100428/envers-sestrena-posant-musica-poemes-marius-torres.html>> i <<http://www.vilaweb.cat/noticia/4158757/20131128/meritxell-gene-poesia-marius-torres-esperanca.html>>.

cions, articles, dietaris, assaigs, proses descriptives i una tria de correspondència precedida d'un estudi, i Meritxell Guimet i Margarida Prats han editat un epistolari de cent setze cartes creuades entre Màrius Torres i Mercè Figueras.¹⁴

Com a mostra d'aquesta prosa, es presentaran els trets principals de les cròniques publicades a *La Jornada* i *L'Ideal* entre el 1934 i el 1936, en les quals es fa un seguiment de concerts, d'exposicions i de fets polítics, amb algunes exemplificacions. En primer lloc, cal subratllar que aquestes cròniques locals de Lleida no són textos provincians, perquè Torres, a més de seguir els esdeveniments artístics i culturals de la ciutat de Lleida, estava atent a les novetats de cinema i de política. A tall d'exemple, en la col·laboració «Comentaris de circumstàncies», publicada a *La Jornada* el 27 de novembre del 1934, inclou tres articles, dos de tema polític, que són «Les incompatibilitats i la democràcia» i «Mussolini i l'etiqueta», i una crítica cinematogràfica, «Contra els dobles». En el primer, després d'afirmar que els partits polítics espanyols ni quan guanyen donen proves de «posseir un sentit democràtic autèntic», defensa la necessitat de respectar el joc democràtic i distingeix les opinions personals de les actuacions polítiques:

Els senyors diputats de la majoria poden tenir del marxisme i dels marxistes la seva opinió personal. Poden, si els plau, declarar-se incompatibles amb ells privadament, personalment, mai en el que respecta a la mútua condició de parlamentaris. Ningú no impedirà a la CEDA que abomini de la democràcia; però si no ho fa, caldrà que reconegui que els vots vermells tenen el mateix pes específic que els vots negres. I caldrà també que no consideri el diàleg amb els que estan enfront d'ella com una vergonya o un deshonor, sinó, simplement, com una obligació.

En el segon article, a partir d'una imatge del *Duce* en vestit de bany, escriu:

Em sembla una tendència perillosa. Perillosa per al feixisme, naturalment. Mussolini vestit de gala pot conservar indefinidament el seu imperi. Si els italians el veuen massa en vestit de bany, trobaran que és un home com els altres. I això, «un home com els altres», ja és democràcia.

En la crítica cinematogràfica, Torres defensa que les pel·lícules siguin emeses en la versió original. Es queixa de «l'absurda invenció del doblatge», que fa malbé obres ben estimables com *La reina Cristina*, de Rouben Mamoulian, perquè «privar Greta Garbo de la seva veu, que és un dels elements més emocionants del seu art, és una cosa imperdonable», o de desgraciar el to del llenguatge original per un

14. Andratx BADIA (2011), «La narrativa de Màrius Torres», a Joan R. VENY-MESQUIDA (ed.), *I Simposi Màrius Torres*, Lleida, Aula Màrius Torres i Pagès Editors, p. 139-167; Jordi JULIÀ i Pere BALLELLART (cur.) (2017), *La prosa de Màrius Torres*, Barcelona, Universitat de Barcelona Edicions; Màrius TORRES i Mercè FIGUERAS (2017), *Cartes a Mahalta*, Barcelona, Club Editor, edició a cura de Meritxell Guimet i Margarida Prats.

de més vulgar: «I encara, l'admirable *Una dona per a dos*, de Lubitsch, tan intel·ligent i graciosa, traduïda a un llenguatge de Muñoz Seca!».

Torres proposa còpies doblades de films més vulgars i còpies originals dels films interessants i conclou: «Probablement tindrien la sorpresa de veure que hi ha molta més gent de gust que no pas es pensen».

Com a articulista, Màrius Torres demostra la capacitat de triar aspectes centrals del tema: diàleg, sistema democràtic i el respecte a les regles del joc; distinció de les opinions com a individu i com a representant del poble; la ironia en la manera d'exposar els arguments; la construcció del discurs, que parteix d'elements concrets, d'articles o d'imatges de premsa, per exposar les seves idees i per aportar elements de reflexió per al lector.

3.2. *Vigència de la poesia de Màrius Torres*

La veu poètica de Torres segueix emocionant lectors de diverses generacions, possiblement per diversos motius. És un poeta que no pretén trencar tradicions ni obrir noves vies de creació artística, sinó expressar sentiments, dubtes, anhels, somnis; és un mestre a l'hora de captar la realitat particular i de saber-la impregnar de ressonàncies simbòliques artístiques, i, a més, la seva obra està lligada a les circumstàncies personals i col·lectives que la veuen néixer, poua en l'adversitat, però no s'hi detura.

Seguidament, s'aportaran diversos trets de la poesia de Torres que n'avalen la vigència:

— *Profunditat temàtica*

El desplegament del reduït nombre de nuclis temàtics de l'obra de Torres contrasta amb la diversitat de maneres d'abordar-los, com hem vist. Tot i això, és possible agrupar els temes en un parell d'eixos en què s'estructuren: la poesia com a expressió de sentiments i emocions, i la poesia com a indagació filosòficomoral. Mentre que, en la primera, el jo líric deixa fluir angúnies, pors, neguits i esperances, en la segona s'interroga i interroga sobre el sentit de la vida. El to dels poemes canvia en cadascun dels eixos: en el primer el to és més contemplatiu, i podríem parlar de la «mirada» sobre el món; en el segon, el to és més inquisitiu i reflexiu, i podríem parlar de la interrogació sobre el món. Tot amb tot, per sobre d'aquestes classificacions, plana un element que unifica la temàtica de l'obra: l'aspiració a descobrir la dimensió transcendent de l'existència humana.

— *Capacitat de fusionar el fons i la forma*

La mètrica en mans de Torres és molt més que un simple motlle buit en mans d'un simple versificador. La varietat de ritmes, d'estrofes i de formes compositives sempre acompanya el sentit del poema, de manera que el reforça i contribueix a

fer de cada poesia una peça d'art en què forma i contingut es fusionen. En totes l'harmonia de fons i forma va de bracet amb la musicalitat. A tall d'exemple, trobem la forma fixa del sonet, amb decasíl·labs o alexandrins, en poemes de to més introspectiu, de temàtica religiosa («Pelegrins», «L'abisme de llum»), filosòfica («Al present») o cívica («La galerna i el llamp, el torb i la tempesta»). Les estructures polimètriques sovintegen més en poemes que tracten experiències lligades a l'art («Couperin, a l'hivern», «Venus»).

— *Destresa en l'ús de correlats objectius*

Màrius Torres se serveix d'imatges del món natural o de les arts com a fórmula d'una emoció particular, de tal manera que aquesta experiència sensible expressa els trets d'aquella emoció. Així, el poeta fa el salt del llenguatge dels sentits, mitjançant imatges de natura o d'obres artístiques, per a l'expressió de sensacions, estats d'ànim, reflexions o interrogants. A tall d'exemple, a «Dia clar» es parteix de la bellesa d'un dia amb una imatge visual de paisatge: «El cel és tan blau que tot just s'hi afigura, / obscur, un ocell» i d'un referent artístic: «Fa un dia tan clar com en una pintura de Bruegel el Vell», per comunicar, per oposició, la seva tristesa al darrer vers: «Si no estigués trist, res no fora tan bell». En aquest breu poema, es mostra la tristesa a partir de la contraposició entre dues imatges visuals d'una bellesa serena i l'estat d'ànim del jo poètic.

— *Religiositat oberta*

El tema religiós no està lligat a cap credo, cosa que afavoreix que s'hi puguin identificar lectors de diverses creences i persones que viuen de maneres diverses l'espiritualitat. En «Pelegrins», Torres refusa dogmes concrets i rituals i defensa la religiositat interior; en «Tot és lluny, en la nit», el poeta tracta el tema religiós des de l'òptica del dubte, la interrogació sobre la vacuïtat del cosmos i la bandera de l'esperança, i en «L'abisme de llum» ens acosta a una vivència mística.

— *Capacitat de matisar a partir de l'ús de l'adjectiu i de l'adverbi*

L'ús de l'adverbi en la poesia de Torres aconsegueix trobar un equilibri, tant en els casos en què el poema podria caure en una esperança una mica ingènua com en aquells en què el poema podria adquirir un dramatisme intens. A tall d'exemple, citem el *potser* del primer tercet de «La ciutat llunyana»:

Qui pogués oblidar la ciutat que s'enfonsa!
Més, més bella, una altra n'hi ha, potser,

I el *gairebé* del penúltim vers de la famosa elegia «Dolç àngel de la Mort, si has de venir, més val»:

I, gairebé, donaria, per morir ara,

L'ús de l'adjectiu matisa les entitats personificades a què s'adreça. La música pot ser «severa i dolça»; la mort, «dolça»; la divinitat, «silenciosa».

— *Defensa de la identitat dels vençuts*

El tema patriòtic, molt lligat al tema de l'esperança, permet la identificació dels pobles oprimits per nacionalismes imperialistes —amagats sota la capa d'universalismes—, perquè tracta el dret de ser en primera persona del plural, sense cap indicador d'un poble concret. Torres parla de la voluntat de sobreviure com a membre d'una nació: d'aquí ve l'aparició de la primera persona del plural en els poemes d'aquesta temàtica i el to més contundent que el de la major part de la seva obra.

Torres sap fusionar fons i forma, amb un to de confessió, a mitja veu, que és el to en què es fan les confidències i es revelen els secrets, sense retòriques buides. I aconsegueix que la seva veu flueixi melodiosa, a partir d'un ritme que se'ns enduu com la música de Mozart. Tal com recordava Maria Planas: «Les seves paraules ens arriben de lluny. Xopes de coratge i d'esperança, càlides com un alè de primavera, tan lleugeres en el seu vol que desafien el temps i són aquí, ara, clares com el dia que el poeta les feu volar».¹⁵

La vigència de l'obra de Màrius Torres no caduca, sinó que guanya valor amb el temps, perquè aporta valors, morals i estètics, plenament vigents en aquest nou mil·lenni. Per això, els seus versos, setanta-cinc anys després de la seva mort, com l'arbre que viu entre l'aire, encara pot fer créixer flames d'esperança en les noves generacions de lectors. Per això, llegir Màrius Torres, avui, és una aventura literària i humana que no deixa indiferent.

MARGARIDA PRATS RIPOLL
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- ALBESA, Carles; MIR, Jordi; PIJOAN I PICAS, M. Isabel (cur.) (1993). *Màrius Torres en el record: Recull d'homenatge*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BADIA, Andratx (2011). «La narrativa de Màrius Torres». A: VENY-MESQUIDA, Joan R. (ed.). *I Simposi Màrius Torres*. Lleida: Aula Màrius Torres: Pagès Editors, p. 139-167.
- BADIA I CARDÚS, Montserrat (1983). *Estudi lingüístic de la metàfora en Màrius Torres*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BALLART, Pere; JULIÀ, Jordi (2002). «Aquesta cosa absurda: un poeta líric (per a un comentari semiòtic de l'obra de Màrius Torres)». *URC: Revista Literària*, núm. 17, p. 90-99.

15. Carles ALBESA, Jordi MIR i M. Isabel PIJOAN I PICAS (cur.) (1993), *Màrius Torres en el record: Recull d'homenatge*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 9.

- BOIXAREU, Mercè (1968). *Vida i obra de Màrius Torres*. Barcelona: Selecta.
- CAMPS, Josep; FARRÉ, Imma (cur.) (2017). *De poeta a poeta: 36 poetes comenten 36 poemes de Màrius Torres*. Lleida: Càtedra Màrius Torres: Pagès Editors.
- FUSTER, Joan (1956). *La poesia catalana*. Vol. II. Mallorca: Moll.
- GIMFERRER, Pere (1977). «Pròleg». A: TORRES, Màrius. *Poesies*. Barcelona: Ariel, p. 9-24. [Reproduït a *La tradició otra* (1993). Barcelona: Ediciones de la Rosa Cúbica, p. 159-171 i a TORRES, Màrius (1998). *Poesies i altres escrits*. Edició a cura de Margarida Prats Ripoll. Barcelona: Empúries, p. 5-19]
- JULIÀ, Lluïsa (2009). «Temes, formes, interpretacions. Tot llegint *Marines i boscatges*, de Joaquim Ruyra». A: VENY-MESQUIDA, Joan R.; MALÉ, Jordi; BADIA, Andratx (ed.). *Lectures de literatura catalana contemporània: Noves aproximacions*. Lleida: Aula Màrius Torres: Pagès Editors, p. 35-48.
- JULIÀ, Jordi; BALLART, Pere (cur.) (2017). *La prosa de Màrius Torres*. Barcelona: Universitat de Barcelona Edicions.
- PRATS RIPOLL, Margarida (1986). *Màrius Torres: L'home i el poeta*. Barcelona: Edicions del Mall.
- (1992). «Recuperació d'un text de Rovira i Virgili sobre les poesies de Màrius Torres en el L aniversari de la mort del poeta». *Revista de Catalunya*, núm. 61, p. 125-135.
  - (2011a). «Llegir Màrius Torres, avui». A: *El Gust per la Lectura: Conferències 2010-2011* [en línia]. Barcelona: Subdirecció General de Llengua i Plurilingüisme. Servei d'Immersió i Acolliment Lingüístics. <<http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0035/130e0f25-94b5-4ab6-a0cd-9d38ffa7563e/llegirma-riustorresavui.pdf>> [Consulta: 1 desembre 2017].
  - (2011b). «Lectures de Màrius Torres: 1940-1960». A: VENY-MESQUIDA, Joan R. (ed.). *I Simposi Màrius Torres*. Lleida: Aula Màrius Torres: Pagès Editors, p. 169-197.
- TORRES, Màrius (2010). *Reculls de poemes (1927-1936)*. Lleida: Aula Màrius Torres: Pagès Editors.
- (2017). *Tries de poemes (1938)*. Lleida: Aula Màrius Torres: Pagès Editors.
- TORRES, Màrius; FIGUERAS, Mercè (2017). *Cartes a Mahalta*. Edició a cura de Meritxell Guimet i Margarida Prats Ripoll. Barcelona: Club Editor.
- VILLANGÓMEZ, Marià (1960). «L'obra poètica de Màrius Torres». *Serra d'Or*, núm. 3-4, p. 19-21.

Teresa Pàmies, exili i talent

En aquestes sessions de Balaguer sembla oportú parlar de producció escrita a la Noguera, la comarca que ens acull. Una referència als principals autors hauria blocat, però, la possibilitat de fer-ne cap anàlisi, perquè en el segle xx els escriptors balaguerins i de la comarca han estat una bona almosta. S'oferia una solució de compromís: presentar dos destacats balaguerins, ja consagrats, i a més a més ambdós exiliats durant llargs anys per raons polítiques. Els vaig conèixer en vida, per bé que no els vaig tractar assíduament. Són Josep Carner Ribalta i Teresa Pàmies.

Aquest era el primer propòsit esbossat. Aviat es feu palès que no podria fer prou atenció a tots dos autors, i per aquest motiu m'he limitat a un de sol, Teresa Pàmies, noguerenca, balaguerina, exiliada i prolífica en edicions.

Teresa Pàmies s'exilià el 1939, en el gran èxode, i va viure a Mèxic, París i Praga, va fer una breu estada a Barcelona el 1958, va tornar a París i, finalment, el darrer quart del segle xx, abans de la fi del període franquista, es va establir a Barcelona després d'obtenir el permís d'entrada definitiu. Fortament polititzada, com el seu pare, en Tomàs, tota la seva producció viu de la crònica personal i de l'experiència col·lectiva.

Faré una pinzellada de tres obres de Teresa Pàmies. Abans, però, situem el personatge. Teresa Pàmies i Bertran neix el 1919; per tant, en esclatar la Guerra Civil, té disset anys i, quan s'exilia, en té vint. S'installa a Barcelona als cinquanta-dos anys, el 1971.

És un personatge fort, fidel tothora a l'estricta doctrina comunista, ideari sotmès a les contradiccions temporals dels corrents dins el partit, com tants d'altres, amb fidelitat al leninisme i un desencís progressiu envers l'estalinisme. D'extrac-

ció popular, el nucli de la família era el pare, d'origen pagès i fadrístern sense terra, hortolà de primer, després transportista dins de Balaguer, i altres ocupacions en tots els períodes durant els quals no estava detingut; en segon terme, la mare, mestressa de casa amb tres fills i molt pocs recursos econòmics. El pare, en Tomàs, era una barreja d'individualisme anarquitzant, que havia manifestat, ja des de 1914, una admiració per la Revolució Russa, sobretot per la consolidació dels soviets. A la Teresa, el doble pes de l'individualisme i l'ideari marxista la farà entrar ara i adés en conflictes interiors, perquè són realitats que teòricament haurien d'excloure's l'una de l'altra. Dotze volums de les quaranta obres seves són novel·les. A banda de l'obra en volums, cal tenir present la seva llarguíssima producció d'articles escrits i/o llegits davant el micròfon.

En el seu cas, la militància i la combativitat social havien començat als disset anys. Ella descriu que, en edat escolar, amb dotze anys i trenes, anava per les cases repartint fulls de propaganda sindicalista i una revisteta, *La Batalla*, del BOC (Bloc Obrer Camperol). A Balaguer, el seu pare tenia un historial de detencions i empresonaments que es va acabar amb l'arribada de la Segona República. Així i tot, els elements conservadors, àdhuc els republicans moderats que van regir l'Ajuntament entre el 1931 i el 1936, el tenien per un element incòmode.

La Teresa, ja a Barcelona, ingressa a les JSUC (Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya), branca juvenil del PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya). I, amb d'altres noies, per tal d'ajudar les esquerres, crea l'Aliança Nacional de la Dona Jove de Catalunya, nom que, tanmateix, li semblava folchitorrista.

La descripció de les activitats juvenils a Barcelona i l'àrea metropolitana durant la República, la guerra i l'inici de l'exili són narrades a *Quan érem capitans*, Premi Joan Estelrich 1974, la primera obra de referència, de la qual s'han fet moltes reedicions.

— *Quan érem capitans*

És la crònica de la seva primera militància, amb una narració rigorosament lineal. La primera part del llibre és l'entrada de la Teresa adolescent en la vida pública i les activitats de propaganda de què molt aviat es responsabilitza.

La segona part comença el 1936, quan tot just havia esclatat la guerra. Les moltes activitats de l'Aliança Nacional de la Dona Jove li donen l'oportunitat de viatjar constantment, de conèixer molts polítics i funcionaris, aquí i a l'estranger, des de persones pròximes a les presidències fins als mateixos presidents. Visita els Estats Units, en una ambaixada especial. És una època d'activitat frenètica. Les «dones joves» d'aquella Aliança feren molt en temps de guerra: ajut als combatents, ferits i refugiats; organització d'exposicions culturals i artesanals, d'espectacles i mítings; suport als equips de la Creu Roja i àdhuc als camperols. La cega convicció de l'autora era que guanyarien la guerra. Entre els polítics coneguts en

aquella edat juvenil evoca Anton Ovsienko, cònsol soviètic a Barcelona, que es feu popular i parlava una mica de català (afegeixo jo de la meua collita que es va saltar la meitat de les classes, pel que em va explicar el seu professor, Francesc Payarols).

Va fer la coneixença de Federica Montseny i de La Pasionaria; amb la primera i el president Lluís Companys, Teresa Pàmies va intervenir en el gran míting de 1937 a la Monumental. Tenia divuit anys. Aquell mateix any 1937, quan la guerra iniciava el tomb advers als republicans, s'iniciava la desfeta dels «seus» i també dels catalans nacionalistes, en aquell temps autoanomenats *separatistes*, els quals algú com Teresa Pàmies, internacionalista com era i fou sempre, tracta de passada. Declara obertament que a ella també «l'ha rebentat sempre el catalanisme anti-espanyol» i proclama: «Jo tenia una formació internacionalista», que va mantenir sempre.

El 1938 el descriu amb més pena que glòria: divisions internes, bombardeigs de Barcelona per mar i aire, lluites sagnants entre anarquistes i socialistes, la «lleua del biberó» i, malgrat tot, Teresa Pàmies posa com a model la vida cultural intensa de Barcelona.

El tercer bloc de la narració és el pas de la frontera, el 1939, que ella farà en camió; en aquestes darreres pàgines trobem una periodística intensitat narrativa que sobreix d'un nervi extraordinari, i ens trasllada l'angoixa de la fugida de tants milers de persones, el pas agònic (pel fred) de la frontera, aquells fugitius que, a frec d'aconseguir la tan desitjada llibertat, cauen sota les passades de l'aviació, el clam esgarriós dels vells i dels malalts rebutjats a la frontera, el despectiu tracte dels soldats colonials francesos, el batibull tràgic del moment. Són moments de robusta força literària, els millors de tot el llibre, en una autora que sovint fa la impressió que ha lliurat els originals sense un toc final de vernís, sense l'aprest o l'acabat.

Aquesta obra marca també l'inici d'un llarg exili. Val a dir que l'edició, feta per Dopesa, segons el parer del seu fill Sergi, fou descurada.

La xarxa dels seus correligionaris a França li va facilitar el salt de l'Atlàntic. Arriba a la República Dominicana, on s'està poc temps —Trujillo era un mal paraigua— i, passant per Cuba, es trasllada a Mèxic. Hi estudia periodisme; sortosament, va tenir un professor excepcional, el polígraf Alfonso Reyes. Més tard, el 1947, la trobem a Praga, on residirà dotze anys. El pas d'Amèrica a Europa la fa passar per Belgrad i Praga. Aquest salt tan important representa per a la Teresa el retorn a Europa i un treball dels que a ella li importaven: periodisme d'idees, ara des de l'emissora de Praga. D'allí i de França sortien els programes de Radio España Independiente, coneguda com La Pirenaica.

Dels dotze anys d'estada a Praga en tenim la crònica *Testament a Praga*, edició de 1971, Premi Josep Pla, segon llibre de què dono constància.

— *Testament a Praga*

Escrit cap al final dels anys seixanta i publicat el 1971, és un doble dietari, el primer volum que dona a conèixer Teresa Pàmies a Catalunya. L'autora aprofita les memòries que el seu pare, en Tomàs, va deixar manuscrites a Praga —on aquest va romandre després que ella deixés la capital txeca i passés a París el 1958 fins al retorn a Catalunya— i que, obeint la petició paterna, mecanografià, afegint-hi els seus propis records. El resultat és un volum de dues-centes vint pàgines, amb textos alternats, ara d'en Tomàs, datats a Praga, ara de la Teresa, datats a París, en forma de carta. L'artifici, ben buscat, permet una gran elasticitat; hi caben les descripcions, els records, els perfils detallats de cada un dels dos personatges. La filla sovint esmena el contingut de les cartes del pare, sobretot en la precisió dels fets; el pare, des de Praga, comenta l'evolució del comunisme i, segons ell, la desviada aplicació que els buròcrates en fan: «Jo soc més comunista que els altres espanyols de Praga». Els darrers anys, el pare acceptà de l'Ajuntament de la capital txeca un lloc de jardiner dels preciosos parcs de la ciutat, una feina que va escollir ell, després d'haver rebutjat la feina de despatx que li oferien... Odiava els buròcrates, tot sigui dit. Passejant pels bells parcs de la ciutat és bo d'evocar l'humil i, alhora, orgullosa figura d'en Tomàs.

És un volum elaborat i treballat, en què s'ha aplicat la llima i el burí, en què el llenguatge, sempre directe, proper al lector, rep un tractament d'honor. Honor que ella fa al pare, perquè el llibre traspua el desig de l'autora d'explicar la figura d'en Tomàs. El pintoresc, excessiu personatge d'oficis variats, des d'hortolà fins a transportista, passant per empleat del ferrocarril, jugador i doner, és plàstic i imponent:

Us vau fer vell a l'exili. Vau sortir jove de Catalunya. Val més que a Balaguer us recordin jove, rondinaire, una mica fatxenda, incansable, ballador, cantaire, conquistador de vídues i casadetes amb pardals al cap; menjacapellans —i— guàrdies civils; cridaner, temerari, plantant cara a un escamot de tricorns un primer de maig a la plaça Mercadal, amb els braços oberts de bat a bat i cridant: «Tireu, si teniuu [...]».

La crítica sempre ha considerat aquest llibre el millor de l'autora.

Teresa Pàmies, passats els cinquanta anys, torna a visitar Balaguer, especialment per veure la tomba de la mare. En resulta *Memòria dels morts*, finalista Premi Ramon Llull 1981.

— *Memòria dels morts*

Ens trobem davant un llibre molt personal, més que *Testament a Praga*. I ho és perquè té l'origen en el viatge que l'autora feu a Balaguer, quan s'installà a Barcelona i visità de nou la seva ciutat natal. Quan la Teresa anà a l'exili, el 1939, Bala-

guer tenia 6.000 habitants i en aquell moment (el 1971) n'hi troba 11.600 (actualment en té 17.000). A més a més, la ciutat s'havia desdoblada, ja començava a ser dues ciutats, partides pel riu. Se n'havia urbanitzat totalment la riba esquerra, que en els temps juvenils de la Teresa era dominada per l'arbreda, aquí dita *bultra*, i més enllà, per l'horta. Però per a la narradora això té poc interès vital; en tot cas, els records que té i que vol reviure els trobarà al Balaguer vell, a la riba dreta del Segre, als barris que avui (2017) constitueixen un document històric, un aiguafort amb el perfil de sempre, amb famílies de Balaguer, algunes de molt d'arrelament, però també havent sofert la constant substitució demogràfica i ètnica dels nuclis antics. Ella encara hi trobarà tresors.

Però situem-nos després de la visita al cementiri. Dos terços del llibre constitueixen una conversa amb la mare, entre la boira del novembre. La descriu davant del temple del Sant Crist, asseguda vora les ruïnes del Castell Formós dels comtes d'Urgell; la mare és un fantasma que la boira fa més espectral, i parla lentament prop de la seva filla, que la interpella.

La mare té la faldilla mullada i els peus també, descalços, perquè el remolí del riu, en morir, se li endugué les espadenyes.

La Teresa vol saber quina mena d'accident va ocórrer quan la mare, la Rosa, «el millor nom del calendari», collia quelcom a la part baixa de l'hort, fangosa.

La mare no li aclareix aquest punt, que turmentarà la filla durant tota la vida i que ningú no ha pogut explicar. Immediatament, la conversa, que és quasi un monòleg de la filla, en el qual intervé la mare amb frases curtes, se centra en la condició de la dona treballadora, sobretot la casolana, esclava dels fills, del marit, de les feines, que en vida de la mare eren feixugues, totes a cop de braç. «Ara tenim rentadores, mare, i planxes que s'escalfen l'aigua, i ventiladors, no cal ventar la flama del foc...». El monòleg esdevé més punyent, la Teresa marca el seu pensament, relliga l'esclavatge de la dona amb les campanyes de deslliurament. Parla de les amistats de la mare, hi dedica capítols, com també a tota la família, li explica què ha fet tots aquests anys, i es plany, tanmateix, de la mort, al riu, d'una mare jove.

La mare no sabia que el general Franco era mort. «Lo van matar, finalment?», demana la morta. Després la Teresa li parla del rei, Joan Carles, i que és ros, així com tots els seus fills i la reina grega. La mare s'estranya que la reina sigui rossa «perquè la gent del Circo Helénico que actuava al nostre poble cada festa major era fosca de pell i pèl». «Em va sorprendre l'interès de la mare per la xafarderia relativa a la família reial, com si els morts també llegissin l'*Hola*», diu.

La descripció de les amigues de la mare, algunes de les quals visitarà més tard, és intensa, com repassada de color. Són vídues d'afusellats pel franquisme o represaliades, o ni tan sols això, però tenen totes un valor especial per a la Teresa. Més endavant, a la part final del llibre, confessarà que les visites a les contemporànies de la mare se les va inventar, tot i que es tracta de persones reals.

La part final del llibre està dedicada al recorregut de la ciutat, la visita a la casa deshabitada que fou la seva (actualment inexistent). Continua el contacte amb antigues amistats, i també la reflexió sobre el pas del temps i el desinterès dels joves pels centres d'atenció que somouen els vells, «com passa també amb els meus fills», dirà en un moment.

El llibre conté una càrrega emotiva, és un exercici de memòria adobada amb descripcions que són convincents en els casos de contacte real, el cementiri, les ruïnes, la visita, obligada de tot balaguerí, al Sant Crist. L'afany de dignificar la dona, tan humiliada, explotada, mantinguda en la ignorància en temps de la mare, és destacada per la Teresa, que, en la conversa amb la mare, s'adona, i li ho confessa, que ella, la filla, és més vella que la mare, que se l'escolta des de la plataforma de 1941.

Hi ha moments en què la mare, un fantasma sense rostre, apareix gairebé com una figura de novella vuitcentista del gènere gòtic. No es reivindica com la dona revoltada, no té ira ni fa retrets; és la filla que comenta a la mare els canvis de la civilització, de la vida familiar i civil, que ella, la mare, no va poder conèixer. És un diàleg fet quasi tot de monòlegs, que compara la situació de la dona a la postguerra immediata amb la de 1970, abocada al nostre present, que ella, la Teresa, viuria de ple fins a la mort, el 2012. La mare parla ben poc, fa alguna pregunta, sí, però desentesa de tota lluita, de tot sentiment. «Els morts només tenim memòria», dirà.

És la part més interessant del llibre. Després, les visites a amigues de la mare i a una amiga seva tenen part de veritat i part d'imaginació. Li serveixen per refermar la seva campanya per un capgirament total dels papers de la dona.

Es correspon amb la manera d'actuar, sempre directa i frontal, molt pròpia d'ella. La seva amiga la defineix: «Ets com ton pare, militar i tirar pel dret, estil anarco».

JOSEP VALLVERDÚ
Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans

L'aportació de l'occident català a la postmodernitat literària

La taula rodona amb escriptors balaguerins i del Pirineu pretenia ser fidel a la voluntat explicitada en el programa de les Jornades de la Secció Filològica a Balaguer, de fer de la capital de la Noguera el punt de trobada entre la plana i la muntanya, i, en aquest cas, per a debatre sobre literatura, però des de la perspectiva del nostre territori. Hi van participar Rafel Molina (dramaturg i professor de teatre, entre altres facetes, que, tot i néixer a Benicarló, s'ha convertit en un balaguerí de soca-rel), i, des de l'àmbit pirinenc, els també coneguts i justament reconeguts narradors Pep Coll i Albert Villaró.

El títol triat per al debat, *L'aportació de l'occident català a la postmodernitat literària*, és una clara adaptació d'un altre, *L'aportació de l'occident català a l'obra de la Renaixença*, una de les obres més emblemàtiques de l'intel·lectual i escriptor de Menàrguens Ramon Xuriguera, de qui l'any passat vam commemorar el 50è aniversari de la seva mort i el 80è d'aquesta publicació.

Amb l'afany de retre-li tribut i d'actualitzar, en bona manera, i des del punt de vista dels mateixos creadors, el seu discurs sobre la nostra literatura, vam formular als ponents tres preguntes concretes que giraven entorn dels tres substantius que apareixen en el títol: *aportació*, *occident* i *postmodernitat*:

1. Què enteneu per *aportació* literària? Tota la literatura del territori o sols aquella que aconsegueix passar al cànon de la literatura catalana? I, en funció de la resposta, quina o quines considereu que són les aportacions més destacables en les darreres dècades?

2. Sense cap voluntat d'obrir velles polèmiques, sinó més aviat la de conèixer la vostra posició, què creieu que han designat els termes *occident*, primer, i *ponent*, després? En quina mesura encara poden tenir sentit avui?

3. En plena postmodernitat (entesa com a moment, com a actitud...), amb quins reptes i amb quines transformacions creieu que s'enfronta la nostra literatura? Per exemple: quin paper tindran la literatura digital i les noves tecnologies?

Aquestes qüestions volien ser un punt de partida per a les reflexions que Pep Coll, Rafel Molina i Albert Villaró van compartir amb els assistents a les Jornades i que cada un d'ells resumeix a continuació.

PEP COLL

A partir de la dècada dels vuitanta la creació literària en català es diversifica arreu del territori (almenys al Principat). No només es fa literatura des de Barcelona i des d'alguna altra ciutat, sinó des de les valls pirinenques, des del delta de l'Ebre, des de les Terres de Ponent. Bona part d'aquesta «literatura de proximitat», que en diríem avui, no sembla pas que passi a formar part del cànon literari, si bé va ser decisiva per crear lectors en català. No oblidem que a la majoria de persones, escolaritzades en castellà, la lectura en la seva llengua se'ls feia molt costa amunt. En aquest sentit, probablement van ser més útils novel·les, narracions, poemes, literàriament mediocres, que no pas aportacions noves i avantguardistes. Calia «escolaritzar» les persones adultes i, en aquesta tasca, les lectures «faciletas» i de proximitat hi van ajudar. Aquest és un aspecte de l'aportació que també s'ha de valorar.

Quant a la segona qüestió plantejada, abans de la Guerra Civil, quan Ramon Xuriguera parla de l'«occident català», es refereix de manera eufemística al conjunt de la província de Lleida. A les valls pirinenques no hi havia escriptors. L'únic autor pirinenc que es feia sentir era Anton Navarro, que va morir afusellat l'any 1936.

L'expressió *de Ponent* pren força a partir de la dècada dels setanta amb l'obra de Josep Vallverdú (*Proses de Ponent*). D'altres autors, com Manuel de Pedrolo, Guillem Viladot i Jesús Montcada, també fan aportacions importants a la literatura catalana de Ponent. En la dècada dels noranta apareix a Lleida una generació més jove d'escriptors que, amb el suport de la premsa (la colla del «Bot de pernes» del diari *Segre*) se senten més o menys identificats amb aquesta expressió. Si més no, el qualificatiu *de Ponent* és un valor afegit que ajuda a promocionar l'autor i a guanyar lectors. Amb tot, posats a triar (o amb l'obligació de fer-ho per no decebre el periodista), alguns d'aquests escriptors es trobaven més còmodes amb el qualificatiu *pirinenc* que *ponentí*.

L'any 2004 s'inaugura el darrer tram de l'A2, que comunica Cervera amb Igualada, sense passar pel parador de Panadella. Amb la desaparició de la mítica frontera que separava el Ponent de la resta del territori català, es pot donar per liquidat el terme, almenys aplicat als escriptors. Per bé que de tant en tant torna, només és per fer voltes als mateixos llocs comuns.

Al meu entendre, els autors que escrivim des del Ponent de Catalunya, a diferència d'altres indrets, podem fer un parell d'aportacions peculiars al món literari català. En primer lloc, la incorporació a la llengua literària de mots propis del dialecte nord-occidental, que no només són genuïnament catalans, sinó que, a més, aporten significats nous a la llengua comuna (per exemple, *esquerrar-se*, *xinar*, *xerri*). En segon lloc, mots que, tot i tenir el mateix significat, són més expressius (per exemple, *rascaculs* en comptes de *tobogan*). De fet, i gràcies en part a l'ús literari que se n'ha fet aquests darrers anys, la majoria ja s'han inclòs al diccionari normatiu de l'IEC. Ara només falta que els autors els facin servir. Mots i també modismes i frases que són el condiment d'un bon text.

A la vegada, ens caldria reprendre, mantenir i intensificar la relació que al final del segle passat havíem mantingut amb escriptors de la Franja de Ponent. Ens pertoca per proximitat geogràfica i dialectal, i també per donar-los un suport que ells necessiten més que nosaltres. Anys enrere, havíem organitzat intercanvis i trobades. Tot sovint els escriptors de Lleida havíem fet visites a instituts d'ensenyament (Fraga, Tamarit, Benavarri...) per comentar alguna lectura. Tanmateix, la situació ha empitjorat molt aquests darrers anys a causa del govern del Partit Popular (PP) i del Partit Aragonès (PAR) a Aragó amb el LAPAO, la polèmica sobre l'art religiós procedent de la Franja i el procés sobiranista de Catalunya.

Pel que fa a la tercera qüestió (literatura i postmodernitat), en primer lloc hem de desemascarar aquell tòpic que diu que una imatge val més que mil paraules, ja siguin orals o escrites. Heus aquí un dels grans reptes. Ho hem acceptat gairebé com si fos un axioma, alguns per comoditat, altres per la incapacitat de redactar un parell de frases seguides que tinguin sentit. De manera que, als missatges pel Whatsapp, cada dia hi ha més emoticones que paraules, la novella gràfica substitueix la novella convencional i les biblioteques se'ns estan convertint en video-clubs. Per aquest camí, els nostres descendents tornaran a pintar cérvols a la roca dels Moros del Cogul.

Aturar l'empobriment progressiu de la llengua és un altre dels reptes que vull destacar, aprofitant l'avinentesa de poder denunciar-ho davant de les primeres autoritats lingüístiques del país. El català cada dia s'assembla més al castellà barroerament traduït pel Google. El més greu és veure la llengua que es difon pels mitjans, i que es va imposant com a model a la vida quotidiana. Fa l'efecte que, per treballar professionalment de locutor a la ràdio o la televisió, no cal tenir coneixements gramaticals, i encara menys tenir sentit de la llengua.

El sentit de la llengua el perdem fins i tot els escriptors, sobretot els més joves, i això és encara més greu. Es nota, i de manera escandalosa, en els modismes i les frases fetes. Les expressions genuïnament catalanes (*per molts anys*, *a reveure*) són directament traduïdes del castellà o de l'anglès (*felicitats*, *ens veiem...*).

Al cap i a la fi, penso que, quan haguem començat a solucionar aquests reptes (vitals per a la supervivència de la llengua), llavors podrem parlar sobre el paper de la literatura digital i de les noves tecnologies.

RAFEL MOLINA

Davant la qüestió de si l'aportació literària de Ponent comprèn tota la literatura escrita des d'aquestes contrades o només la que ha passat al cànon, entenc que es tracta de l'aportació que s'ha fet des de Ponent a la literatura catalana.

Caldria aclarir, primer, què entenem per aportació, a què aportem quina cosa i a quin nivell. Vull dir que, de literatura, se n'està fent cada dia i en grans quantitats. Sabem que la llista de novetats és una sorpresa i s'està editant cada dia més. Si ens preguntem, però, què quedarà de tot això que s'està editant en el que direm, anys a venir, «literatura catalana», ja és una altra història. Ens manca, d'una banda, el que en diríem la perspectiva històrica i, de l'altra, sabem que això no obeeix estrictament a criteris purament literaris. La literatura catalana, per les qüestions que més o menys sap tothom i que no caldrà recordar, no té, de moment, ni un cànon establert. S'han fet algunes propostes de llibres més o menys canònics, però els resultats tampoc no han agradat a tothom. Sí que hi ha una sèrie d'autors i de llibres que pertanyen al cànon sense discussió possible; en són exemples Ramon Llull, Bernat Metge, Joanot Martorell i Ausiàs March. (No faré cap comentari sobre el PP, Ciutadans ni la catalanitat d'Ausiàs March i Ramon Llull, evidentment.)

Modernistes i noucentistes estan també inclosos en el cànon, però després, amb la guerra, la postguerra, la represa, la normalització i les lluites de les editorials, podem dir que hi ha una indefinició important. Podem afirmar que no tenim un cànon. Ni falta que ens fa, dirà un o altre. Tenim una literatura abundant i prou bona, és cert. Quina ha estat l'aportació de Ponent a aquesta literatura? Hi ha uns quants noms indiscutibles: Teresa Pàmies, Josep Vallverdú, Guillem Viladot, Jordi Pàmias i M. Mercè Marçal. A més, crec que, dels companys que tenim avui a la taula, Pep Coll i Albert Villarro seran dels canònics, i també han fet una aportació important. No citaré més autors ponentins perquè me'n deixaré molts, i ja tinc prou enemics.

Quant a *occident* i *ponent*, no crec que hi hagi una literatura de Ponent. Hi ha autors de Ponent, naturalment. En particular, si llegeixo un autor americà no em pregunto mai si és de Nova York, de Baltimore o de Califòrnia, i si és italià tampoc no sé si és de Florència, de Roma o de Campo Ligure, i no ho sé perquè m'és igual. Quan començo a llegir un autor català, m'és igual que sigui de Figueres o de Tortosa, bàsicament perquè no crec que sigui gens important. Una altra cosa, no cal dir-ho, és quan un autor vol, justament, donar a conèixer les tradicions, les rondalles, les històries o les particularitats d'un territori determinat; llavors, és clar, es-

tem parlant d'una altra cosa. Serà molt interessant per al territori, però tampoc no ens hem d'estranyar si no interessa a ningú de fora del seu àmbit territorial.

Crec que és un error parlar voluntàriament de literatura de Ponent. És com parlar de la literatura catalana, la literatura valenciana i la literatura balear. És un error important, perquè estem separant, estem debilitant. Tampoc no diré res ara del PP i de Ciutadans, ni del PSOE, de passada. Una altra cosa és si parlem de la literatura de Ponent com un àmbit geogràfic protegit. Això està més bé. Ara fa uns dies van fer aquí a Balaguer una trobada d'escriptors ponentins de novella negra. Van fer un llibre i tot: *Assassins de Ponent* (narracions de dotze autors), amb textos de temàtica negra, ambientades a les nostres contrades. Això està bé, perquè van fer la trobada, van estar parlant de literatura, es van vendre alguns llibres entre ells, van fer un dinar de germanor i un parell de fotos, van sortir als diaris i es van fer una mica de promoció, que sempre està bé. Però no van anar gaire més enllà. Uns dies més tard, encara em vaig sorprendre amb una publicació de temàtica negra escrita per dones. Encara en veurem alguna de dones «assassines» del Baix Empordà o del Montsià estricte, per exemple.

Tradicionalment, a Ponent ens hem queixat del centralisme de Barcelona, de la frontera de la Panadella i de l'aïllament de Lleida. Em sembla que exagerem una mica. Sabem que el mercat literari funciona justament com un mercat, i funciona seguint unes regles concretes i ben conegudes, i no hi ha gaire cosa més.

No sé si em caldria dir alguna cosa sobre el món de la pintura, els marxants i els galeristes de Barcelona o de Nova York, o del món del teatre. Suposo que no.

En resum, no crec que Ponent estigui més marginat que les Terres de l'Ebre, que el Pla de l'Estany o que la Conca de Barberà. Crec que no hauríem de voler fer una literatura de Ponent, sinó una literatura catalana única, forta i bona. Després, si cal, ja vindrà algú a fer notar que tal autor o autora era d'aquí o d'allà. Però no hauríem de voler fer més. Constatem, però, que també hi ha qui vol ser «de Ponent» justament per fer-se un forat en això que ara en diuen els «nínxols de mercat». Hi ha algun cantautor que vol fer-se el pagès de Lleida, hi ha qui fa un diccionari del lleidatà, ple de graciets i grolleries, i qui escriu una novella «en lleidatà» sobre la vida i miracles d'un pagès de les Garrigues. Potser sí que té certa gràcia, no em consta.

Quant a la literatura i el futur, crec que la literatura està una mica en perill. No gaire, però en perill. Les autoritats acadèmiques semblen disposades a treure la literatura dels plans d'estudis. Potser sí que caminem cap a una societat cada cop més infantil. És possible. Sabem que tot allò que no presenta un profit immediat sembla poc menys que inútil. Els plans d'estudis semblen dirigits exclusivament a crear gent capaç de produir més i millor. No entrarem ara en el tema. També hi ha les noves tecnologies. No crec que el llibre digital substitueixi mai el tradicional llibre de paper. Potser sí que, en ser més fàcil de transportar, el pot substituir al metro, al tren o a la platja. Així i tot, un llibre digital necessitarà un autor. Parlant

d'autors. Hi ha un perill, que potser a algú li semblarà ciència-ficció, però em van assegurar que hi ha uns programes determinats que, convenientment instal·lats a l'ordinador, a partir d'unes coordenades que li posa l'autor, com ara noms dels personatges, característiques físiques i psicològiques, relacions i una mica de nusos d'acció, l'ordinador és molt capaç d'escriure cent pàgines, que després l'autor s'encarrega de supervisar, i bona nit. Ja hi ha llibres escrits així; fins i tot em van citar un autor ben conegut. És una mica com allò dels «negres» de Marcial Lafuente Estefania, Corín Tellado o d'altres autors semblants, però traslladat a l'època dels ordinadors i les noves tecnologies. Per això, després, fan aparèixer presons a Andorra que cauen amb un terratrèmol i perillous presoners que se n'escapen i se'n van, en tren, des d'Andorra fins a Oviedo, on un capellà de l'Opus està fent, amb les seves pròpies mans, una església.

Que la literatura ha de canviar és evident. Fa uns dies parlava amb uns companys que una bona idea posada en un llibre, amb una mica de sort, la poden llegir deu mil o quinze mil persones. Actualment hi ha gent que té cent mil o dos-cents mil seguidors al Twitter o al Facebook. Vull dir que, segons com, una idea, posem que bona, la poden llegir cent mil persones en un dia, i això em sembla que ho haurem de tenir en compte.

Fet i debatut, però, em sembla que la literatura no acabarà mai perquè no sé quin serà el mètode, el mitjà o la forma, però les ganes de contar-nos coses em sembla que no s'acabaran mai, i la literatura bàsicament respon a això, a la voluntat de contar-nos coses i dir-les tan ben dites com sigui possible.

Tenim la literatura assegurada per als propers dos-cents anys, com a mínim.

ALBERT VILLARÓ

A l'hora de convertir en paper llegible una intervenció oral, he de dir, en el meu descàrrec, que la reinterpretació de les notes manuscrites que duia a l'acte de Balaguer ha estat una feina (i un estupor) comparable a la de Jean-François Champollion davant de la pedra de Rosetta. Aquelles paraules escrites amb llapis que tan entenedores em semblaven són, només unes poques setmanes més tard, un batibull inconnex del qual és impossible treure res de clar. Faré, doncs, el que pugui per lligar un discurs més o menys connex.

Anem per la primera qüestió de les proposades: què entenc per *aportació* literària. Tota la literatura o només la que passa al cànon? I, en funció de la resposta, quines són les aportacions que considero més destacables en les darreres dècades. D'entrada, una justificació que pot passar per excusa de mal pagador, però que he d'exposar per honestedat. Soc —m'he tornat— un mal lector. Capriciós, inconsistent, volàtil. Res a veure amb aquell lector voraç i disciplinat que era durant la meva joventut. Aquell lector ha fugit, ha desaparegut, deixant fills petits, factures

per pagar i una adreça falsa. El seu lloc l'ha ocupat un vellet rondinaire, tastaolletes, ple de vicis, de manies, i presoner de tota mena de prejudicis, el primer dels quals és una prevenció davant les trampes de la novella. Cada cop que me'n cau una a les mans, li busco les costures, els trucs de l'ofici, i per això no hi trobo pas aquella innocent i tan engrescadora delectació d'abans. Aquesta metamorfosi és preocupant, però inevitable, el signe dels temps. Dit això, he de manifestar, en el meu descàrrec, que els que escrivim novel·les no som els millors jutges de la feina dels nostres col·legues, perquè en les valoracions hi entra un component subjectiu i d'apreciació personal que ho contamina tot. Al cap i a la fi, són la competència. Art i part. Mozart contra una legió de salieris. Estem al cas del que va apareixent, però llegim algunes obres, amb admiració i enveja, en deixem estar moltes altres, tot i que diria que les imprescindibles són sempre a la tauleta de nit. No es pot estar a la processó i repicar campanes, diu la dita popular, i menys encara si som conscients que s'escriu molt, es publica massa i es llegeix poc (o s'escriu massa i es publica molt, encara que sempre es llegeixi poc). És exactament això. Per tant, sobre el cànon no puc dir gran cosa de profit. M'agraden els cànons, els musicals. Hi ha aquell tan fabulós que apareix al retrat de Johann Sebastian Bach que va pintar Haussmann, on aguanta un paperet amb la partitura que li va donar accés a la societat de Mizler, un cànon triple a sis veus. Dels altres, els literaris, què volen que els digui. M'incomoden (probablement m'incomoda no ser-hi), però suposo que són necessaris, un mapa de carreteres que hauria de ser el plànol del tresor. Acomplexats, petits, covards, no ens atrevim a aixecar el dit i dir, per exemple, que *Dos taiüts negres i dos de blancs* és una novella extraordinària, i que *Les veus del Pamano* també. Que els que en sàpiguen i s'hi atreueixin —necessitem un Bloom català?— hi diguin la seva.

La segona qüestió tractada és peluda, i l'enunciat evoca les «velles polèmiques». Occident i ponent. Per als que venim del nord —o per als «d'allà d'alt» o «de la muntanya»—, les qüestions de l'occidentalitat i la ponentor ens deixen, si se'm permet, una mica freds. És així. Un servidor, nascut a la Seu, no va posar els peus a Lleida fins que va baixar a fer la selectivitat als llòbrecs passadissos del Màrius Torres, amb divuit anys, el 1982. Aquesta va ser la primera vegada. I la segona, pocs anys després, per anar a la caixa de reclutes a argumentar —amb un èxit escàs— que era inútil per fer el servici. Els que vivim —literalment— a la frontera i ens hem fet ciutadans d'un estat petit com un cop de puny ho veiem, a més, amb un plus de distància. No voldria introduir una nova variable a l'equació, que és la de la *pirineïtat*. Quan començava a publicar, cap als anys noranta, vaig assistir a un nombre elevadíssim de taules rodones, simposis, seminaris i cafarnaüms dedicats a esbrinar si existia o no la «literatura pirinenca». Era el temps en què encara espernegava la polèmica —aquesta sí que va ser real i tòxica— sobre literatura rural *versus* urbana; l'apèndix pirinenc semblava una broma, tot i que de les muntanyes maleïdes en sorgia el prodigiós univers literari de Maria Barbal i de Pep Coll.

En el fons, bategava un cert sentiment d'inferioritat d'alguns literats diguem-ne «urbans», amb una llengua abacallanada, i una cosmovisió deslligada del país. Avui —gràcies a l'Altíssim «sien dades»— tot això és aigua passada. Potser és perquè ens hem tornat tots molt més individualistes, defensors de la nostra parcel·la personal, o perquè la cultura del país finalment ha acceptat (i, fins a cert punt, reconegut) la diversitat d'accents i territoris.

I la tercera: els reptes de la postmodernitat. Sempre hem viscut en la postmodernitat. L'home és un mico postmodern, i aquesta n'és potser la definició taxonòmica més precisa. Vivim al dia, deixem enrere el passat i només ens el mirem com una vaga curiositat que ens ajuda a entretenir-nos i a donar una mica de densitat al present. La postmodernitat de la fi del segle xv va estar marcada per la irrupció fulgurant de la impremta, que va rebentar la manera tradicional en què es transmetia la saviesa i la creativitat. La nostra postmodernitat està marcada per les pantalles i la teranyina global, que ha aconseguit un accés universal al coneixement i, al mateix temps, ha estat responsable de la fragmentació de l'atenció: s'han obert tants fronts possibles que és inútil concentrar-se. És així, i no podem ignorar-ho. No crec que el llibre electrònic sigui el botxí del llibre de paper —és encara lleig, de tipografies barates, dissenyat amb una ànsia de funcionalitat que mata la caixa de text—, però sí que les pantalles i les ficcions que emeten han ocupat, a cops de colze, un espai que abans estava dominat, gairebé en exclusiva, pel llibre. El que ha romàs intacte són les ganes que ens expliquin històries, intenses, engrescadores, vitals. Lamentar-nos és fàcil, però no treu cap enlloc. I, tanmateix, hom constata que hi ha cada vegada més gent que escriu, com tothom que ha format part de jurats literaris pot constatar. És la paradoxa dels temps moderns: anem cap a un món d'escriptors sense lectors?

IMMA FARRÉ

Moderadora de la taula rodona

Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida

PEP COLL, RAFAEL MOLINA I ALBERT VILLARÓ

Escriptors

La Gramàtica de la llengua catalana,* *l'Ortografia catalana i els recursos lingüístics* *de l'Institut d'Estudis Catalans

PREÀMBUL

Les Jornades que la Secció Filològica celebra, des de fa uns anys, en localitats diverses del seu àmbit d'actuació tenen un doble objectiu: que l'acadèmia conegui de primera mà l'activitat cultural que es desenvolupa per tot el territori i que els parlants de la llengua siguin informats de les accions de la Secció Filològica sobre normativa lingüística i altres projectes de recerca i de difusió. En aquesta segona direcció s'inscriu aquesta comunicació, presentada a les Jornades celebrades a Balaguer els dies 9 i 10 de juny de 2017.

Es tracta, doncs, d'una comunicació de caràcter institucional, de la qual la sotassignada només ha estat la redactora material.

En aquest text trobareu una versió escrita dels continguts que s'hi van presentar oralment, organitzats en quatre apartats: en els dos primers presentarem de manera succinta les dues grans novetats de l'obra normativa que s'han publicat darrerament, la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016) i l'*Ortografia catalana* (2017); en el tercer farem conèixer el projecte de l'Acadèmia Oberta, constituït per tres finestres virtuals obertes cap a grups de professionals implicats directament en el debat, la difusió i la implantació de la normativa (dels mitjans de comunicació, de la docència i de la creació i l'edició), i en el darrer apartat ens referirem a d'altres projectes que s'han completat darrerament o que són en fases molt avançades d'elaboració.

LA FUNCIO DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA

Per a entendre la motivació de les novetats normatives i de la resta de projectes que presentem aquí, cal recordar quina és la missió social de la Secció Filològica, des de la seva fundació fins avui:

La missió de la Secció Filològica, o institut filològic, serà estudiar científicament la nostra llengua, inventariar el seu lèxic, fer-ne el diccionari y fomentar el seu ús y imperi dins y fóra de la nostra terra. A les reunions destinades a prendre acords definitius, donant normes ortogràfiques o d'altra mena al català, hauran d'esser convocats els membres de les altres Seccions o branques de l'Institut.

Dictamen acord d'ampliació de l'Institut d'Estudis Catalans (1911)

Com podem observar en l'acord en què l'Institut d'Estudis Catalans va incorporar una secció dedicada a la llengua, l'aprovació definitiva de la normativa lingüística és responsabilitat del Ple de l'Institut i queden reservades a la Secció Filo-

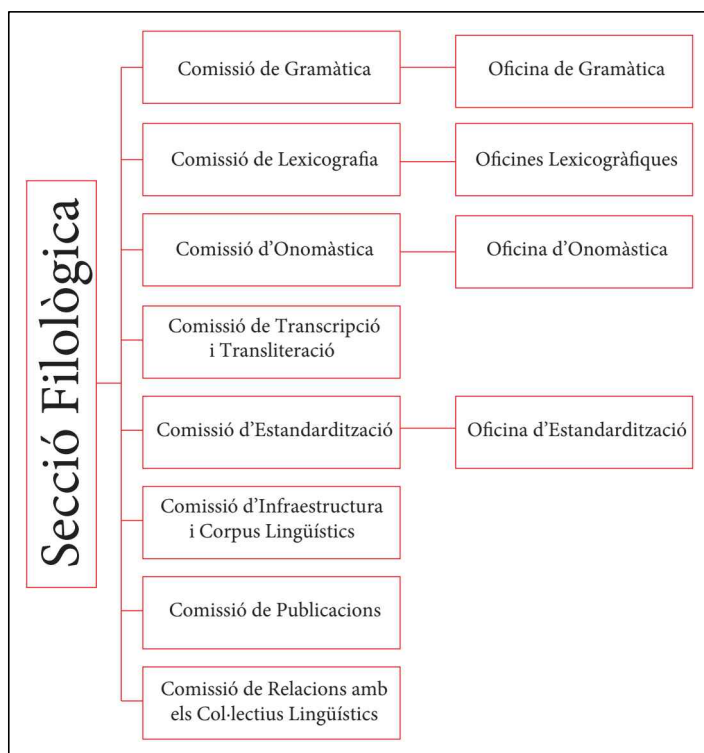

FIGURA 1. Organització de la Secció Filològica de l'IEC.

lògica totes les feines relacionades amb la preparació de l'obra normativa, a més d'altres estudis científics sobre la llengua, la creació de recursos lingüístics i el foment de l'ús. Són tasques de la Secció Filològica:

1. Ordenar l'estructura de la Secció Filològica: projectes, comissions, grups de treball i oficines.

2. Difondre l'obra normativa i promoure la cooperació amb els col·lectius de la llengua com a col·laboradors més estrets en la construcció de l'estàndard i la difusió de la normativa.

Tal com podeu observar a l'organigrama (figura 1), els treballs s'organitzen en diverses comissions, formades per membres de la Secció, amb el suport d'una sèrie d'oficines, en què treballen tècnics lingüistes amb molta dedicació.

LA NOVA GRAMÀTICA DE LA LLENGUA CATALANA (2016)

Les llengües canvien naturalment, i els creadors de recursos gramaticals i lexicogràfics han d'estar amatents a aquesta evolució. En aquesta línia, els responsables de la normativa d'una llengua també ho han de fer, tot escatint quins canvis provenen de l'evolució natural de la llengua, quins responen a noves necessitats expressives dels parlants i quins són simplement resultat de la pressió diglòssica que pateix una llengua minoritzada com la nostra. La necessitat social de disposar d'una gramàtica normativa que donés resposta a totes aquestes qüestions era evident en el cas de la llengua catalana, ja que la gramàtica normativa de què disposàvem fins ara era la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra, de 1918, reeditada l'any 1933 i que s'havia reimprès en edició facsímil l'any 1995. Molts anys sense novetats, massa anys sense resposta a algunes qüestions que debatien, sobretot, els professionals de la llengua.

La nova *Gramàtica de la llengua catalana* (2016) s'ha construït a partir dels trets definitoris següents:

— És una obra institucional, de l'Institut d'Estudis Catalans; no és una obra d'un autor.

— És una obra participativa perquè, a banda dels acadèmics i dels tècnics que hi han treballat directament, han pogut revisar-la, i també fer-hi comentaris i esmenes, altres lingüistes de prestigi reconegut, professionals de la llengua d'organismes externs i la resta de membres de l'Institut.

— És una gramàtica coherent amb el model de llengua de l'Institut d'Estudis Catalans, a què ens referirem més endavant.

— És una gramàtica que representa una relació nova entre la prescripció i la descripció, ja que presenta la norma a través de la descripció dels fets lingüístics.

— Es fa ressò de la variació diatòpica, la variació diastràtica i la variació diafàsica, tot apellant a les varietats dialectals i als registres funcionals quan presenta

molts dels fenòmens lingüístics. És una gramàtica de referència per a tot el domini lingüístic i per a les situacions comunicatives més freqüents.

— És una gramàtica que posa èmfasi en la sintaxi de la llengua, sobretot si la comparem amb l'obra de Fabra, i reflecteix els avenços que els lingüistes han fet en l'estudi de fenòmens sintàctics en les darreres dècades. De fet, els apartats de sintaxi cobreixen el 66 % del contingut de la gramàtica, enfront del 25 % reservat per a la morfologia i el 9 % per als temes de fonètica i fonologia.

— És una gramàtica extensa, de 1.480 pàgines. És, per tant, una obra de referència bàsica, fonamental per als experts i de la qual sortiran altres obres derivades per a públics més amplis, com veurem en el darrer apartat d'aquest text.

— Presenta la informació en dos cossos de lletra (lletra grossa i lletra menu-da), que distingeixen els continguts principals d'altres acotacions complementàries, d'abast més restringit.

A banda de la feina de totes les persones implicades en l'elaboració d'aquesta gramàtica, que podeu consultar en la introducció de l'obra, cal reconèixer sobretot la composició de la Comissió de Gramàtica de la Secció Filològica, que va començar a treballar en aquest projecte ja el 1995: Gemma Rigau (presidenta de la Comissió i codirectora de l'obra), Manuel Pérez Saldanya (director de l'Oficina de Gramàtica i codirector de l'obra), Joan A. Argenter, Antoni M. Badia i Margarit (†), Jordi Carbonell (†), Maria Josep Cuenca, Albert Jané, Isidor Marí, Joan Martí i Castell, Vicent Pitarch i Joan Solà (†).

Dèiem més amunt que la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016) manté una coherència estricta amb el model de llengua de l'Institut d'Estudis Catalans, segons l'acord adoptat per la Secció Filològica de data 2 de juliol del 2010. El model lingüístic de la institució es pot sintetitzar en els punts següents:

— És un model composicional, que recull solucions de les cinc grans varietats dialectals de la llengua (central, valencià, baleàric, septentrional i nord-occidental) i les tracta equitativament, per tal que tots els parlants s'hi sentin representats.

— És un model que preveu la variació diastràtica o funcional, a partir d'indicacions sobre el registre (*formal*, *informal* i *colloquial*) i sobre la modalitat (*oral* i *escrit*).

— És un model que accepta el polimorfisme, que preveu formes alternatives per a un mateix fenomen, unes vegades amb prioritització d'una forma davant d'una altra i, unes altres, sense prioritització.

— Tot i la concepció de la llengua comuna com un sistema variat, les obres normatives no poden aplegar totes les formes possibles; per tant, s'hi imposa una selecció ordenada dels usos descrits i prescrits, amb equilibri entre convergència i especificitat, a partir de criteris de freqüència o de representativitat, entre d'altres.

D'acord amb aquest model, la gramàtica presenta els fets lingüístics compar-tits o restringits dialectalment o funcionalment, tot indicant-ne el grau d'ade-

quació a cada situació comunicativa i partint de la descripció dels fets reals per arribar a la prescripció, amb marques d'orientació (*acceptar/acceptable, recomanar/recomanable, admetre/admissible, adequat, preferir/preferent/preferible*, etc.) i de freqüència d'ús (*usual, habitual, restringit, general, residual, marginal, estrany*, etc.).

Per a il·lustrar aquest apartat, reproduïm a continuació un parell d'exemples de la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016) que reflecteixen el model composicional i quatre exemples més que mostren algunes de les novetats normatives:

— En posició àtona, tots els parlars presenten un sistema vocàlic reduït, és a dir, amb menys vocals que en el sistema tònic. Els més generals són el sistema de la majoria dels parlars orientals, reduït a tres vocals ([i], [ə] i [u]), i el dels parlars occidentals, reduït a cinc vocals ([i], [e], [a], [o] i [u]) [...]. Tots aquests sistemes són plenament acceptables en qualsevol registre dels parlars respectius. [p. 39-40]

— En les formes flexives en què el radical va seguit de la marca de plural -s, la nasal s'ha perdut en bona part de l'àmbit lingüístic (*homes, verges, joves, orfes, ases*), però es conserva amb més o menys vitalitat en nord-occidental, en valencià, en eivissenc, en el parlar del Camp de Tarragona i en alguerès: *hòmens, vèrgens, jóvens, òrfens, àsens*. En aquests parlars, les formes de plural amb nasal són acceptables en tots els registres. [Informació derivada del contingut de les p. 176-177]

— En nord-occidental i en valencià, és bastant general la pronúncia de [a] en comptes de [e] en la síl·laba travada inicial, especialment en mots que comencen per *en, em i es* (*encetar, embut, escoltar*) i en altres com *sencer i llençol*. [p. 50]

— Present de subjuntiu: 1 *jagui*, 2 *jaguis*, 3 *jagui*, 6 *jaguin* (nord-occidental). [p. 302]

— En la llengua parlada, les formes *meva, teva i seva* predominen, a grans trets, en l'àrea oriental, i *meua, teua i seua*, en l'occidental, com també en el septentrional, i són, respectivament, les formes habituals en la llengua escrita culta de cadascuna d'aquestes àrees. [p. 609]

— En nord-occidental, els verbs inacusatius no manifesten concordança en nombre amb el subjecte postverbal format per un sintagma nominal indefinit o escarrit en plural: *Caldrà més caixes de pomes; Cau pedres* (§§ 21.4e i 21.4.2). D'altra banda, també en les construccions pronominals amb subjecte indefinit (*es*) hi ha falta de concordança en nombre amb el sintagma nominal en plural (§ 23.3.1d): *Últimament s'edita més llibres* (cf. *Últimament s'editen més llibres*); *Ara es fabrica teles molt fines* (cf. *Ara es fabriquen teles molt fines*). [Informacions extretes de les p. 847-853 i 896-897]

LA NOVA ORTOGRAFIA CATALANA (2017)

La redacció de la *Gramàtica de la llengua catalana* (GIEC) va implicar la conveniència de publicar una nova versió de l'ortografia, sobretot en ocasió del primer centenari (2013) de les *Normes ortogràfiques* de l'IEC. Entre les raons fonamentals, hi havia la dispersió dels materials que formen la normativa vigent fins ara. L'alternativa ha estat aplegar en un sol tractat:

a) L'ortografia fundacional, reflectida a les *Normes ortogràfiques* (1913).

b) Les rectificacions que hi feu el mateix Pompeu Fabra al *Diccionari ortogràfic* (1917-1931) i al *Diccionari general de la llengua catalana* (1932).

c) Els retocs introduïts després de Fabra, sobretot en les edicions posteriors del diccionari normatiu i altres acords de la Secció.

d) La legislació ortogràfica de la Secció Filològica produïda d'ençà del 1984, en la darrera etapa de l'Institut d'Estudis Catalans, recollida parcialment a la publicació *Documents normatius* (1962-1996).

El grup de treball de l'*Ortografia catalana*, sota la coordinació de Vicent Pitarch, també ha estat format per Albert Jané, Joan Martí i Castell, Brauli Montoya i Mila Segarra, amb el suport tècnic de David Ordóñez.

Tenint en compte els valors *social* i *simbòlic* de l'ortografia, la Secció Filològica hi actua amb prudència. Per això no ha retocat l'ortografia en aspectes que el mateix Fabra considerava millorables. És una obra de continuïtat amb la tradició fabriana, que segueix els quatre principis bàsics següents:

— Ortografia nacional.

— Recurs a l'etimologia en cas de grafia dubtosa i en cultismes.

— Observació del comportament de les altres llengües romàniques.

— Intent de reducció de la complexitat en la formulació i l'aplicació de normes.

Les novetats normatives en matèria d'ortografia es limiten als aspectes que sintetitzem en el quadre següent:

<i>Novetats de l'Ortografia catalana (2017)</i>	<i>Exemples</i>
Representació dels sons ròtics en paraules prefixades o compostes	<i>arrítmia, correferent, erradicar, cefalorraquidi, ornitorrinc, otorrinolaringòleg</i>
Ūs del guionet	<i>ex-directora general, manifestació pro-dret de vaga, art no-figuratiu</i>
<i>e</i> epentètica en compostos	<i>angioespasme, arterioesclerosi, corticoesteroide, termoestable</i>
Reducció de l'accent diacrític a quinze casos	<i>bé/be; déu/deu; és/es; mà/ma; més/mes; món/mon; pèl/pel; què/que; sé/se; sí/si; sòl/sol; són/son; té/te; ús/us; vos/vos</i>

EL PROJECTE DE L'ACADÈMIA OBERTA

Un dels objectius programàtics de l'actual Consell de Govern de la Secció Filològica, presidit per M. Teresa Cabré, ha estat posar en marxa accions que permetin mantenir unes vies de comunicació regulars i actives amb els diversos col·lectius professionals que participen en el debat públic de la normativa i que exerceixen un paper fonamental en la difusió de l'obra normativa i en la implantació social de l'estàndard: els mitjans de comunicació, l'ensenyament i el conjunt heterogeni format pels escriptors, els traductors, els editors i els assessors lingüístics. Totes aquestes accions configuren el projecte de l'Acadèmia Oberta, sota la coordinació de Màrius Serra.

La primera Acadèmia Oberta, adreçada als responsables lingüístics dels mitjans de comunicació audiovisuals i de la premsa escrita i coordinada per Oriol Camps, es va presentar al juny del 2015, i des d'aleshores organitza reunions presencials periòdiques i manté una plataforma web (figura 2) des d'on una cinquantena de participants de més de vint mitjans diferents debaten qüestions lingüístiques no resoltes a la normativa i les traslladen a les comissions pertinents de la Secció.

L'any 2016 es va iniciar la segona Acadèmia Oberta, adreçada als ensenyants de primària i secundària. En aquest cas, i tenint en compte el nombre elevat de possibles participants, es va optar per organitzar una sèrie d'actes presencials

FIGURA 2. Web de l'Acadèmia Oberta als Mitjans de Comunicació (<http://www.iec.cat/llengua/aomc.asp>).

distribuïts territorialment per a presentar el projecte de l'Acadèmia Oberta als Ensenyants, la nova *Gramàtica de la llengua catalana* (2016) i l'*Ortografia catalana* (2017). Del 30 de maig a l'1 de juny es van celebrar les tres primeres sessions a Mallorca, Menorca i Eivissa, coorganitzades amb la Direcció General de Política Lingüística i la Direcció General de Formació Professional i Formació del Professorat del Govern de les Illes Balears; i entre el setembre i l'octubre del 2016 es van celebrar divuit sessions en diverses comarques de Catalunya, adreçades separatament a mestres de primària o a professors de secundària, i en cooperació amb el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. Després d'aquestes presentacions inicials, s'han organitzat també una sèrie de cursos específics sobre les novetats normatives per a professors a les Illes, a càrrec de Nicolau Dols, i a Catalunya, mitjançant el Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats.

Al final del 2016 es va engegar també la plataforma web de l'Acadèmia Oberta als Ensenyants (figura 3), que té cent cinquanta persones registrades. A la plataforma hi ha propostes de debat plantejades des de la coordinació i l'agenda de les activitats organitzades, i també conté la publicació en línia de materials informatius. La coordinació de l'Acadèmia Oberta als Ensenyants és a càrrec d'Anna Bartra des del febrer del 2018 i anteriorment se'n va ocupar Mercè Lorente.

La darrera Acadèmia Oberta, que ha entrat en funcionament l'abril del 2017, està pensada per al col·lectiu format per escriptors, traductors i correctors, i en el

FIGURA 3. Web de l'Acadèmia Oberta als Ensenyants (<http://aoe.iec.cat>).

FIGURA 4. Web de l'Acadèmia Oberta als Escriptors, Traductors i Correctors (<http://www.iec.cat/llengua/aeotic.asp>).

moment d'edició d'aquest text ja tenia cent cinquanta persones inscrites. Després de l'acte de presentació, que va omplir la Sala Puig i Cadafalch de l'Institut d'Estudis Catalans, també s'ha obert un lloc web (figura 4) on els professionals inscrits poden discutir entre ells, i amb la participació de membres de la Secció Filològica, sobre qüestions gramaticals, lexicogràfiques i d'onomàstica. L'Acadèmia Oberta als Escriptors, Traductors i Correctors està coordinada per August Bover.

ALTRES OBRES NORMATIVES I DE RECERCA

La Secció Filològica treballa també en el manteniment i la creació d'altres recursos, amb el suport de les diverses comissions i oficines tècniques relacionades.

La versió en línia de la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* (2007) s'actualitza periòdicament amb noves entrades, esmenes necessàries d'articles i, a més, amb l'adequació del contingut a les novetats de la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016) i l'*Ortografia catalana* (2017).

El Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana (CTILC) ha estrenat una nova via d'accés simplificada (<https://ctlc.iec.cat>), que presenta un avantatge, el qual també s'ha incorporat a la resta de recursos en línia: la navegació d'un recurs a un altre. En la figura 5, a la dreta, podem observar uns botons que ens permeten anar directament a les entrades respectives de la mateixa forma dins del *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC2), del *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (DDLC), del *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), del *Diccionari de sinònims* i del portal CIT (Terminologia de Ciències i Tecnologia).

Institut d'Estudis Catalans
Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana

Presentació Ajuda

Criteri de cerca: Lemes
Tipus de cerca: És igual a
Element a cercar: balaguerí

Forma : balaguerins
Lema : balaguerí
Codi morfològic : Plural
Codi gramatical : Nom masculí

DIEC2 DDLC DCVB Sinònims CIT

Obra	Localització	Autor	Context
--Seleccionar--		--Seleccionar--	
Vexil·la Catalana, \$52, Barcelona, 1985.	Pàg. 9, lin. 4	Publicacions Periòdiques	la proposta de l'ACV, alguns balaguerins feien servir una bandera catalana (groga

Elements mostrats 1 - 1 de 1

FIGURA 5. Nou accés simplificat del Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana.

Un altre gran projecte que s'ha acabat darrerament és el *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears*, dirigit per Joan Miralles, i que ha rebut el suport del servei informàtic de l'Institut d'Estudis Catalans en la construcció del portal en línia (<http://notib.recerca.iec.cat/>).

Per acabar aquesta presentació de les activitats de la Secció Filològica, no voldríem deixar d'esmentar dues obres cabdals que són en curs d'elaboració, molt avançades, i que esperem poder presentar-vos ben aviat:

— *Gramàtica essencial de la llengua catalana*. Versió reduïda en format digital de la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016). Direcció: Maria Josep Cuenca. Previsió: 2018-2019.

— *Gramàtica bàsica i d'ús de la llengua catalana*. Versió breu en format imprès de la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016). Direcció: Maria Josep Cuenca. Previsió: 2018-2019.

MERCÈ LORENTE
Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans

M'exalta el nou i m'enamora el vell: algunes consideracions sobre la pronunciació del lleidatà actual¹

1. INTRODUCCIÓ

Prenent la variació com a punt de partida, i tenint en compte que no tota la variació existent en una llengua comporta un canvi lingüístic, però tot canvi lingüístic està lligat a variació (Weinreich, Labov i Herzog, 1968), el canvi lingüístic és un tipus de variació amb propietats lingüístiques, socials, contextuals i cognitives. A continuació presento uns processos de variació fonètica del lleidatà, alguns dels quals es veuen condicionats per factors sociosituacionals i cognitius i es troben en procés de canvi lingüístic, i els poso en relació amb els resultats globals d'una enquesta que més d'un centenar de mestres han contestat sobre la valoració i l'ús observat del lleidatà en la pròpia comunitat dialectal, les escoles i els mitjans de comunicació lleidatans.

2. PREGUNTES

Abans de començar, és important posar atenció en unes preguntes que després serviran per desgranar unes observacions més generals:

a) El lleidatà es troba en un procés de desdialectalització?

Radatz (2007) i Valls (2013) utilitzen el terme *desdialectalització* per parlar de la pèrdua progressiva de trets propis d'una varietat per acostament a una altra varietat

1. Aquest treball s'ha beneficiat de l'ajut a projectes d'investigació amb la referència núm. FFI2016-76245-C3-3-P AEI/FEDER, Unió Europea (UE).

de prestigi o a un prestigi establert, que, en la llengua catalana, i segons Valls (2013), podria ser el normatiu. Directament connectat a això, l'any 1978, Badia i Margarit afirmava: «Les carreteres, la ràdio, l'escolarització, les migracions, les vacances i el turisme, la mecanització del camp, la industrialització i, per fi, la televisió, han estat, i són encara, factors poderosos que, ultra altres conseqüències importants des del punt de vista antropològic-cultural, han contribuït a un anivellament de les formes del llenguatge. Tots els factors esmentats (i no n'hem esgotat pas la llista) han provocat un procés de normalització d'un tipus lingüístic *standard*, que és l'enemic capital dels particularismes dialectals» (Badia i Margarit, 1978, p. 99). De la mateixa època és una reflexió que els lleidatans fan de la varietat pròpia i que Pueyo (1980, p. 88-89) sintetitza amb els atributs de parlar «molt tancat, eixut, correcto y clavo, brusc, ràpid, contundent, concís» associats a qualitats morals, com l'honestedat, la naturalitat, l'espontaneïtat o la franquesa, que coincideixen amb els qualificatius de l'home del camp. Davant d'aquestes valoracions, Pueyo esbossa una problemàtica que comença a despuntar en alguns parlants més acostats a la cultura: «Síntomes d'anòmia o d'alienació, enfront de certs models culturals, diguem-ne *barcelonins*, que poden actuar com un miratge, enfront de la imatge closa d'una Lleida molt estimada, però d'un caire rural i més o menys carrincló» i apunta la progressiva expansió d'un estàndard «fortament marcat i condicionat per la varietat prestigiosa (la barcelonina), que aniria esbandint les altres possibilitats, mancades de tot suport cultural, educatiu, [...] de mitjans de difusió [...], victimades per un malentès o in-existent concepte d'*estandarització*» (Pueyo, 1980, p. 96).

Posant la mirada en el lleidatà actual, Barcelona segueix essent un eix vertebrador d'influència important a les zones de ponent i la sanitat, els estudis universitaris, l'oferta cultural, d'oci i de disseny, etc., de Barcelona exerceixen una atracció important en els lleidatans i, en aquest context, la llengua dels barcelonins és una manifestació addicional d'aquesta influència. Cal tenir en compte, a més, que la globalització de les cultures també és present en el lleidatà i, per tant, ara l'eix Barcelona-Lleida es complementa amb una visió socialment i lingüísticament més complexa. Directament connectat a això, des d'un punt de vista lingüístic, McMahon (1994, p. 58) observa que els dialectes en contacte estan molt acostats tipològicament i que les innovacions poden expandir-se dins d'unitats lingüístiques equivalents.

b) Si hi ha desdialectalització, es dona en tots els registres i en tots els parlants del lleidatà?

A partir del segle xx, en diferents aportacions de la lingüística s'ha incidit en la importància de matisar la variació de qualsevol llengua segons diferents fets de parla determinats per l'espai, el temps, els aspectes socioculturals o la situació comunicativa, i és amb aquestes variables que s'ha anat donant raó de fenòmens constants i variables. Per això, a l'hora d'analitzar la producció lingüística, s'ha

considerat fonamental destriar: *a)* els elements que sistemàticament són constants en la variació funcional dels individus, i *b)* els elements variables segons diversos fets de parla. Així, la classificació laboviana dels estils de parla (Labov, 1972) i la classificació tradicional de factors categoritzadors de registres (Halliday, 1982 [1976]; Gregory i Carroll (1986 [1978])); Spillner, 1987; Biber, 1994, entre altres) han permès presentar més detalladament els processos de variació lingüística. Els postulats del variacionisme també han permès completar la descripció d'una comunitat de parla mitjançant l'observació de variables com l'edat,² el gènere, l'ètnia, l'estatus social, els estudis o la professió dels parlants, així com el mercat lingüístic o les xarxes socials en què els parlants interaccionen, per citar-ne algunes (vegeu, per exemple, Labov, 1966 i 1972; Eckert, 2000). Des d'una perspectiva més actual, endemés, s'ha vist que la variació està lligada als significats que cada parlant atorga a cada forma lingüística, al context en què es produeix i a les variables socials que hi estan relacionades (Pierrehumbert, 2001; Moreno Fernández, 2012), i és en les interaccions i en l'experiència de cada parlant-oient que els individus modelen la seva parla segons les motivacions socials que tinguin. Des d'aquesta perspectiva, el contínuum lingüístic es classifica en exemplars³ i s'actualitza al mateix temps que s'utilitza la llengua; per això les gramàtiques no són fixes ni estàtiques, sinó que es veuen modelades per l'experiència de cada parlant-oient. D'acord amb aquest marc teòric, l'adquisició, l'estructuració, l'organització, la variació i el canvi lingüístic d'una llengua no són aspectes independents, sinó facetes diferents d'un mateix sistema que és complex i que es va adaptant als usuaris, que interactuen els uns sobre els altres, i que es comporten seguint uns mecanismes perceptius i també unes motivacions socials.⁴

c) Quina connexió hi ha entre desdialectalització i mitjans de comunicació i escola?

Segons Lamuela (1986), la funció de discriminador social de l'estàndard es pot observar en dues estratègies diferents: *a)* la llengua pot ser utilitzada com una barrera per accedir als àmbits de poder més gran i es converteix en una llengua d'elit que presenta una càrrega simbòlica important, i *b)* les formes que es difonen des de l'escola i des dels mitjans de comunicació de massa i són les que tenen més

2. En la variable edat, recurrent en pràcticament tots els estudis, s'han trobat similituds fonètiques entre els parlants més joves i més grans de l'espectre social d'una mateixa comunitat de parla (Roberts i Labov, 1995).

3. *Exemplar* és definit per Hruschka *et al.* (2009, p. 11) com «a specific instance of an utterance or observation that is stored in the memory and used as a benchmark for interpreting and producing utterances in the future».

4. Vegeu els postulats del sistema adaptatiu complex (CAS, de l'anglès *complex adaptive system*) a Beckner *et al.* (2009).

«eficàcia comunicativa», atès que l'accés als àmbits de poder depèn de la capacitat d'obtenir un codi lingüístic desconegut de la majoria de població i, sobretot, «[...] de l'adaptació a certs mecanismes que dominen la dinàmica social i del control de la informació pertinent per a incidir-hi» (Lamuela, 1986, p. 60-61).

En els usos formals, doncs, els mitjans de comunicació i l'escola difonen models lingüístics perquè impliquen una part molt important de la població: uns de manera constant (els mitjans de comunicació) i uns altres a curt termini (l'escola). A més «de constituir un àmbit de comunicació per ells mateixos, els mitjans de comunicació es converteixen en un mosaic de representació d'altres àmbits (polític, científic, literari, etc.) on sovintegen els usos orals formals dels comunicadors que els integren» (Creus i Romero, 2005, p. 229-230). L'escola s'ha considerat una de les forces que pot conduir a la inseguretat lingüística dels parlants si el sistema educatiu es basa en una doctrina de correcció i puresa en la llengua⁵ (Baron, 1976, p. 2). En el cas del català, un dels objectius prioritaris en l'educació primària, secundària o d'adults ha estat l'adquisició d'una suficiència en la llengua escrita per tal de consolidar la unitat del català i amb un clar oblit de les formes dialectals orals no consignades en l'escrit (Siguán, 1990). Directament relacionat amb això, s'ha observat una ideologia preconcebuda que associa el domini de l'ortografia a actituds que passen pel coneixement de la llengua catalana i l'amor a la pròpia terra (Segarra, 1985, p. 10). Actualment, l'escola catalana i, més concretament, la lleidatana atén tant les necessitats dels aprenents que parlen lleidatà com les dels que provenen d'altres llengües en una proposta culturalment integradora que resulta ser un repte (vegeu, per exemple, Garreta, 2014).

d) Quina percepció hi ha del lleidatà, tant si es desdialectalitza com si no?

Des de la lingüística i la psicologia (Preston, 1989; Markham, 1999; Williams, Garret i Coupland, 1999), s'ha evidenciat que els individus tenen l'habilitat de percebre i codificar la variació que senten al seu voltant. En aquest sentit, Kohler (1990, p. 89) explica que els canvis només s'accepten «(1) si parteixen d'una semblança auditiva, i (2) si, en un context situacional concret, els malentesos o possibles errors comunicatius no són considerats problemes que comprometin excessivament la comunicació». Sabem que la percepció dels parlants és un element decisiu a l'hora de descriure la variació de la llengua perquè la pronunciació d'una manera o d'una altra depèn d'un mecanisme perceptiu selectiu, que focalitza uns elements i n'elimina uns altres. Per això, la percepció comporta una activitat de memòria que depèn de la freqüència dels elements percebuts, però, sobretot, de les connotacions que els parlants els han atribuït com a membres d'una comunitat de parla (Moreno Fernández, 2012).

5. L'altra força és l'estereotipació de dialectes socials i geogràfics.

Els oients, doncs, són part activa a l'hora d'interpretar qualsevol signe lingüístic, atès que en processos de variació creen estructures socials i variació lingüística socialment significativa. Per aquesta raó, elements com el prestigi o les actituds dels parlants són cabdals a l'hora d'aplicar conscientment formes lingüístiques, perquè poden reforçar la pertinença i la lleialtat a un grup (Householder, 1983) i també facilitar l'adaptació al mercat lingüístic d'una comunitat de parla (Bourdieu, 1992 [1984]).

3. VOCALISME LLEIDATÀ

A continuació descriuré alguns aspectes de variació vocàlica del lleidatà tenint en compte les posicions tònica i àtona en què apareixen.

3.1. *Vocals del lleidatà en posició tònica*

3.1.1. Vocalisme tònic: generalitzacions

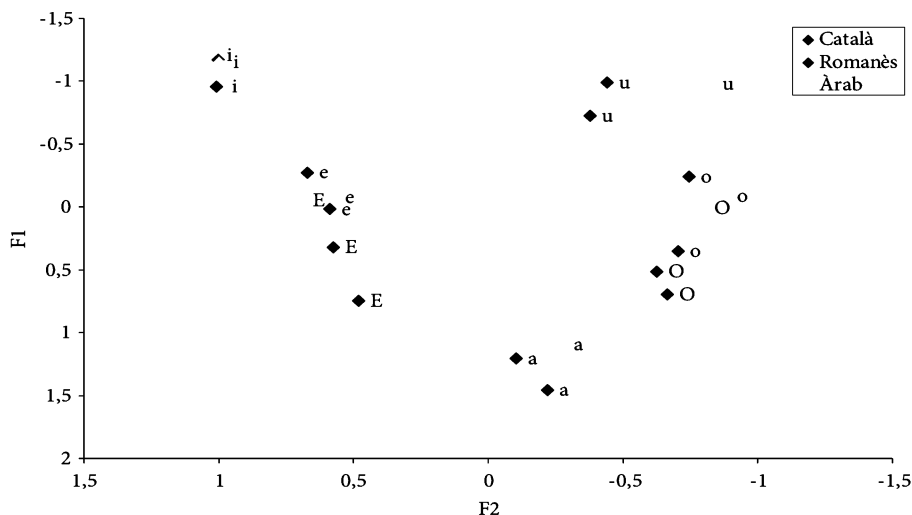
A l'hora de descriure les vocals tòniques del lleidatà s'ha recorregut a l'anàlisi acústica i a la comparació amb altres vocals tòniques d'altres dialectes. Així, s'ha observat que, acústicament, les vocals tòniques en els diferents dialectes del català difereix força, sobretot si es tenen en compte les vocals mitjanes de les sèries anterior i posterior (Alamon, 1984; Carrera-Sabaté i Fernández Planas, 2005; Recasens i Espinosa, 2006; Herrick, 2007; Recasens, 2014). I és que les vocals mitjanes lleidatanes [e ε o ɔ] són més tancades que les del mallorquí i el valencià (Recasens, 2014) i una mica més obertes que les del català central. D'aquesta manera, es pot establir una progressió de més a menys obertura en les vocals /e ε/ (valencià meridional > mallorquí > lleidatà > barceloní), que difereix de l'observada en les vocals /o ɔ/ (mallorquí > valencià meridional > lleidatà > barceloní) (Carrera-Sabaté i Fernández Planas, 2005). D'altra banda, encara en la comparació dialectal de les vocals, ara de /a/ i /i/, Recasens (2014) observa que en aquests quatre dialectes presenten variabilitat aleatòria en les freqüències dels formants F1 (en el cas de /a/) i F2 (en el cas de /i/) perquè, d'acord amb les àrees quàntiques (Stevens, 1989), la vocal /a/ és poc sensible a les diferències de F1 o de grau d'obertura, i la vocal /i/ és poc sensible a les de F2 o de grau d'anterioritat.

3.1.2. Vocalisme tònic en contextos multilingües

Al marge de descripcions acústiques del vocalisme lleidatà centrades en el mètode experimental, les vocals tòniques també s'han estudiat des de la sociofonètica i tenint en compte l'última onada migratòria que ha vist Catalunya i, sobre-

tot, la ciutat de Lleida (Lorés *et al.*, 2010). De l'observació de contextos multilingües, s'han analitzat les produccions de les vocals tòniques en estudiants d'educació secundària que tenen el català, el romanès i l'àrab com a L1 i un bon domini del català i l'espanyol. Diferents situacions observades (lectura de síl·labes sense sentit en frases portadores i lectura d'un conte) han permès determinar que les vocals dels tres collectius són semblants exceptuant les vocals mitjanes [ɛ] i [ɔ], de manera que hi ha una obertura més gran en les vocals [ɛ] i [ɔ] emeses per parlants amb L1 català que en les emeses per parlants L1 romanès o àrab (vegeu el gràfic 1). D'altra banda, les vocals extremes ([i], [a] i [u]) presenten uns camps de dispersió molt similars, cosa que confereix al lleidatà uns límits vocàlics clars i estables, independentment de la llengua d'origen dels parlants (Carrera-Sabaté, 2012 i 2015), de manera paral·lela al sistema compensatori que Recasens i Espinosa (2006, p. 664) observen en les vocals extremes del vocalisme català quan comparen diferents varietats geogràfiques del català.

Les raons que han permès explicar les diferències en l'articulació de les vocals [ɛ] i [ɔ] passen per: *a*) la constatació de la poca productivitat dels contrastos [ɛɛ i ɔɔ] en català (Mora *et al.*, 2011); *b*) les diferències d'inventaris dels tres sistemes vocàlics del català, el romanès i l'àrab comparats, que no comparteixen les mateixes vocals mitjanes; *c*) el contacte amb l'espanyol, que s'utilitza molt en les relacions socials primàries (sobretot amb amics) i *d*) les diferències socials, que pas-

GRÀFIC 1. Vocals emeses en lectura de síl·labes sense sentit per part d'adolescents lleidatans que tenen el català (lleidatà), el romanès i l'àrab com a L1.

FONT: Carrera-Sabaté (2012), p. 121.

sen per mostrar comportaments diferents entre dones i homes i, sobretot, pronunciacions diferenciades segons l'ús declarat del català en les relacions socials primàries (en aquest cas, amics) dels adolescents amb L1 romanès i àrab; aquests usos acosten més les emissions de les vocals a les dels parlants que tenen el lleidatà com a L1, segurament motivats per l'acomodació lingüística (Carrera-Sabaté, 2012 i 2015).

3.2. Vocals del lleidatà en posició àtona

3.2.1. Vocalisme àton: generalitzacions

Tenint en compte que la diversitat del vocalisme àton del lleidatà ha estat un dels aspectes més productius en les descripcions sociofonètiques d'aquesta varietat, a continuació presentaré alguns fenòmens lingüístics variables que han estat objecte d'estudis sociofonètics. Abans, però, és just parlar d'un tret fònic que s'ha esmentat recurrentment en estudis del vocalisme lleidatà: la presència d'una vocal central similar a la neutra dels dialectes orientals, en un intent —volgut— d'articular una vocal àtona central similar a la vocal neutra (Sistac, 1987), que es detecta especialment en la llengua d'alguns mitjans de comunicació lleidatans (Creus i Romero, 1999; Creus, 2000; Mesalles i Satorra, 2000; Carrera-Sabaté, 2002a; Julià-Muné, 2002), de manera que «ocasionalment es recullen casos d'interferències interdialectals com ara neutralitzacions de partícules àtones [təs], [dət], i fins i tot de partícules tòniques ['kə], per part de locutors nord-occidentals» (Creus i Romero, 1999, p. 33), i que es defineix com a «vocal neutra o un so similar de vegades difícil de precisar» (Mesalles i Satorra, 2000, p. 232). Les vocals àtones susceptibles de ser interpretades com a [ə] han estat objecte d'estudi acústic en cinquanta hores de programació de la televisió lleidatana. L'estudi s'ha centrat en: el morf de tercera persona del singular del present d'indicatiu de la primera conjugació i del condicional i imperfet d'indicatiu, la vocal final d'alguns noms, la vocal de la preposició *de* seguida de l'article *el* i la vocal de l'article *el* (Carrera-Sabaté, 2002a). Després de comparar els valors obtinguts i les dades sobre el vocalisme tònic d'Alamon (1984), s'observen poques diferències entre les vocals àtones analitzades i la vocal tònica [a], de manera que, en termes generals, no es pot parlar de vocal neutra però sí d'un tipus de neutralització similar a la del català oriental, atès que algunes vocals tendeixen a ser emeses [a]-[ə] i no [e], tal com s'esperaria, per exemple, en *del* o *el*.

3.2.2. Vocals pretòniques

3.2.2.1. VOCALS PRETÒNIQUES INICIALS ABSOLUTES (ESCOLA [as'kɔɫɐ] vs. [es'kɔɫɐ])

En lleidatà, les vocals pretòniques formades com a resultat d'epèntesi vocàlica del tipus *espill* < SPECULU i les vocals de prefixos en posició pretònica inicial absoluta, com *escaldar* < EXCALDARE, s'han pronunciat tradicionalment [a], com a resultat d'un procés d'abaixament. I sembla que l'abaixament generalitzat del lleidatà està condicionat per una assimilació amb [a] (*edat/espantar*), una dissimilació amb [e] o [i] (*estisores*) o per anar seguida de [s] o nasal (*escola/enciam*), tal com proposa Recasens (2017).

El resultat de l'abaixament a [a], descrit, entre altres, per Gili i Gaya (1931), Veny (1982) i Solans (1996), no presenta una productivitat completa: s'observa variació fonètica entre les solucions [a] i [e] i, fins i tot, un procés de substitució de la vocal [a] per [e] que afecta diferents grups lèxics. De més a menys incidència, els mots afectats són: *a*) paraules amb la síl·laba inicial lliure, com *edifici*; *b*) mots amb la síl·laba inicial *ex-*, com *examen*, i *c*) en menys grau, formes amb la síl·laba travada diferent de *ex-*, com *enciam*. A més a més, el procés de canvi està estratificat per factors socials i funcionals: tendeix a adequar-se al model escrit, sobretot en parlants joves i escolaritzats en català i també en parlants coneixedors del català escrit, i s'usa en situacions de formalitat, tal com s'observa també en els informatius de la televisió lleidatana (Carrera-Sabaté, 2002*b*, 2002*c* i 2006). Aquest fenomen també és descrit en altres parlars del català occidental, i l'ús de la vocal [a] té en una incidència desigual segons: *a*) el contacte amb l'espanyol (en zones frontereres), que s'associa a una freqüència elevada de la pronunciació de [e] (Colomina, 1985 i Segura, 2003), i *b*) l'impacte de la llengua catalana escrita en infants en edat escolar, que també s'associa a un ús més gran de [e] (Segura, 2003).

La mirada a la subjectivitat dels parlants lleidatans permet determinar que la vocal [a] presenta un grau de tolerància molt elevat entre els parlants, per bé que els mateixos parlants atorguen poc prestigi a la vocal [a] perquè no la consideren una forma bona (tant en el sentit coseriuà⁶ de norma normal com en el de norma correcta). Després de correlacionar les dades obtingudes de l'anàlisi de la producció i la percepció, s'observa inseguretat lingüística en parlants que no presenten coincidències entre el que valoren com a vocal bona i l'ús real que en fan. I aquests parlants més insegurs són els que manifesten més clarament la situació de canvi fonètic en curs: dones i informants amb coneixements de català escrit (Carrera-Sabaté, 2002*b* i 2002*c*).

6. Coseriu (1973 [1952]).

3.2.2.2. VOCALS PRETÒNIQUES ORTOGRAFIADES O I PRONUNCIADES [aw]

En lleidatà, la vocal *o* del llatí vulgar provinent del llatí clàssic Ō, ō, ŭ i AU, quan es troba en síl·laba lliure i en posició pretònica inicial absoluta, ha evolucionat a [aw] (Badia i Margarit, 1984 [1951], p. 164): *orella* < AURICULA, *ovella* < OVICULA. El tancament de la vocal [o] en [w] també s'explica per la realització especialment tancada de /o/ en el català nord-occidental, i pels efectes coarticulatoris de la consonant labial següent sobre la vocal (Recasens, 1996 [1991], p. 139). La utilització del diftong [aw] en posició pretònica inicial absoluta en català també s'ha explicat mitjançant aglutinació vocàlica en mots que van precedits de l'article femení: l[a o]vella > l[a u]vella > l[aw]vella, i per dissimilació quan hi ha l'article masculí: l[o o]fici > l[o u]fici > l[ow]fici > l[aw]fici (Pueyo, 1976; Veny, 1982; Sistac, 1987; Recasens, 1996 [1991] i 2017; Solans, 1996). Aquesta diftongació, sobretot davant de consonant labial, també es troba en altres llengües romàniques, com l'italià o el portuguès (Recasens, 2017, p. 151), i es dona en altres dialectes del català, com el rossellonès i el valencià central, i, en menys mesura, en central o balear (Recasens, 2017).

La distribució lèxica d'aquest fenomen s'explica per l'etimologia, com acabem de veure, i també pels cultismes (els mots cultes es pronuncien menys sistemàticament amb [aw]) i per substantius femenins, que solen ser els més productius (Pueyo, 1976). Quant a la distribució social de [aw], Solans (1996) i Carrera-Sabaté i Freixenet (2003) detecten un ús inferior del diftong en els parlants joves, que tendeixen a utilitzar variants més acostades a les de la llengua escrita, i, en termes generals, la probabilitat de manteniment de [aw] davalla a mesura que augmenta la instrucció dels parlants.

L'observació de la subjectivitat dels parlants permet comprovar que el diftong té poc prestigi i es valora com a forma pròpia dels parlants de més edat, que són els únics que no presenten inseguretat lingüística. La instrucció, associada als parlants més insegurs, és, un altre cop, el detonant del procés de canvi lingüístic (Carrera-Sabaté i Freixenet, 2003).

3.2.3. Vocals posttòniques

3.2.3.1. VOCALS FINALS DE LES TERCERES PERSONES DE L'IMPERFET D'INDICATIU, DEL CONDICIONAL I, EN ELS VERBS DE LA PRIMERA CONJUGACIÓ, DEL PRESENT D'INDICATIU (CANTA ['kaŋte] vs. ['kaŋtɛ])

En lleidatà, les desinències de la tercera persona de l'imperfet d'indicatiu, del condicional i, en la primera conjugació, del present d'indicatiu han seguit, des del llatí, l'evolució següent: imperfet: -ABAT > [aje], [ae], [aɸe]; -IBAT > [ie]; -EBAT > [ie], [je]; condicional: -IAT > [ie]; present: -AT > [e]. Quant a la segona persona de l'imperatiu de la primera conjugació, l'evolució del morf de nombre-perso-

na des del llatí ha estat: -A> [ɛ]. Al marge d'aquest aspecte, en lleidatà, les desinències d'aquestes formes verbals es distingeixen d'altres mitjançant el grau d'obertura vocàlica; d'aquesta manera, el morf de nombre persona en la primera persona de l'imperfet d'indicatiu (*jo cantava* [kaŋ'tajɛ], [kaŋ'tae], [kaŋ'taβɛ], *jo corria* [ko'rie]), amb [ɛ] final, difereix del de la tercera persona de l'imperfet d'indicatiu (*ell/a cantava* [kaŋ'tajɛ], [kaŋ'tae], [kaŋ'taβɛ], *ell/a corria* [ko'rie]), amb [e] final. En el cas del condicional, la primera persona (*jo perdria* [per'ðrie], amb [ɛ] final, contrasta amb la tercera persona (*ell/a perdria* [per'ðrie]), amb [e] final. Per acabar, el morf de nombre-persona de la tercera persona del present d'indicatiu de la primera conjugació (*ell/a treballa* [tre'βaλɛ]), amb [e] final, difereix del morf de nombre-persona de la segona persona de l'imperatiu (*treballa!* [tre'βaλɛ]), amb [ɛ] final (vegeu-ne altres exemples a Gili i Gaya, 1931, i Veny, 1982).

Si bé les desinències de les formes de l'imperatiu que es troben seguides de clíctic (*cant[a]-la* o *cant[ɛ]-la*) presenten variació fonètica lliure, en les desinències de l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació s'observa variació que no presenta el mateix rendiment: a) [ajɛ] se sol trobar en parlants d'edat avançada, tal com apunten Solans (1990) i Creus (2002); b) [ae] presenta una regressió en els parlants més joves i s'empra, sobretot, en la informalitat (Solans, 1990; Creus, 2002); c) [aβɛ], i sobretot [aβɛ], és la forma que s'imposa en els usos més formals de la llengua, lligada al fet que és la que s'adequa més a les formes de la llengua escrita.

Les causes que poden explicar la presència d'aquesta forma innovadora ([aβɛ]) es troben en la llengua escrita i es pot pressuposar que hi ha una analogia entre aquestes desinències verbals i les terminacions nominals grafiades *a* àtona que en lleidatà es pronuncien [ɛ]. El resultat d'aquesta analogia és l'inici d'un procés que tendeix a l'anivellament a [ɛ] de la diversitat en les desinències verbals ortografiades *a*. Aquest canvi en curs està directament relacionat amb l'escolarització en català, atès que els parlants joves i escolaritzats en català, i també els parlants coneixedors del català escrit, substitueixen [e] per [ɛ], sobretot en situacions de formalitat (Creus, 2002; Carrera-Sabaté, 2003), observació que es detecta tant en situació d'enquesta o entrevista com en les emissions de la televisió lleidatana, on es comptabilitza un augment molt significatiu de [ɛ] en informatius respecte a debats televisats (Carrera-Sabaté, 2002a).

Des de la perspectiva de la subjectivitat dels parlants, la vocal [ɛ] al lloc de [e] al final dels verbs és molt ben acceptada, atès que, en general, no és percebuda com una pronúncia estranya. De totes maneres, i seguint Ohala (1989), la variació en les desinències verbals no sembla que sigui ben reconeguda, ja que hi ha diferències notables en els índexs de discriminació entre [e] i [ɛ] entre els lleidatanoparlants (Carrera-Sabaté, 2003 i 2014): els més joves i els més grans de l'espectre social detecten en menys grau el contrast de vocals en posició final i també els enquestats amb menys instrucció, i sembla que, al marge de raons biològiques associades a l'edat dels parlants, l'elevada freqüència d'ús de la vocal [e] podria inhibir l'audició de [ɛ].

4. LA PRONÚNCIA LLEIDATANA VALORADA PER MESTRES DEL SEGRIÀ

En diferents apartats d'aquest treball s'ha fet esment de l'escola i la llengua escrita com un dels elements més determinants a l'hora de donar raó de diferents canvis fonètics en lleidatà. També s'ha parlat de la importància del prestigi que tenen determinades variants lingüístiques i varietats dialectals per explicar la direcció dels canvis lingüístics, atès que tot plegat va modificant i modelant la llengua segons els interessos dels parlants.

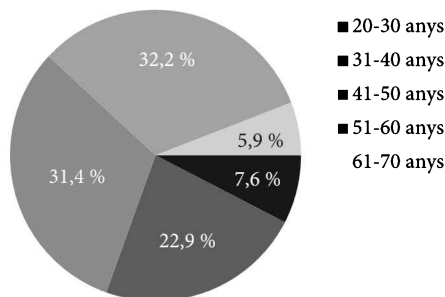
Tenint en compte aquest punt de vista, he considerat complementari elaborar una enquesta *ad hoc* que han contestat més d'un centenar de mestres que exerceixen la docència en escoles lleidatanes. L'objectiu de l'enquesta és presentar una visió actual, des de l'escola, de les actituds i les valoracions que els mestres tenen sobre el lleidatà i de la connexió que hi ha amb l'ensenyament de la llengua oral i els mitjans de comunicació.

4.1. Metodologia

4.1.1. Selecció dels informants

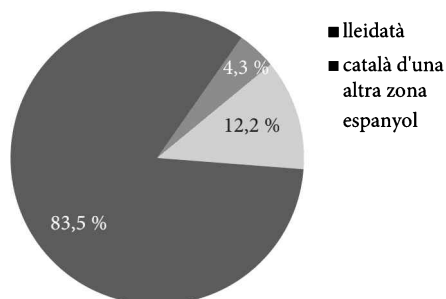
Els informants s'han seleccionat mitjançant mètodes de la lingüística de xarxa per accedir a un col·lectiu determinat i s'ha partit d'un sondeig similar al de la bola de neu (vegeu Noelle, 1970, p. 177). Així, a partir d'uns deu contactes inicials amb mestres del Segrià, s'han establert connexions amb altres mestres que s'han avingut a contestar el qüestionari.

Els 121 mestres enquestats tenen edats diferents (vegeu el gràfic 2): els minoritaris són els de 61 a 70 anys, que van seguits pels de 20 a 30 anys (7,6%), els de 31 a 40 anys (22,9%), els de 41 a 50 anys (31,4%) i els de 51 a 60 anys (32,2%). El 83,5% tenen el lleidatà com a L1 i el 4,3% i 12,2% tenen el català d'altres zones dialectals i l'espanyol com a L1, respectivament (vegeu el gràfic 3). El 88% són dones i

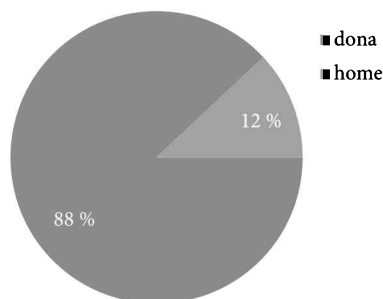

GRÀFIC 2. Edat dels mestres enquestats.

el 12 %, homes (vegeu el gràfic 4). Val a dir que no tots han contestat el mateix nombre de preguntes, i per això hi ha diferències en la quantificació de les respostes.

GRÀFIC 3. L1 dels mestres enquestats.

GRÀFIC 4. Gènere dels mestres enquestats.

4.1.2. Contingut de l'enquesta

En total, els mestres han contestat vint-i-tres preguntes que pretenen obtenir informació de naturalesa diferent: *a)* dades personals, *b)* valoracions sobre la pronúncia del lleidatà i també sobre les diferències entre la pronúncia del lleidatà i el barceloní, *c)* usos dels mitjans de comunicació lleidatans i valoracions sobre el lleidatà que s'hi parla, i *d)* valoracions sobre la pronúncia lleidatana aplicada a l'escola i connexions amb les propostes d'estàndard oral de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC).

El punt de partida d'aquesta enquesta ha estat divers: Pueyo (1980) en relació amb les valoracions sobre el lleidatà, els tests d'actituds lingüístiques (Lasagabaster i Huguet, 2007; projecte RESOL) i d'usos del català (Xarxa CRUSCAT).

4.1.3. Anàlisi dels resultats

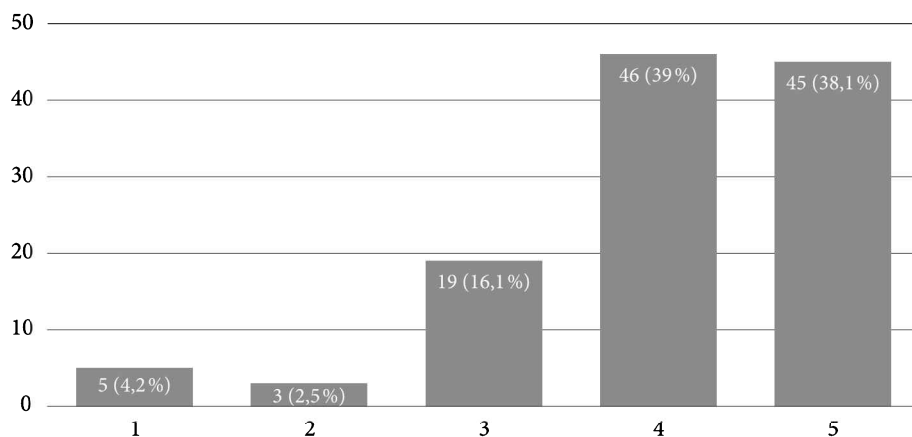
Tenint en compte que l'objectiu de l'enquesta és presentar unes tendències generals, els resultats s'ofereixen a partir de l'estadística descriptiva.

4.1.3.1. VALORACIONS SOBRE LA PRONÚNCIA DEL LLEIDATÀ I TAMBÉ SOBRE LES DIFERÈNCIES ENTRE LA PRONÚNCIA DEL LLEIDATÀ I EL BARCELONÍ

La primera valoració que els mestres fan de l'accent (entès a la manera anglosaxona) del lleidatà és molt positiva (la pregunta és: *T'agrada sentir lleidatà? Per què?*). Les raons adduïdes són, majoritàriament, el lligam emocional a la llengua materna i a la terra i la cultura pròpies, les històries de vida personals que hi estan relacionades, la riquesa i l'especificitat d'aquesta varietat dialectal, qualificada com

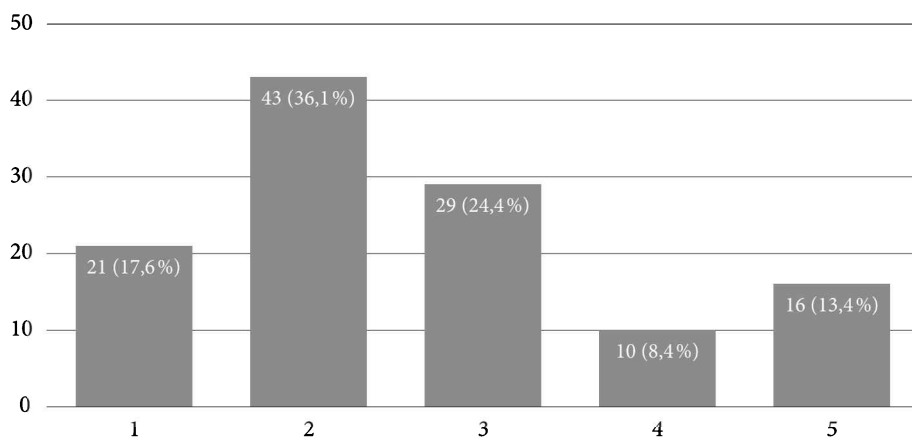
a clara, musical, natural, pròpia, bonica i, en algun cas, la por de perdre la llengua i, de retruc, la identitat. Les paraules que els mestres han utilitzat per definir *lleidatà* en un sol mot han estat ben diverses. Presento les més recurrents (entre parèntesis afegeixo les vegades que s'ha utilitzat el mot; quan no hi ha numeració, vol dir dos cops): *autèntic* (24), *propi*, *nostre*, *nostrat*, *genuí*, *autòcton*, *identitat* (23), *identificador de la zona i de les persones que hi viuen* (6), *natural* (5), *ponentí* (4), *proper* (4), *popes* (3), *astupendo* (3), *que es fa estimar*, *clar*, *senzill*, *casolà*, *de poble*, *perfecte*, *d'arrels*, *xapó*, *correcte*, *pur*, *únic*, *bàsic*, *català*, i després ha aparegut lèxic concret, com ara *sisquere* (3), *lo* (3), *la granera*, *lo silló*, *mansana* o *altanto*.

En segon lloc, els mestres també consideren majoritàriament que és adequat utilitzar el *lleidatà* en situacions formals i creuen que al Segrià el *lleidatà* té un prestigi que, en l'escala de cinc punts de Likert (on 1 és molt poc prestigi i 5, molt prestigi), es troba entre les valoracions 3 i 5. Finalment, creuen que la seva pronúncia és força correcta perquè, en aquesta escala de cinc punts de Likert, les valoracions 4 i 5 són les més utilitzades (vegeu el gràfic 5).

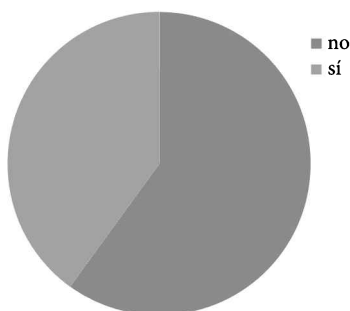
GRÀFIC 5. Dades declarades sobre el propi nivell de correcció de català.

De la comparació de les pronúncies del *lleidatà* i el *barceloní* en resulten valoracions positives cap al *lleidatà*, que es veu com una manera genuïna de parlar, amb característiques lingüístiques similars a les de qualsevol altre dialecte. Al marge d'això, 7 de 97 mestres el consideren una parla de poble. Ara bé, quan es valora el prestigi del *lleidatà* en zones de parla oriental, com la *barcelonina*, es tendeix considerar-lo poc prestigiat (vegeu el gràfic 6).

GRÀFIC 6. Prestigi del lleidatà a Barcelona (1: molt poc prestigi / 5: molt prestigi).

A la pregunta de si el lleidatà s'està desdialectalitzant, els mestres responen que no en un 60 % dels casos i que sí en un 40 %, amb matisos, com l'impacte dels mitjans de comunicació, l'evolució natural de la llengua, la influència de l'espanyol i el contacte amb els dialectes orientals (vegeu el gràfic 7).

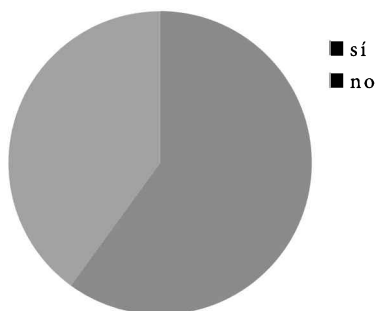

GRÀFIC 7. Respostes a la pregunta de si el lleidatà s'està desdialectalitzant.

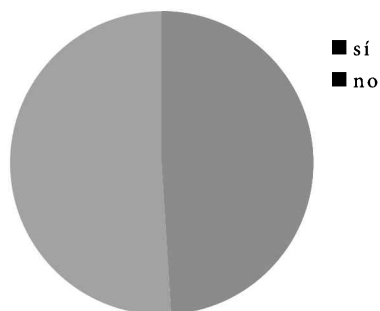
4.1.3.2. CONSUM DELS MITJANS DE COMUNICACIÓ LLEIDATANS I VALORACIONS SOBRE EL LLEIDATÀ QUE S'HI PARLA

El 60 % dels 121 mestres enquestats declara ser consumidor de la ràdio i la televisió de Lleida (vegeu el gràfic 8). Quan se'ls demana si la pròpia parla és semblant a la que se sent als mitjans de comunicació lleidatans, les respostes divideixen els mestres en dos grups força homogenis: el 49 % (sobre un total de 84 mestres) diu

que sí, i la resta afirma el contrari, fonamentalment, per tres causes: a) la imitació del català oriental de Barcelona; b) la pressió de l'estàndard, que es manifesta, a parer d'alguna opinió, en una «fonètica menys lleidatana», i c) la voluntat de no semblar de Lleida (en un intent de crear una llengua més «fina»). Aquestes causes adduïdes tenen, en alguns casos, reaccions ben clares: «em fa posar de mal humor», «és una parla artificial», «no la identifico amb el lleidatà», «hi ha el centralisme de Barcelona», «és una parla com si fos “controlada”» (vegeu el gràfic 9).

GRÀFIC 8. Dades declarades dels mestres sobre el consum de mitjans de comunicació lleidatans.

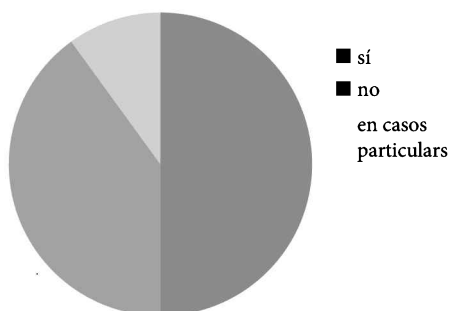
GRÀFIC 9. Respostes dels mestres a la pregunta: «Si escoltes la ràdio o la televisió de Lleida, creus que als informatius els locutors parlen el mateix lleidatà que tu?».

4.1.3.3. VALORACIONS SOBRE LA PRONÚNCIA LLEIDATANA APLICADA A L'ESCOLA I CONNEXIONS AMB LES PROPOSTES D'ESTÀNDARD ORAL DE L'IEC

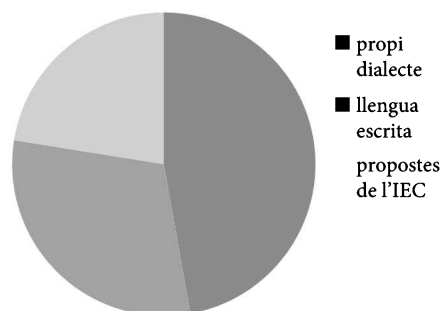
La valoració metalingüística sobre si la pròpia parla i la dels alumnes és la mateixa també divideix en quatre grups els 116 mestres que han contestat: 45 consideren que és la mateixa, 16 també diuen que sí, però hi afegeixen matisos, com les diferències entre la parla de ciutats o pobles, l'espanyol com a llengua que modifica hàbits dels infants i les diferències que venen donades per les L1 dels alumnes. Un altre grup de 40 docents afirma que la llengua pròpia i la dels alumnes no és la mateixa i alguns hi afegeixen matisos, com les diferències entre la llengua normativa que utilitzen a l'escola i la dels infants, i la influència d'altres llengües, de la televisió o dels dialectes orientals. Finalment, hi ha un petit grup que aporta valoracions que van en la línia del que s'ha explicat, però no acaba de posicionar-se.

A la pregunta si donen indicacions de pronúncia als seus alumnes, la meitat dels 116 mestres responen que sí i el 40 %, no. El 10 % restant matisa els casos en

què ho fa: quan hi ha dubtes o problemes, per bé que algú apunta que són els nens i les nenes els que els donen les indicacions (vegeu el gràfic 10). Aprofundint en el tema, i ara són 66 els mestres que contesten, el 46 % afirma que, per donar indicacions de pronúncia als seus alumnes, es basa en la pronúncia del seu propi dialecte; el 30 %, en la llengua escrita i el 24 %, en les propostes de l'IEC (vegeu el gràfic 11).

GRÀFIC 10. Respostes dels mestres a la pregunta: «Dones indicacions de pronúncia als teus alumnes?».

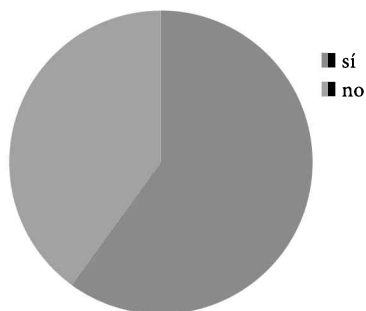
GRÀFIC 11. Respostes dels mestres a la pregunta: «Si dones indicacions de pronúncia als teus alumnes, en què et bases?».

De manera més concreta, i ara en relació amb les tres qüestions de vocalisme àton del lleidatà que s'han descrit des d'un punt de vista sociofonètic, s'ha demanat als mestres si donarien indicacions de pronúncia als seus alumnes en cas de sentir pronunciar tres paraules que representen els tres fenòmens descrits anteriorment: 1) vocal pretònica inicial absoluta *e/a* ([a]ntusiasme), 2) vocal pretònica inicial absoluta *o/au* ([aw]liva) i 3) la vocal final absoluta de morfemes verbals de tercera persona (*ella cantav[e]*). Les tres vocals representen tres consideracions diferents en la *Gramàtica de la llengua catalana* (2017, p. 49-50): la vocal [a] és bastant general, el diftong [aw] s'evita en registres formals i la vocal [e] es presenta com la variant pròpia del nord-occidental en el morf de tercera persona.

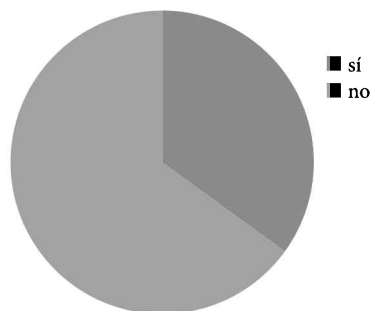
Les respostes obtingudes en el cas de [a]ntusiasme han estat diverses: majoritàriament els mestres afirmen no proposar cap canvi als alumnes (67 %), alguns declaren donar indicacions per canviar la pronúncia (28 %) i d'altres presenten observacions com: «no ho diuen», o bé consideracions referides a la proposta de l'IEC: «Sí: li dic la paraula seguint la forma estàndard, simplement perquè la conegui, amb respecte a les dos opcions: una de més col·loquial i una altra de més formal». En el cas de [aw]liva, les respostes han estat similars: molts afirmen no fer cap observació als nens i nenes (62 %), alguns declaren aportar indicacions per canviar la pronúncia (28 %) i d'altres fan referència a la normativa oral i també a

diverses situacions comunicatives (en la parla espontània no, però sí en una situació més formal o en la lectura en veu alta). El tercer cas (*ella cantav[e]*) és el que presenta més unanimitat en les respostes: el 92 % de mestres afirma no donar cap indicació i el 8 %, sí.

La valoració sobre si l'escriptura modifica la pronúncia dels nens i nenes quan comencen a llegir és afirmativa en el 60 % de les respostes dels 116 mestres i negativa en el 40 % (vegeu el gràfic 12). Finalment, el 65 % dels mestres afirma no conèixer les propostes d'estàndard oral de l'IEC, mentre que l'altre 34 % expressa el contrari (vegeu el gràfic 13).

GRÀFIC 12. Respostes dels mestres a la pregunta: «L'escriptura modifica la pronúncia dels infants quan comencen a llegir?».

GRÀFIC 13. Respostes dels mestres a la pregunta: «Coneixes les propostes de l'estàndard oral de l'Institut d'Estudis Catalans?».

5. DISCUSSIÓ

Com s'ha indicat al principi, tota llengua conté variació en diferents estadis evolutius i, en català, l'organització dels sistemes vocàlics tòncics i àtons ha estat i continua essent un dels punts més variables. A continuació presento unes reflexions que parteixen de les preguntes de la introducció:

a) El lleidatà es troba en procés de desdialectalització?, i b) si hi ha desdialectalització, es dona en tots els registres i en tots els parlants del lleidatà?

La variació fonètica en el vocalisme tònic del lleidatà presenta un grau elevat d'estabilitat interna que aglutina les vocals dels parlants en uns camps de dispersió comuns per tal de facilitar la intercomprensió dels enunciat; aquesta dispersió és adoptada de manera gradual per parlants que no tenen el lleidatà com a L1 a mesura que es van integrant en la comunitat de parla lleidatana —és el cas de les vocals mitjanes tòniques del lleidatà emeses per adolescents que tenen el romanès i l'àrab com a L1 (Carrera-Sabaté, 2012). Pel que fa al vocalisme àton, la variació del lleidatà és molt més evident, tant per factors lingüístics (característiques de la

reducció vocàlica⁷ i menor perceptibilitat de la posició àtona) com per factors sociolingüístics lligats a l'escolarització, els coneixements de català escrit o la influència dels dialectes orientals. S'hi observen: *a*) fenòmens que presenten variació connectada a la formalitat del discurs com a resultat d'un procés inicial de canvi en curs que no és gaire percebut pels mestres i no es considera que s'hagi de modificar (és el cas del morf de tercera persona en formes com *ell canta* o *cantava*), i *b*) fenòmens que presenten variació condicionada per aspectes socioculturals associats a la formalitat del discurs i connectats a un procés de canvi en curs més evolucionat que, en situacions de formalitat, prop d'un terç dels mestres entrevistats considera que cal modificar (vocals pretòniques inicials de mots com *entusiasme* o *oliva*). Els aspectes de vocalisme àton analitzats, per tant, estan més connectats a un procés inicial de desdialectalització que els del vocalisme tònic. D'altra banda, les consideracions dels mestres sobre el possible procés de desdialectalització del lleidatà arriben al 40 % de les valoracions. En aquest sentit, i seguint l'observació sobre la proximitat de dialectes de McMahon (1994), algunes innovacions que s'observen en lleidatà provenen dels dialectes orientals, com les realitzacions d'algunes vocals àtones de mots com *de/del*, que en determinades emissions de la televisió de Lleida neutralitzen a [a], i també la forma innovadora [ɛ] del morf de tercera persona d'algunes formes verbals, que acústicament és més propera a [ə] que a [e], la forma més tradicional de Ponent.

Tornant als factors extralingüístics suara apuntats, algunes característiques socials dels parlants són indispensables per explicar la variació fonètica en lleidatà: en relació amb l'edat, es pot afirmar que els informants més grans, que solen ser els que tenen menys instrucció i menys coneixements de català, mantenen les formes àtones tradicionals dels fenòmens analitzats en uns percentatges elevats. Els parlants situats en la franja intermèdia dels espectres analitzats i, sobretot, els més joves presenten un manteniment baix d'aquestes formes fòniques més tradicionals. Els registres de parla són essencials per acabar de descriure els fenòmens variables, atès que les innovacions fòniques (com el cas de [o] en mots com *oliva*) es veuen potenciades en la formalitat i pràcticament no hi ha desdialectalització en la col·loquialitat. Tot i això, i seguint Valls (2013), la desdialectalització pot tenir un abast funcional més ampli: en efecte, els primers signes d'aquesta desdialectalització més extensa es poden començar a detectar en parlants joves de la ciutat de Lleida i no tant en zones rurals, com observen alguns docents i com s'ha apuntat en alguns estudis (Carrera-Sabaté, 2002c, per exemple). Sembla que, des d'aquest punt de vista, Lleida ciutat encara exerceix una influència important en les zones rurals properes i la ciutat es podria considerar un primer eix desdialectalitzador (tal com alguns mestres també han proposat).

7. En el català occidental, les distàncies en les vocals mitjanes i baixes en l'espai vocàlic fa que apareguin solucions variables diferents als dialectes orientals.

c) *Quina connexió hi ha entre desdialectalització i mitjans de comunicació i escola?*

Els mitjans de comunicació i l'escola, com hem vist, contribueixen activament a la difusió dels estàndards i, en el cas del lleidatà, també a la desdialectalització. Així, s'ha comprovat que les formes innovadores dels processos de canvi lingüístic analitzats són potenciades en informatius i programes on domina la formalitat (Carrera-Sabaté, 2002b), cosa que els mestres confirmen en comparar les pronúncies pròpies amb les de la televisió i la ràdio lleidatanes. A més, els mitjans de comunicació, tal com afirmen força docents, s'estan convertint en una plataforma d'entrada als canvis fònics (i també lèxics) que sorgeixen com a mimesi als dialectes orientals.

En un altre ordre de coses, l'escola també és un agent importantíssim de difusió de l'estàndard i, de retruc, de desdialectalització. De manera més puntual, l'edat és important, atès que l'aprenentatge de la lectura va lligat a canvis en les pronunciacions dels infants, tal com s'ha constatat en diversos estudis sobre la variació de les vocals pretòniques i posttòniques i tal com ha corroborat la meitat dels mestres enquestats. Quant al paper d'aquests docents davant dels processos de canvi fònic en curs descrits, la meitat declara donar indicacions de pronúncia als seus alumnes, indicacions que segueixen el parlar propi, la llengua escrita o les propostes de l'IEC (tot i que més de la meitat dels mestres no coneix les propostes de l'estàndard oral de l'IEC). Quan es tracta dels mots concrets representants dels processos de canvi en curs, hi ha diferències: a *entusiasme* i *oliva* se suggereixen més canvis als alumnes que a *ella canta*.

d) *Quina percepció hi ha del lleidatà, tant si es desdialectalitza com si no?*

Finalment, tenint en compte el paper de la percepció dins els sistemes fonològics i els postulats en l'acceptació de canvis lingüístics (Kohler, 1990), en lleidatà, la variació del vocalisme tònic i els processos de canvi en curs del vocalisme àton són acceptats perquè, entre les propostes existents, hi ha una escassa diferència dins l'espai vocàlic (Flemming, 2004): [e-ɛ] i [o-ɔ] en el vocalisme tònic i [a-e] i [e-ɛ] en el vocalisme àton, per bé que hi ha més distàncies entre [aw-o]. En tots els fenòmens, endemés, la substitució d'una vocal per una altra no comporta, en general, canvis de significat. Així, en els processos variables observats, es pot parlar de dos grups d'exemplars o prototipus de percepcions (Pierrehumbert, 2001) diferents de les formes tradicionals del lleidatà: uns connectats a les formes de la llengua escrita i uns altres lligats als dialectes orientals.

La valoració global que els mestres han fet del lleidatà és la següent: un dialecte que agrada escoltar, que se sent propi, autòcton, que està en evolució constant per la influència dels dialectes orientals i l'espanyol, i que té un prestigi més elevat a Ponent que en altres zones de parla catalana, com Barcelona.

6. CLOENDA

El dialecte lleidatà, valorat per part de 116 mestres lleidatans, se sent autòcton i parcialment desdialectaltitzat per motius que tenen una significació diferent: *a)* la influència dels dialectes orientals, sobretot pels mitjans de comunicació lleidatans, que, segons es declara, segueixen formes fòniques i lèxiques dels dialectes orientals, cosa que no és percebuda positivament, i *b)* la influència de la llengua escrita, el pes de la societat lleidatana, culturalment integradora, i, en menys mesura, l'estàndard oral.

A l'hora de posicionar-se davant de fenòmens variables, els mestres se senten guiats pel prestigi d'unes formes o unes altres dins de la societat lleidatana i no sembla que la proposta de l'estàndard oral tingui un pes important en les decisions que prenen (aquest és el cas, per exemple, de dos fenòmens que els mestres valoren de manera similar, però que tenen un tractament diferenciat en la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'IEC: les vocals pretòniques començades amb [a/e] de mots com *enciam* o les començades amb [o/aw] de mots com *oliva*). Aquesta situació provoca diferències a l'hora d'interpretar i valorar la variació oral del lleidatà entre els mestres, i és aquí on resulta necessària una comunicació i una entesa entre els agents estandarditzadors i l'escola.

JOSEFINA CARRERA-SABATÉ
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- ALAMON, Francesc (1984). «Espectrografia de vocoids lleidatans». *Folia Phonetica*, núm. 1, p. 79-88.
- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (1978). «Sobre el procés d'anivellament del vocabulari rural català: presentació i comentari d'un cas concret». *Annales: Via Domitia*, XIV: *Hommage à Jean Seguy*, I (Tolosa: Le Mirail), p. 99-120.
- (1984 [1951]). *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.
- BARON, Dennis E. (1976). *Linguistic insecurity: The effect of attitudes toward language production. Flowers of evil* [en línia]. Bethesda, Md.: ERIC Document Reproduction Service. <<http://eric.ed.gov/PDFS/ED137817.pdf>> [Consulta: 3 juliol 2017].
- BECKNER, Clay; BLYTHE, Richard; BYBEE, Joan; CHRISTIANSEN, Morten; CROFT, William; ELLIS, Nick; HOLLAND, John; KE, Jinyun; LARSEN-FREEMAN, Diane; SCHOENEMANN, Tom (2009). «Language is a complex adaptive system». *Language Learning*, núm. 59, 1, p. 1-26.
- BIBER, Douglas (1994). «An analytical framework for register studies». A: BIBER, Douglas; FINEGAN, Edward (ed.). *Sociolinguistic perspectives on register*. Nova York; Oxford: Oxford University Press, p. 31-56.
- BOURDIEU, Pierre (1992 [1984]). *Questions de sociologie*. París: Minuit.
- CARRERA-SABATÉ, Josefina (2002a). «Existeix la vocal neutra en català nord-occidental? Caracterització acústica d'algunes vocals àtones emeses a la televisió de Lleida». *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 15, p. 149-167.

- CARRERA-SABATÉ, Josefina (2002*b*). Fonètica i morfologia a la televisió lleidatana. *Llengua & Literatura*, núm. 13, p. 187-206.
- (2002*c*). *Escola catalana i variació fonètica: Una evolució del vocalisme àton a Alguairé i a Lleida*. Lleida: Pagès Editors.
- (2003). «Variació verbal al Segrià: la pronunciació del morfema de 3a persona en diversos àmbits d'ús». *Noves SL* (tardor), p. 1-12. També disponible en línia a: <www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm03tardor/carrera1-3.htm>.
- (2006). «Some connections between linguistic change and the written language: the behavior of speakers aged 3 to 20». *Language Variation and Change*, núm. 18, p. 15-34.
- (2012). «Vocals tòniques del lleidatà en entorns multilingües». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 23, p. 117-132.
- (2014). «Does meta-linguistic awareness play any role at the beginning of an ongoing sound change? The case of some vowel-ended verbs in Catalan». *Sociolinguistic Studies*, vol. 8, 2, p. 193-221.
- (2015). «North-Western Catalan vowels read aloud by multilingual adolescent speakers». A: SAFONT JORDÀ, Maria Pilar; PORTOLÉS FALOMIR, Laura (ed.). *Learning and using multiple languages: Current findings from research on multilingualism*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, p. 259-293.
- CARRERA-SABATÉ, Josefina; FERNÁNDEZ PLANAS, Ana M. (2005). *Vocals mitjanes tòniques del català: Estudi contrastiu interdialectal*. Barcelona: Horsori.
- CARRERA-SABATÉ, Josefina; FREIXENET, Elisenda (2003). «‘Auliva’ o ‘oliva’? Caracterització de l'alternança al Segrià». *Noves SL* (tardor), p. 1-11. També disponible en línia a: <http://www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm03tardor/freixenet1_3.htm>.
- CASANOVAS, Montserrat; CREUS, Imma (1999). «Apunts sobre el lleidatà: fonètica i morfosintaxi». *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 12, p. 83-108.
- COLOMINA, Jordi (1985). *L'alacantí: Un estudi sobre la variació lingüística*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- COSERIU, Eugenio (1973 [1952]). *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Madrid: Gredos.
- CREUS, Imma (2000). «Els informatius». A: JULIÀ, J. (ed.). *Llengua i ràdio*. Barcelona: PAM, p. 77-99.
- (2002). «La morfologia verbal nord-occidental: dades per al tractament cronolèxic de l'imperfet d'indicatiu». A: *Miscel·lània Joan Veny*. Vol. 1, p. 33-66. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XLV)
- (2007). «Anàlisi quantitativa de la variació vocàlica de l'imperfet d'indicatiu i del condicional en lleidatà». A: *Homenatge a Josep Gulsoy*. Vol. 3, p. 241-262. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; LV)
- CREUS, Imma; ROMERO, Sílvia (1999). «Els mitjans de comunicació orals a Lleida». *Llengua i Ús*, núm. 14, p. 31-36.
- (2005). «L'ús oral formal nord-occidental: criteris, descripció i orientacions ortoèpiques». *Llengua & Literatura*, núm. 16, p. 229-246.
- ECKERT, Penelope (2000). *Linguistic variation as social practice*. Massachusetts: Blackwell.
- FLEMMING, Edward (2004). «Contrast and perceptual distinctiveness». A: HAYES, Bruce; KIRCHNER, Robert; STERIADE, Donca (ed.). *Phonetically based phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 232-276.

- GARRETA, Jordi (2014). «La interculturalidad en el sistema educativo, logros y retos». *Gazeta de Antropologia*, vol. 30, 2. També disponible en línia a: <<http://www.gazeta-antropologia.es/?p=4561>>.
- GILI I GAYA, Samuel (1931). «Estudi fonètic del parlar de Lleida». A: *Miscelánea filológica dedicada a D. Antonio M.ª Alcover*. Palma de Mallorca: Círculo de Estudios, p. 241-255.
- GREGORY, Michael; CARROLL, Susanne (1986 [1978]). *Lenguaje y situación: Variedades del lenguaje y sus contextos sociales*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica. [Traducció de *Language and situation: Language varieties and their social contexts*]
- HALLIDAY, M. A. K. (1982 [1976]). *El lenguaje como semiótica social: La interpretación social del lenguaje y del significado*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica. [Traducció de *Language as social semiotics: The social interpretation of language and meaning*. Londres: Arnold]
- HERRICK, Dylan (2007). «An acoustic description of central Catalan vowels based on real and nonsense word data». *Catalan Review*, núm. XXI, p. 231-256.
- HOUSEHOLDER, Fred W. (1983). «Kyrolexia and language change». *Language*, vol. 59, 1, p. 1-17.
- HRUSCHKA, Daniel J.; CHRISTIANSEN, Morten H.; BLYTHE, Richard A.; CROFT, William; HEGGARTY, Paul; MUFWENE, Salikoko S.; PIERREHUMBERT, Janet B.; POPLACK, Shana (2009). «Building social cognitive models of language change». *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 13, 11, p. 464-469.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- JULIÀ-MUNÉ, Joan (2002). «Estàndard i variació dialectal als mitjans radiofònics nord-occidentals». A: ALTURO, Núria; VILA, F. Xavier (ed.). *Variació dialectal i estandarització*. Barcelona: PPU, p. 63-79.
- KOHLER, Klaus J. (1990). «Segmental reduction in connected speech: phonological facts and phonetic explanations». A: HARDCASTLE, William J.; MARCHAL, Alan (ed.). *Speech production and speech modelin*. Dordrecht: Kluwer Academic Press, p. 69-92.
- LABOV, William (1966). *The social stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics, p. 170-171.
- (1972). *Sociolinguistic patterns*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.
- LAMUELA, Xavier (1986). «Enquadrament sociolingüístic del llenguatge jurídic-administratiu». A: DUARTE, Carles; ALAMANY, Raimon (ed.). *Tradició i modernitat en el llenguatge administratiu: Actes del Cicle de Conferències sobre Tradició i Modernitat en l'Establiment del Llenguatge Administratiu*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 47-63.
- LASAGABASTER, David; HUGUET, Àngel (2007). «Introduction: a transnational study in European bilingual contexts». A: LASAGABASTER, David; HUGUET, Àngel (ed.). *Multilingualism in European bilingual contexts: Language use and attitudes*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 1-13.
- LORÉS, Elisenda; SOTO, Joana; BERENGUER, Oriol (2010). *Les altres llengües a Lleida: Mapa lingüístic de Lleida 2010*. Lleida: Òmnium Cultural: Pagès Editors. També disponible en línia a: <<http://lleida.omnium.cat>> i <<http://www.paeria.es/dcci>>.
- MARKHAM, Duncan (1999). «Listeners and disguised voices: the imitation and perception of dialectal accent». *Forensic Linguistics*, núm. 6, p. 289-299.
- MCMAHON, April (1994). *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge University Press.

- MESALLES, Iolanda; SATORRA, Jordi (2000). «Les falques radiofòniques en lleidatà». A: CREUS, Imma; JULIÀ, Joan; ROMERO, Sílvia (ed.). *Llengua i mitjans de comunicació*. Lleida: Pagès Editors, p. 229-235.
- MORA, Joan Carles; KEIDEL, James L.; FLEGE, James E. (2011). «Why are the Catalan contrasts between /e/-/ɛ/ and /o/-/ɔ/ so difficult for even early Spanish-Catalan bilinguals to perceive?». A: WREMBEL, M.; KUL, M.; DZIUBALSKA-KOŁACZYK, K. (ed.). *Achievements and perspectives in the acquisition of second language speech: New Sounds 2010*. Vol. II. Frankfurt: Peter Lang, p. 183-193.
- MORENO FERNÁNDEZ, Francisco (2012). *Sociolingüística cognitiva: Propositiones, escolios y debates*. Madrid: Iberoamericana; Frankfurt: Vervuert.
- NOELLE, Elisabeth (1970). *Encuestas en la sociedad de masas: Introducción a los métodos de la demoscopia*. Madrid: Alianza Editorial.
- OHALA, John J. (1989). «Sound change is drawn from a pool of synchronic variation». A: BREIVIK, Leiv E.; JAHR, Ernst H. (ed.). *Language change: Contributions to the study of its causes*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 173-198.
- PIERREHUMBERT, Janet (2001). «Exemplar dynamics: word frequency, lenition, and contrast. A: BYBEE, Joan L.; HOPPER, Paul (ed.). *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam: John Benjamins, p. 137-157.
- PRESTON, Dennis R. (1989). *Perceptual dialectology: Nonlinguists' views of areal linguistics*. Providence, Rhode Island: Foris Publications.
- PUEYO, Miquel (1976). *L'estructura fonològica del vocalisme català*. [Treball inèdit. Lleida]
- (1980). «Vikings i pagesos: una batussa continuada. Assaig per a un estudi de les relacions interdialectals en català». *Treballs de Sociolingüística Catalana* [València: 3 i 4], núm. 3, p. 83-102.
- RADATZ, Hans-Ingo (2007). «De la Mallorca preturística a la moderna: la desdialectalització del català de Mallorca». *Els Marges*, núm. 81, p. 29-41.
- RECASENS, Daniel (1996 [1991]). *Fonètica descriptiva del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2014). *Fonètica i fonologia experimentals del català. Vowels i consonants*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2017). *Fonètica històrica del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RECASENS, Daniel; ESPINOSA, Aina (2006). «Dispersion and variability of Catalan vowels». *Speech Communication*, vol. 48, 6, p. 645-666.
- RESOL: Resocialització i llengües [en línia]. <<http://www.ub.edu/cusc/sleducativa/projecte/resol-2/>> [Consulta: 3 juliol 2017].
- ROBERTS, Julia; LABOV, William (1995). «Learning to talk Philadelphian: acquisition of short a by preschool children». *Language Variation and Change*, núm. 7, p. 101-112.
- SEGARRA, Mila (1985). *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries.
- SEGURA, Carles (2003). *Variació dialectal i estandardització al Baix Vinalopó*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SIGUÁN, Miguel (1990). «El lenguaje en la escuela». A: SIGUÁN, Miguel (coord.). *Lengua del alumno, lengua de la escuela*. Barcelona: Universitat de Barcelona. ICE, p. 9-28.
- SISTAC, Ramon (1987). *El vocalisme del català occidental en la dicció estàndard*. Primera Jornada sobre l'Estàndard i el Català Occidental. [Treball inèdit]

- SOLANS, Esperança (1990). «Introducció a la morfosintaxi de la parla nord-occidental». *Ilerda Humanitats* [Lleida], núm. XLVIII, p. 209-215.
- (1996). *Estudi fonètic sobre la parla de Lleida*. Lleida: IEL.
- SPILLNER, Bernd (1987). «Style and register». A: AMMON, Ulrich; DITTMAR, Norbert; MATTHEIER, Klaus J.; TRUDGILL, Peter (ed.). *Sociolinguistics*. Vol. I. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 273-285.
- STEVENS, Kenneth N. (1989). «On the quantal nature of speech». *Journal of Phonetics*, núm. 17, p. 3-46.
- VALLS, Esteve (2013). *Direccionalitat, ritme, abast i naturalesa del canvi lingüístic en curs en català nord-occidental: De l'anàlisi dialectomètrica a la reflexió sociolingüística* [en línia]. Barcelona: Universitat de Barcelona. <<https://www.tdx.cat/handle/10803/123434>> [Consulta: 3 juliol 2017].
- VENY, Joan (1982). *Els parlars catalans*. Palma de Mallorca: Raixa.
- WEINREICH, Uriel; LABOV, William; HERZOG, Marvin I. (1968). «Empirical foundations for a theory of language change». A: LEHMANN, Winfred P.; MAKIEL, Yakov (ed.) *Directions for historical linguistics: A symposium*. Austin: University of Texas Press, p. 95-188.
- WILLIAMS, Angie; GARRET, Peter; COUPLAND, Nikolas (1999). «Dialect recognition». A: PRESTON, Dennis R. (ed.). *Handbook of perceptual dialectology*. Vol. I. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, p. 345-358.
- XARXA CRUSCAT (2016). *IX informe sobre la situació de la llengua catalana (2015)*. Barcelona: Observatori de la Llengua Catalana. També disponible en línia a: <<http://blogs.iec.cat/cruscat/wp-content/uploads/sites/15/2016/11/informe2015.pdf>>.

Història i terra a la toponímia de la Noguera

Ben aviat van adonar-se, les primeres generacions dels que ara en diríem «onomasiòlegs», amb el filòleg Josep Balari al capdavant si parlem del nostre país, que l'onomàstica en general, i la toponímia en particular, no era, tanmateix, una matèria estrictament lingüística, sinó que en la seva naturalesa conflueixen —i conflueixen— amb una notorietat com a mínim equiparable a la del component lingüístic uns altres dos eixos bàsics (al costat de força més de complementaris), que són, naturalment, el geogràfic i l'històric. *Espai i temps*. Espai i temps fets paraula, i paraula que roman —o pot romandre— en un estadi pretèrit, diferent de la llengua actual: seria la «poesia fòssil» de què parlava justament aquella primera generació, al darrer terç del segle XIX. Aquesta visió integrada, profundament interdisciplinària, aquesta interfície privilegiada, va mantenir-se tot al llarg del segle XX (amb les generacions centrals de l'onomàstica catalana, encapçalada per noms insignes com els de Joan Coromines, Francesc de Borja Moll, Antoni M. Badia i Margarit, Enric Moreu-Rey o Ramon Amigó) i es manté encara en l'actualitat, com no podia ser d'una altra manera. És més: avui dia —i això vol dir principalment durant les darreres dècades— ha pres volada, i segur que ja per quedar-se entre nosaltres, l'onomàstica aplicada, és a dir, la presència d'aquesta disciplina, més enllà dels imprescindibles marcs teòrics o dels estudis etimològics, en el món de l'assessorament lingüístic (i legal) institucional —vet aquí l'exemplar Oficina d'Onomàstica de l'IEC, per exemple—, en el directament professional, en la retolació viària (urbana i interurbana), de manera constant en els mitjans de comunicació, cada cop més en l'ensenyament (i no només l'universitari), o, en fi, sense ànim de ser exhaustiu, no voldria deixar d'esmentar una tendència tan present en les nostres vides quotidianes com és la creació de noms de marca (*naming*), que és

ben bé un afer a cavall de la lingüística, la psicologia, la sociologia i, ves per on, el màrqueting.

Tot això és onomàstica, i ens la trobem cada cop més pertot arreu, doncs, però centrem-nos i acotem-ho, que aquí hem de parlar tan sols sobre un aspecte concret i prou ben delimitat d'aquest món immens: la toponímia (*només* la toponímia) de la comarca que ens acull, la qual modernament empra el nom —podríem discutir si és del tot apropiat, però no ho farem— de *Noguera*.

Així doncs, la Noguera, que és la demarcació administrativa més gran de les actualment vigents al Principat de Catalunya, és, en la seva amplitud i varietat, una bona mostra d'aquella naturalesa alhora viva i documental, i essencialment interdisciplinària, de la toponímia. Al mateix temps —una cosa comporta l'altra— la toponímia de la Noguera pot ser un excellent banc de proves per demostrar, com en tinc la intenció, que en termes generals la realitat toponímica —és a dir, el conjunt de noms propis geogràfics— d'un país, o d'una àrea determinada, com és el cas, es pot reduir a aquells dos eixos bàsics que esmentava adés, espai i temps, o, com s'expressa de manera una mica més literària en el títol d'aquesta intervenció, territori i història: *història i terra*. Hi ha molts tipus de noms de lloc, naturalment, i, de fet, en la meua tesi sobre la toponímia de les comarques de Ponent (en majúscula, si us plau), que, per cert, fou premiada sota l'insigne nom de Coromines i just ara fa deu anys editada per l'IEC, em vaig dedicar a analitzar cadascun dels dos mil i escaig noms que aleshores incloïa, sota un triple paràmetre: l'estrat historicolingüístic (és a dir, si un nom prové del substrat preromà, del llatí, de l'àrab, etc.; val a dir que més de dues terceres parts dels topònims són pròpiament catalans, sense gaire més misteris), el contingut semàntic (és a dir, si aquell nom, independentment de la llengua o l'estrat en què hagués estat creat, alludeix —o alludia, vet aquí— a l'orografia, a la fauna, a la vegetació, al poblament, etc.) i, finalment, la formació morfolèxica (és a dir, si es tracta d'un nom simple, de tipus substantiu o potser adjectiu, o bé respon a alguna mena de les molt freqüents derivacions per sufixació o a algun model, no tan freqüent però no gens estrany, de composició). Per exemple, *Ponts* és un substantiu simple (en plural, certament), esdevingut topònim probablement ja en català, i relacionat amb la construcció, com és ben evident. O *Belcaire* és un compost entre una base adjectiva i una de substantiva, que possiblement forma part del que es pot considerar una autèntica sèrie de compostos amb el mateix primer element: *Bellmunt*, *Bellprat*, *Bellvis*, *Bellver*, *Belltall*, *Bellestar*, *Bellpuig*, *Bell-lloc*, etc. Tot i així, podem dubtar —no és un cas tan evident, doncs— si el lexema substantiu *caire* s'explica a partir de l'antiga influència occitana (d'adstrat, per tant) o bé es pot considerar també català, d'arrel directament llatina, i, d'altra banda, si la seva aplicació semàntica (no tant etimologia com *etiologia*, la causalitat originària) respon a una forma del terreny, dels camps de conreu o d'una construcció, o si, simplement, es tracta d'un cas de

trasllat toponímic des del nord (en aquest cas, des d'Occitània, o potser des de l'Empordà, on hi ha un altre *Bellcaire*), uns fenòmens de duplicació que sabem propis, sobretot, del temps de la conquesta comtal i del subsegüent repoblament (parcial) d'aquestes contrades de la Catalunya *Nova* (com passaria després amb el nou Regne de València i, més tard, arreu d'Amèrica, etc.).

Cada topònim, per tant, escau de ser classificat dins d'una triple tipologia, amb el benentès que els tres paràmetres no són excloents entre si, sinó que, ben al contrari, s'entrecreuen sistemàticament. És així que de noms allusius a la vegetació (en direm *fitotopònims*) en trobem tant de simples com de compostos i de sufixats, i tant de lingüísticament catalans com de llatins, àrabs o prellatins, i el mateix es podria dir de pràcticament tots els grups i subgrups que puguem establir a partir d'aquesta metodologia i d'aquells paràmetres, amb alguna excepció notable i perfectament explicable i explicada: per exemple, resulta que tots els topònims autènticament germànics (no ens referim, doncs, a l'ús secundari de mots comuns d'origen germànic, com *sala*, *blanc* o *guàrdia*) són *antropotopònims*, és a dir, noms de lloc que deriven directament d'un nom de persona, ja sigui el fundador, l'objecte d'un determinat homenatge o un antic propietari o resident del lloc en qüestió. És cert, però no serà menys cert —espero fer-ho palès— que, al capdavant de tot, anant a la seva essència més simple, a l'arrel de tot plegat —del fet mateix d'anomenar els llocs, en un moment determinat de la història, sigui en la llengua que sigui—, els nostres noms de lloc es poden acabar reduint a això que dèiem: a la terra (l'espai) i a la història (el temps). Estem parlant de fets bàsics, doncs, absolutament bàsics; anem a trobar-nos amb els orígens.

I és evident que a l'origen, abans que no la *història*, que és un fenomen molt humà, molt humanitzat, cultural, ens trobem de primer amb la *terra*: amb un medi natural que és anterior a la presència i l'activitat humanes. Podem fins i tot imaginar-nos el procés (relativament ràpid i directe, però, al capdavant, un petit procés amb fases i recorregut, no pas un acte puntual de bateig, a diferència del que passa amb els noms de persona) mitjançant el qual, en ésser ocupat —humanitzat— aquell territori, es devia passar a designar, per raons d'entrada pràctiques, els llocs de l'entorn: de primer amb un genèric («anem allà en aquell puig, en el de color clar»), després amb una fase intermèdia que denominem *prototopònica* («anem allà al mont o puig aquell: al Clar») i, finalment, amb el topònim ja format i fixat («anem al Montclar»), que per proximitat (metonímia) bé pot acabar designant un element diferent de l'originari («anem a Montclar», és a dir, a la població anomenada *Montclar*, que certament es diu així perquè les cases, o un primer castell o torre, es van aixecar damunt o al costat del puig anomenat d'aquella manera tan òbviament descriptiva).

Vet aquí, doncs, que tenim multitud de topònims —alguns d'ells referits a poblacions, ja siguin pobles, viles, ciutats, llogarrets o masades— que alludeixen

a elements orogràfics (en direm *orotopònims*), com ara a la Noguera, seguint el model de l'esmentat *Montclar*, compostos com *Montsec*, *Mont-roig*, *Montclús*, *Montsonís*, *Montargull* o *Montgai* (o *Bellmunt*, amb el *mont* o *munt* posposat); alguns de sentit ben evident i altres no tant (*gai* i *argull*, o orgull, en quin sentit?, i *sonís* com a alteració de *cenís*, corresponent al llatí CINISIUS, 'cendrós'). També tenim adjectius simples, on cal veure l'elisió, durant el procés de fixació del topònim, d'un antic genèric substantiu, com —amb article o sense: dos llocs diferents— *Clua* i *la Clua* (i el seu diminutiu *la Cluella*), derivats de *clusa*, 'tancada' (terme que és present també a *les Conclues*), o *l'Aguda* (i potser *Agulló*, però aquest cas té moltes hipòtesis i és poc clar encara, fins i tot pel que fa a la documentació antiga). Un significat semblant, si bé en àrab, tindria *Almassor*, de *al-ma'sûr*, 'estret, sense sortida'. També són adjectius *Foradada* (s'entén o sobreentén, doncs, «la roca Foradada»), o *la Pertusa*, que curiosament significa el mateix (cf. PERTUSUS, PERTUSA, 'foradada'), i, en el fons, *els Aspres*, o (de tipus cromàtic) *Rúbies* i *Rubió*, i *Claret*, i potser *Alberola* (com, a partir d'una base llatina o fins prellatina, ho fora *Albesa*, que en tot cas significa 'blanc, clar', si no és que prové, com apuntà Coromines, d'un antic nom personal o, incertament, d'un teonímic ALBISIA). Fins i tot hi intervenen, en alguna ocasió, els fenòmens meteorològics freqüents: és el cas de *les Ventoses* (és a dir, 'ventades, sotmeses al vent'). O un fenomen tan curiós com el d'un vessant vertical, damunt de Vilanova de Meià, on sembla, per les clapes grisènques quasi metàl·liques que apareixen una mica pertot, que s'hi vagi descomponent una o diverses vetes de ferro: és el *cinglo del Desferrador*. Tornant a l'estricta orografia, cal esmentar encara noms tan simples i directes com *el Tossal* (que no és un tossal, sinó un poble del terme de Ponts establert damunt d'un tossal), *Monteró* (diminutiu de *monter*, 'munt de terra') o, en el seu ètim llatí, Àger (del mot AGGER, 'terraplè'); també són ben senzills (però en àrab) els noms de *Cas* (aplicació toponímica del dialectal *cas*, de l'àrab *qafe*, amb el sentit orogràfic de 'dors') i de *Salgar*, on curiosament un article romànic arcaic (*s'*) ha acabat ajuntant-se al prou clar lexema aràbic *al-gâr*, 'la cova'. En canvi, són clarament compostos noms com *Collfred* (*coll* en sentit orogràfic, és clar, i *fred*, que, tanmateix, no correspondria tant a FRIGIDUS, 'fred', com a FRACTUM, 'trencat'), *Perauba* o *Peralba* (car la *pera alba* o blanca no fora naturalment una pera, la fruita dolça, sinó una pedra, com en multitud de topònims d'arreu del país), *Mataperunya* (amb *mata*, 'bosc, grup', i *perunya*, com a derivat de *pera*, 'pedra'; per tant, 'bosc de rocasses'), *Comiols* (del llatí COLLES MEDIOLOS, 'collets del mig') o, fins i tot, *Camaraça* (que, a desgrat del curiós escut municipal amb una cama rasurada, sembla que prové de CAMARA RASA, 'roca voluminosa o volta sense vegetació'). Un cas especial, arreu, és el dels derivats mitjançant el sufix *-ós/-osa* (algun ja l'acabem d'esmentar, com *les Ventoses*), ja que semblantment s'hi pressuposa una formació de caràcter adjectiu (cf. *Puigventós*): tenim aquí *Querós* (de l'antic *quer*, 'roca', tan

present a la toponímia catalana) i la *Codosa* (de *cót* < llatí *COS*, *COTIS*, ‘pedra, especialment d’esmolar’). També a roques o pedres, a penyes o *penes* (llatí *PINNAS*), en diminutiu, remet *Penelles*, com remet a uns terrats o terrasses el famós congost de *Terradets*. Naturalment, són normalíssimes arreu les aplicacions toponímiques dels vessants oposats (exposats al sol o bé ombradius) del tipus *Obac*, *Obaga*, etc., i per aquí es podria entendre el nom de *Solers* (tot i que sovint es confonen els derivats de *SOLEM*, ‘sol [astre]’, i els de *SOLUM*, ‘sòl, terra’); i si el sol és tan abassegador (i l’aigua, tan escassa) ens podem trobar fins i tot amb un nom tan expressiu (repetit en alguna altra contrada) com el dels plans de *Llengua Eixuta*. No podem abandonar aquest apartat sobre referències orogràfiques, en fi, sense esmentar les ribes (no necessàriament fluvials ni marítimes aquí, és evident) que, com en el veí comarcal *Ribagorça* (i en l’hidrogràfic *Ribagorçana*, que sí penetra en la Noguera), trobem en els noms de *Ribelles* i de *Sorribes* (*so* de *SUB*, ‘sota’, com en *Sopeira*).

I ja que acabem d’esmentar la hidrografia, l’aigua, els rius, passem a veure alguns noms (no tants, però significatius) que alludeixen a aquest altre element bàsic del medi físic, al costat de l’orografia pròpiament dita. Alguns són redundants, en el sentit que amb un nom hidrològic (un *hidrotopònim*, doncs) es designa un element geogràfic de tipus aquàtic (hidrogràfic), com per exemple un riu: vet aquí el *Rialb* (si bé ha acabat designant també, a banda d’un modern i faraònic embassament, un terme municipal i una antiga jurisdicció: la Baronia de Rialb), el petit riu *Fred* o, si el nom és en realitat un adjectiu descriptiu de la seva forma o del seu curs en ziga-zaga, el riu *Corb* (i sembla que és això, més que no una referència a l’animal homòfon o homògraf). L’indret anomenat *los Dos-rius*, entre Alòs de Balaguer i Camarasa, descriu perfectament la trobada, la conjunció (o afluença) de la Noguera Pallaresa amb el Segre, sota gorgs i espadats realment impressionants. En canvi, són poblacions (grans o petites, fins simples caseries) els llocs següents, coneguts mitjançant una referència directa o indirecta a l’aigua: *Fontllonga*, *Fontdepou*, *Gorga* (‘estanyol, tolla’), *Flix* (igual que a la Ribera d’Ebre, del llatí *FLEXUM*, ‘meandre’), *Tòrrec* (singular encreuament dels mots *torrent* i *còrrec*, ‘barrenc esbalçat’), *Muller* (que no és pas *muller*, ‘dona’, sinó, com en el cas de *Mollerussa* i altres noms d’arrel similar, un derivat de *moll*, o bé de *MODULOS*, ‘mòdul d’un canal’, de manera que potser caldria escriure-ho *Moller*) o, si se’n confirmés l’etimologia preromana que el relaciona amb el basc *ibarr*, ‘ribera’, o, simplement, amb una arrel ibèrica *IB-*, ‘aigua’, *Ivars* (en aquest cas, *Ivars de Noguera*, a la vora de la Noguera Ribagorçana, però, fet i fet, en paral·lel amb l’altre *Ivars*, el del Pla d’Urgell, que dona nom al més famós estany de les terres de Ponent).

Uns altres elements imprescindibles del medi natural i constantment presents en la toponímia d’arreu són, per acabar, la fauna i la vegetació. Els noms d’animals (*zootopònims*) són relativament escassos a la Noguera, la qual cosa no deixa de ser sorprenent en una comarca tan extensa i amb tant de bosc i terra campa; en tenim,

això sí, mostres precioses (per llur forma pretèrita o llur evolució), com la serra de *Gatfier* (de *gat fer*, ‘gat salvatge’), la roca del *Volter* (‘volor’) o el cinglo de la *Cabroa* (de *cabra*, és clar, com el barranc de *Cabrera*, però mitjançant una forma sufixada *cabrosa* i amb pèrdua de la darrera consonant intervocàlica). La serra *Mosquera*, si bé deu derivar efectivament de *mosca*, podria fer-ho tant per la presència abundant d’aquest insecte com gairebé a la inversa, tot designant un indret on pot pasturar o sestejar el ramat a recer del moscam (en aquest cas, es podria posar de costat amb l’agerenc *Escumó*, si es confirmava que no té res a veure amb l’escuma, sinó que deriva d’una forma, *escaumaó, variant fonètica de *escalmador*, que en darrera instància deriva de *calma* i designa un indret on descansa el bestiar). Per la seva banda, la *Lloella del Llop* (normalment amb el primer mot pronunciat *Lluella*) sembla segur que alludeix a una trampa en forma de llosa (*llosella*, *lloella*) destinada a aquest animal ja extingit (i diuen que recentment reaparegut) al nostre país; una història dramàtica semblant a la de l’os, present a la punta d’*Ossos* (però no pas al nom preromà de *Os de Balaguer*). Zootopònims, doncs, que es troben esparsos per serres i costers, fora de les poblacions; tan sols designen pobles (poblets) els noms dels *Falcons* (un veïnat del terme de Penelles), *Vall-llebrera* i el seu diminutiu (i veí) *Vall-llebrerola* (de *llebre*, és clar) i *Colldeirat*, si bé podem dubtar raonablement si es tracta d’un ratpenat o d’un ratolí, i si, com explica Coromines, seria més aviat un nom metafòric (‘poble situat en un coll tan estret com el cau d’un ratolí’) o bé, en definitiva, una referència més directa i immediata. Podríem afegir-hi (a cavall de la zootoponímia i l’orotoponímia), si fos certa l’etimologia proposada per Coromines (però que més aviat ens sembla incerta), el nom de *Alentorn*, per al qual el savi de Pineda reculava fins a un compost cèltic ALAN(TO) TURNO, ‘el turó del cabirol’; i, per contra, sembla que no s’hi ha de poder afegir, malgrat un ètim DRACONE (del qual deriva el zoònim i nom mitològic *drac*), el topònim *Tragó*, atès que el sentit amb què hi hauria estat aplicat fora el de ‘forat engolidor d’aigua (en un riu)’, de manera que l’hauríem pogut esmentar abans, entre els hidrotopònims.

En canvi, la vegetació sí que és ben present en la toponímia d’aquesta zona, i podríem començar justament pels seus dos noms bàsics, el de la comarca i el de la seva capital, si no fos que tant l’un com l’altre resulten controvertits. Ja se sap que *Noguera*, a banda de la possible referència a la producció de nous, és de manera gairebé sistemàtica un equivalent de ‘riu’ a l’àrea pirinenca (no solament per les importants —i en llurs trams finals noguerenques— Noguera Pallaresa i Noguera Ribagorçana, sinó també per altres cursos menors, sobretot del Pallars, com la Noguera de Tor, la de Cardós o la de Vallferrera), fins al punt que Coromines en proposà, com a alternativa a NUCARIA (de NUX, ‘nou’), un ètim *NAUCARIA < NAVICARIA, de NAVIS, ‘nau’, en al·lusió al caràcter tradicionalment navegable (mitjançant raïls, etc.) dels principals rius pirinencs (Segre inclòs). Pel que fa a l’origen i el significat últim del nom *Balaguer*, si l’esmento dins d’aquest apartat és perquè,

comptat i debatut, el més probable —i el més senzill, que acostuma a ser el més probable— és que aquest antic i important nom sigui un derivat per sufixació de *bàlec* (una mena de planta, en efecte), igual que *Bruguer* o *Bruguera* ho són de *bruc*; *Boixer*, de *boix*, etc. Per cert, *Boix*, sense sufixació ni composició, és el nom d'un dels principals rius secundaris de la comarca. Altres noms senzills i directes al·lusius a plantes (*fitotopònims*, en diem, ja siguin referits a boscos o altres elements vegetals, o bé a poblacions, masies, turons o, com acabem de veure, a cursos d'aigua) serien *l'Alzina*, *l'Ametlla*, *les Avellanes*, *la Figuera*, *Figuerola*, *la Garriga*, *la Maçana*, *les Omedes* o l'estratègic coll d'*Orenga*. Menys evidents, però tampoc no obscurs, serien *Coscó*, una variant per canvi de sufix de *coscoll*; *Alberola* —alternativament a una idea apuntada abans—, que podria ser un simple diminutiu de *Albera* i derivar del nom d'arbre *àlber*; el bosc del *Siscar*, que remetria a la *sisca* o *xisca* (la canya-xiula d'altres indrets); el barranc de *Senill*, que contindria el poc conegut *senill*, 'canyís'; la font de l'*Hedra*, que conserva aquesta variant dialectal per *heura*, i *Pradell*, que sembla, malgrat l'existència d'altres hipòtesis, que és un simple diminutiu de *prat*. És clar que *Cercós* (com els *Cercs*, *Cerqueda*, *Cerceneda*, etc., d'arreu del país) conté l'arrel QUERCUS (sigui el *quercus ilex*, 'alzina', o el *quercus robur*, 'roure'), igual que *Ramoneda*, metàtesi de *Romaneda*, prové per reducció de *romanineda*, i doncs de *romaní*, o que *Vallfogona* no conté pas cap *fogó*, sinó que equival a una 'vall fecunda', fèrtil (es tracta, doncs, d'un terme genèric referit a la vegetació en general, no a cap espècie en concret, tal com fa el nom de *la Vedrenya*, també metàtesi, en aquest cas, de *Verdenya*, i doncs derivat de *verd*, amb aquest mateix sentit). Encara una mica més d'explicació sembla que necessiten els noms, també fitotopònims, de *Polig* (car, encara que existí en català una forma comuna, *polig*, de la qual òbviament provindria, avui dia això ens és del tot estrany, i cal indicar-ne l'ètim PULEJUM, 'poliol'), *la Sentiu* (del llatí SENTICEM, 'esbarzer'; res a veure amb el verb *sentir*, doncs), *la Donzell* (del llatí *LOTONICELLUM, diminutiu de LOTONEM, 'lledó', a través de la forma *Ledonzell* i, és clar, la falsa interpretació de la síl·laba inicial com si fos un article definit) o, naturalment, l'àrab *Alcarràs* (de *al-karaz*, 'camp de cirerers') i el preromà *Artesa* (si donem per bona la hipòtesi corominiana a partir del basc *arte*, 'alzina'). Fins i tot seria fitonímic *Santalinya*, si resulta que no hi ha cap *santa* que es digui *Linya* ni res de semblant, sinó que, com postulava Coromines, aquest topònim, present en coordinació amb *les Avellanes* en el nom d'un municipi, prové de SALTUS ILICINEAE, 'boscúria d'alzines (*ilex*)' —i per això escauria d'escriure-ho aglutinat, no pas *Santa Linya*.

Fins aquí una mostra no pas exhaustiva, però prou àmplia, de la *terra* en la toponímia de la Noguera. Passem, doncs, a l'altre eix, la *història*.

Un primer element ha de ser l'arquitectura, la construcció, ja sigui civil, militar o religiosa (o fins elements arquitectònics concrets), ja que, al capdavant, enca-

ra que evidentment això ja és obra humana, no pas medi natural, sí que forma part de l'entorn físic més immediat i tangible i, per tant, els referents arquitectònics esdevenen una al·lusió objectiva que genera noms propis de lloc amb tanta freqüència o més que els anteriors. Només cal pensar en la presència, arreu, de topònims formats (compostos o no) amb substantius com *torre*, *castell*, *palau*, *mas* o, simplement, *vila* (molt sovint corresponent a una VILLA romana, és a dir, a una *villa*, és clar); a la Noguera, per exemple, tenim *Torreblanca*, *Torrelameu* (que no és per la mel sinó per una antiga *meó* o *mesó* de l'orde del Temple), *Torreneral* (oficialment *Torre Neral*), *Castellserà* (compostos, aquests dos, amb sengles noms personals germànics), *Castellblanc*, *Castelló* (de Farfanya), *el Castell del Remei*, *el Palau* (de Rialb), etc., o, pel que fa a *vila*, en són només una mostra els nombrosos *Vilalta*, *Vilamajor*, *Vilaplana*, *Vila-rúbia*, *Vilanova* (de la Sal, de l'Aguda) o, simplement, *Vilaró* (en aquest cas, de *vilar*, del llatí VILLAREM). Altres elements arquitectònics són presents amb prou claredat en els noms de *Cabanabona*, *Guardiola* (diminutiu de *guàrdia* en el sentit de 'torre de defensa'), *l'Hostal Nou*, *Pallerols*, *Cubells* ('tines, cups') o *el Pedrís*. No tan evidents són *Boada* (repetit en més d'un indret a la comarca), que és una aplicació d'un comú *boada* ('arc de volta'), que al seu torn deriva d'un mot germànic, BUWITHA; ni *Montmagastre* (d'un compost llatí MAMMA CASTRI, 'turó amugronat del castell', o més aviat MAMMAE CASTRUM, 'castell de la mamella', és a dir, del turó amb aquesta forma); ni *la Ràpita*, que sens dubte —és un cas prou ben estudiat, i idèntic o similar en altres regions del país— correspon a l'arabisme *ràpita* (o *ràbida*), 'monestir de monjos guerrers'. També deu remetre a un element religiós de tipus molt o poc arquitectònic el toponímic *Ares* ('altars'), significativament situat, al Montsec i arreu on es repeteix, en indrets estratègics, prop de passos dificultosos, on escau de dur a terme una ofrena gratulatòria a Déu o els déus. Són també dubtosos (i curiosos) el *Mu* i un literari *Mormur*, que correspondria a un antic *Montmur*, però no tant perquè calgui dubtar de la presència del substantiu *mur* (com és el cas del famós castell de l'altra banda del Montsec), sinó perquè potser hi és emprat en sentit metafòric, és a dir, aplicat a l'orografia (un vessant de muntanya dret i petri), més que no a una construcció en particular.

Tenen relació amb aquesta mena de noms, fins a un cert punt (car remeten a elements històrics que també comporten alguna mena de construcció, tot i que no s'hi alludeixi directament), topònims com *Tudela* (de *tutela*, 'protecció', com els diversos *Segur* i *Segura* d'arreu, si no és que ve d'un nom personal germànic del tipus THEUDILA), *la Força* (en el sentit de 'clos de defensa') o, fins i tot, *Blancafort* (si és que *fort* hi equival a 'fortificació', cosa no pas segura); semblantment, en l'àmbit religiós, *la Règola* (o *Régola*), ja que aquesta *règola* o *regla* hi és en sentit monacal, i, per tant, indica la presència d'una comunitat amb el monestir, el convent o el cenobi corresponents.

Amb això podem passar a altres referències històriques o jurídiques, algunes també prou clares, com *les Franqueses* o *la Baronia* (de Rialb, de Sant Oïme < ODÍSIMU < ONESIMUS), però altres força més obscures als ulls actuals, com el riu *Farfanya* (de l'àrab *farhan*, 'lliberts') o el lloc de *Vilves* ('viudes', en al·lusió, sens dubte, a unes senyores del lloc). Una significació familiar podria també tenir *Fiol*, variant fonètica de *fillol*, si correspongués al significat habitual d'aquest mot, tot i que també podria tractar-se d'un ús translàtic com a 'ramal secundari d'una sèquia' (i llavors seriem davant d'un hidrotopònim, és clar), i el nom de masia *el Cerdanyès*, prou transparent, que presenta un antic gentilici alternatiu a *cerdà*.

També hi ha referències a situacions geogràfiques o termenals, com *Tèrmens*, prou transparent, *Meià* (que, si no prové d'un nom personal llatí, ho faria de l'adjectiu MEDIANUM, 'intermedi', és a dir, situat en posició medial), el bosc de *Mua* (elisió consonàntica de *muga*, 'límit') o el significatiu tossal de *Mirapallars*, dalt de tot del Montsec, des d'on, en efecte, hom ja treu el cap a la banda pallaresa de la serra. Serien semblants, si bé menys obvis i sovint incerts, els orígens dels noms *Preixens* (segons Coromines, d'un preromà *PERISKENTIO, 'lloc avançat'), *Algerri* (on, per una vegada, la síl·laba inicial *al* seria una falsa pista d'arabisme, en contrast amb l'ètim bascoide AGIRRE, 'espai obert'), *Gerb* (amb aquest mateix mot preromà seguit del preposicional basc BE, 'sota') o, fins i tot, *Agulló* (si resultés que no té relació amb *agulla* sinó amb *aguiló*, que no té tampoc res a veure amb les àguiles o àligues, sinó amb un vent i punt cardinal equivalent de l'actual 'nord'). Conceptualment a prop de tot això són les vies de comunicació, que trobem en topònims com *el Pas Nou* (i és just això), *Plandogau* (on la síl·laba final és una reducció de *guau*, 'gual') o, encara més curiós i sorprenent, el poble anomenat *el Gos*, que no correspon a cap animal cànid ni d'altra mena, sinó que sembla que és una evolució de *cors* < llatí CURSUS, 'via, camí'.

Hi ha noms, arreu, relacionats amb unes activitats humanes determinades, ja siguin oficis més o menys homologables (la font de les *Bagasses*) o altres de ja desapareguts: *Lluçars* sembla que no té relació amb el parònim *Lluçà* (del nom personal llatí LUCIUS), sinó que correspondria a un antic substantiu *lloçars*, derivat de *lloça*, 'ferreria'. Naturalment, la ramaderia i l'agricultura, a les quals, de fet, ja hem alludit en parlar de zootopònims i d'uns fitotopònims determinats (animals i plantes però no en el seu estat natural, sinó mediatitzats per l'activitat agropecuària humana), forneixen arreu noms de lloc ben evidents, o no tant; seria el cas de *Anyà*, que Coromines interpreta a partir del preromà (bascoide) ANGIA, 'devesa', o dels dos derivats noguerencs amb el sufix també preromà -OSSE, que dona -òs (i doncs no s'ha de confondre per res del món amb el molt més comú i romànic -ós): les importants poblacions de *Alòs* (de Balaguer) i *Os* (de Balaguer també, oficialment), els noms de les quals provindrien, respectivament, d'unes bases lèxiques bascoïdes ALHA, 'pastura', i OBE, 'jaça', a través de les formes *Alhosse i

*Obosse. Semblantment, a través de l'àrab tenim topònims relacionats amb aquesta mena d'activitats, com ara el *pla del Real* (nom alternatiu al de *Almatà*, sobre Balaguer), que no seria pas real ni reial, sinó que prové de l'àrab vulgar *rahal*, 'campament' o 'pleta', o justament *Almatà*, que remet a una activitat humana de tipus econòmic, si és, com sembla, una reducció de *almactà*, 'pedrera'.

I vist que parlem d'ètims aràbics (i tenint en compte que ja abans hem tret a collació casos com *Salgar*, *Cas* o *Almassor*), esmentem-ne uns pocs més, que inclouen noms personals (es tracta d'*antropotopònims*, doncs), com a mínim un parell: *Butsènit*, derivat del nom personal (A)*bu-z-zennât* (nom relacionat amb el grup berber dels *zânâtä*), i el tossal del *Garrameu*, que hom podria identificar amb els gats per simple i simplista etimologia popular, però que, en realitat, és un compost entre aquell mateix substantiu *gâr*, 'cova', que hem vist a *Salgar*, i el freqüent nom personal *Ahmed*.

Antropotopònims són també la totalitat dels noms d'origen verament germànic: *Tartareu*, de THEUTERED; la muntanya de *Titlén*, de THEUDELIND; *Renant*, de RAGINANTH; *Gàrzola*, de GARDILA; *Grealó* o *Grialó*, de GARDILONE; *Marcó*, de MARKONE; *Marcovau*, de MARKOMANN o de MARKOALD; *Colobor*, de GOLDOBURGS; *Bença* (o *Bensa*), de BENZA; *Folquer*, de FULKHARI; *Gualter*, de WALTHARI, i *Baldomar*, de BALDOMAR. I igualment ho són una bona part dels d'origen directament llatí, com ja van posar de relleu Balari, Aebischer i tants altres estudiosos de la nostra onomàstica. El procediment més típic és la formació de derivats mitjançant el sufix -ANUM o el corresponent femení -ANAM, que, com se sap, donen -à i -ana, respectivament: vet aquí, sense sortir de la Noguera, *Corçà* (de CURTIUS), *Fluvià* (de FLAVIUS o FULVIUS), *Millà* (de [AE]MILIUS) o *Tiurana* (*Tiberiana*, de TIBERIUS). Però n'hi ha d'altres d'igualment antroponímics que no presenten aquesta terminació, com ara *Oliola* (*Oleiola*, de OLEIUS, també present a *Oliana*) o *Ariet* (la Vall d'Ariet, el castell d'Ariet), d'un nom que, més que no pròpiament llatí (romà), seria grecocristià, ARIAS, amb l'adjunció d'un altre sufix. Encara més singulars són els casos de *Montessor* (de MONS URSURIUS, però on l'arrel *ursus* no deu referir-se a l'animal, l'os, sinó al nom personal llatí URSUS, que hi té relació), de *Preixens* (de PRISCENTIUS i aquest, de PRISCIUS, si no hem de fer cas de la hipòtesi preromana esmentada abans), i de *Menàrguens*, forma moderna (recent, per influència segurament del veí *Térmens* i d'altres mots nord-occidentals acabats en -ens) que correspon, sens dubte, a un previ *Menargues*, el qual seria una metàtesi de *Meranges* (i coincideix amb un topònim cerdà, doncs), i aquest, a través d'una antiga forma *Merànegues*, provindria del llatí MARIANICAS, on trobem en definitiva el nom personal MARIUS.

Per acabar, no podem oblidar la qüestió religiosa, els *hagiotopònims* (que tan significativament va emprar Badia i Margarit en la seva teoria sobre la formació de la llengua, segons la seva irregular distribució zonal), ni tampoc noms tan car-

regats de valoració com *Meravella*, que, tot i que és conegut també com a *Malavella* (entre altres variants), bé podria correspondre al substantiu *meravella*, de MIRABILIA, ‘coses admirables’ (i això no sabem si interpretar-ho per la via religiosa, la màgica o, simplement, la territorial o l’econòmica). És curiós que, a banda de la ja esmentada Baronia de Sant Oïsmè i d’un petit llogaret de Sant Martí a l’altra baronia (la de Rialb), els hagiòtopònims noguerencs corresponguin habitualment a serres, barrancs i muntanyes, com la de *Sant Mamet* (MAMERTUS) o, de noms molt més corrents, les de *Sant Marc*, *Sant Antoni*, *Sant Martí*, *Sant Llorenç* o *Sant Miquel*, que es repeteixen en diferents indrets.

Història, doncs, pura història, que, com hem vist, s’aplica i s’encreua constantment amb la terra, i en el fons ens dona (o ens recorda) la nostra justa mesura humana: que som en un espai i en un temps. I no gran cosa més.

ALBERT TURULL
Universitat de Lleida
Societat d’Onomàstica

Algunes consideracions dialectològiques sobre el català de Balaguer i de la comarca de la Noguera

1. QÜESTIONS BIBLIOGRÀFIQUES: UNA COMARCA SENSE FONTS?

L'únic volum en què, més enllà d'una quantitat prou abundant de treballs referits genèricament al «lleidetà», es mira de dreçar un (petit) catàleg d'aportacions que s'interessen específicament pel català de la comarca de la Noguera és la *guia* de Colomina (1999, p. 227), en la qual se citen cinc produccions que s'ocupen de quatre localitats o zones de la comarca. La primera d'aquestes cinc produccions ve signada per Josep Fiter i Inglès (1876-1877), que va publicar un petit treball sobre Bellcaire d'Urgell a les *Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, segons Colomina amb el títol «Termes usats a Bellcaire», tot i que realment sembla que l'encapçalament d'aquesta desena de pàgines era «Recorts d'una excursió per Urgell. Bellcaire». L'element més destacable d'aquest treball és una petita «mostra» de disset mots «recollits en Bellcaire» (entre els quals *secla*, *astalsi* [sic], *perxe*, *selló*, *jes* [ges], *sargantilla*, *voliana* o *esmoriach* [sic]; Fiter, 1876-1877, p. 263), que en alguns casos ja serveixen per establir suggestius contrastos amb localitats veïnes.¹

Dos dels altres treballs reportats per Colomina s'atribueixen a Francesc Montanyà. Un és la *Topografia mèdica de Pons i sa comarca*, publicada a Lleida l'any 1910, que inclou unes «Particularitats lingüístiques de Pons i sa comarca». L'altre és una pàgina i mitja de dos anys abans que podem trobar enmig dels *escorcolls dialectals* del quart volum del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (BDLC),

1. A Balaguer, a deu quilòmetres escassos de Bellcaire, tenim registrat *estolzi* (és a dir, [es'tulzi] i no pas [estul'zi]; vegeu nota 22), *silló*, *paloma* més que no pas *voliana* (que, en tot cas, s'aplicaria a papallons petits i generalment blancs) o *muricec*.

en aquest cas també sobre «Pons y sa comarca». Aquestes notes sobre el parlar de Ponts no corresponen a Montanyà sinó a Alcover (Alcover, 1908-1909a), que es va servir dels materials que el metge d'aquella població li va trametre abans de l'aparició de la seua *Topografía médica*, que aquí encara és qualificada d'«obra inèdita [...]», premiada amb medalla d'or en lo concurs de 1906 per la Reyal Acadèmia de Medicina y Cirugia de Barcelona» (Alcover, 1908-1909a, p. 22).² Una mica anteriors són les *Notes folklòriques de la Vall d'Àger*, de Joan de Porcioles (1899), que és, en definitiva, una font preciosa per al coneixement dialectològic de la comarca, i no solament d'Àger. No només comprèn consideracions dialectològiques referides específicament a una modalitat de la Noguera (amb algunes comparacions interessants), sinó que —més enllà del «Vocabulari» que cita Colomina, que fa pensar en un inventari com el de Fiter per a Bellcaire— aporta consideracions que superen l'àmbit lexical i s'endinsen, concretament, en els nivells fonètic i morfosintàctic (perquè també s'hi toquen qüestions sintàctiques, efectivament). Aquest llibre opuscle d'una cinquantena llarga de pàgines ha estat, de fet, una important font d'informació per a investigadors posteriors, entre els quals no solament cal incloure Alcover i Moll i el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB),³ sinó el mateix Joan Coromines i el folklorista Joan Amades (que també va servir-se de dades de Montanyà, per cert).⁴ Grieria també coneixia el treball de Por-

2. Aquests *escorcolls* no es poden deslligar de la descripció del parlar de Ponts que es troba deu anys més tard al *Dietari de l'eixida p'el Reyne de València i Catalunya occidental*. 1918, publicat també al BDLC pel mateix Alcover (1918-1919, p. 232-233), que conté sobretot informació sobre morfologia verbal d'aquella localitat. L'apòstol de la llengua catalana tenia una relació més o menys estreta amb Montanyà, a qui es refereix en diversos llocs (vegeu, per exemple, Alcover, 1921-1922, p. 194). Ell i Antoni Castellà eren els seus «corals amics» de Ponts (Alcover, 1918-1919, p. 231). Alcover defineix Montanyà com a «metge d'aquí, escriptor mèdic i literat distingit, benemèrit de la Pàtria» (Alcover, 1918-1919, p. 231), i també com a originari «de devora Berga, però que és metge de Ponts de fa molts d'anys i molt observador del llenguatge» (Perea, 1999a, p. 84).

3. Alcover relata algunes dades biogràfiques de l'amic coral Porcioles: «M'espera a l'estrep de l'automòvil l'altre amic coral D. Juan de Porcioles, notari avuy de Balaguer, que el consguí [sic] l'any 1902 a Sta. Coloma de Queralt, d'on era notari. Me'n mena a casa seua, i me diu que com ell a totes passades me vol hostatjar» (Alcover, 1918-1919, p. 235). En marxar de la ciutat en aquella ocasió, Alcover assegura que «en don de gràcies a milenars a D. Juan de Porcioles i a la seua digníssima senyora i filla Maria de Montserrat de tant i tant que han fet per mi» (Alcover, 1918-1919, p. 238). Alcover mateix comentava que Porcioles, sent notari d'Amer, treballava en un «aplech» de noms de *llinatges* i de *partides* de la Vall d'Àger (Alcover, 1906-1907, p. 14).

4. El treball d'Amades sobre el vocabulari dels pastors, aparegut al BDC, vol. XIX (Amades, 1932), recull més d'una trentena de termes i locucions de la Vall d'Àger, almenys la major part dels quals (amb la referència explícita «N. F. de la Vall d'Àger») surten directament de Porcioles. El curiós del cas és que en aquest mateix treball hi ha esporàdicament algun terme de Ponts (com a mínim *xirri*, tret de Montanyà), però igualment algun mot de Linyola (abans a la comarca de la Noguera, avui al Pla d'Urgell), així com diverses formes de Camarasa (*banialt*, *catxar* aplicat a la reproducció animal, *golar*, *rastellar*, *rastellejar*, *xollador*, *xollar* i la variant *xullar*, com a mínim), de les quals seria interessant de resseguir l'origen.

cioles (i el cita en algunes ocasions) i arriba a elogiar-lo de manera entusiasta —tot i que li canvia el títol de l'obra— en un breu article sobre el parlar de Balaguer que abordarem més avall: «Pregat atentament per l'amic Josep Maria de Porcioles de voler escriure unes notes sobre el parlar de Balaguer ho faig amb gran plaer per correspondre a l'amic i per honorar la memòria d'aquell baró insigne que va deixar-nos un llibret tan interessant com el “Folklore de la Vall d'Àger” [sic]» (Griera, 1934, p. 11).⁵

L'inventari de Colomina inclou una única contribució contemporània catalogable de *científica* que descriu un parlar local de la Noguera des de la fonètica fins al lèxic. Es tracta de la tesina —malauradament— inèdita de Joan Baptista Fortuny, *La parla d'Os de Balaguer* (Fortuny, 1983), presentada a la Universitat de Barcelona ja fa més de trenta anys sota la direcció de Joan Veny. Conté una seixantena de pàgines dedicades a la fonètica, una trentena a la morfosintaxi i dos centenars al lèxic, tanmateix sense gaires comentaris formals o etimològics. Aquest treball, que depassa en qualitat i en quantitat tots els precedents, presenta algunes comparacions interessants amb d'altres punts de la comarca (cosa que en aquell temps incloïa Linyola) que figuren a l'*Atlas lingüístic del domini català* (ALDC), i aporta dades fins llavors inèdites d'aquesta obra magna de la geolingüística catalana. Afegim-hi comentaris valuosos inesperats sobre algunes qüestions lingüístiques que van molt més enllà del que pot aportar la xarxa de l'ALDC, com les precisions sobre les diferències territorials que hi ha en la realització de -a àtona final a la comarca de la Noguera, especialment en el sector occidental.

En veure un inventari de fonts tan limitat en el volum de Colomina, fàcilment tindríem la temptació de subscriure les paraules de Ramon Violant, que deia de les terres situades immediatament al sud del Montsec (que tampoc no despertaren un gran interès en Fritz Krüger, tot i algunes referències irregulars): «Poco podemos decir de esta comarca [...] al carecer de bibliografía» (Violant i Simorra, 1981, p. 182). Però la realitat és que la comarca de la Noguera, d'entrada, està representada en treballs lexicogràfics o de tipus geolingüístic o dialectològic —o que aporten dades dialectològiques, en definitiva— d'un abast territorial molt més ampli, ja siguin diccionaris, atles lingüístics o altres tipus de produccions. El *Diccionari Aguiló* de tant en tant ens sorprèn amb algunes dades de la comarca de les quals seria interessant de saber la procedència, ja sigui de punts com Albesa (vegeu, per exemple, la *carderola*, que consta a Aguiló, 1988-1989, vol. II, p. 102), Cubells o Balaguer. Per a l'empresa del DCVB, es van dur a terme enquestes no només a la

5. Fins fa pocs anys el treball de Porcioles era de mal trobar, ja que amb prou feines se'n conservava un exemplar en una remota biblioteca universitària de la conurbació barcelonina. Aquest exemplar deu ser el que ha anat a parar més recentment a la Biblioteca de Catalunya. L'any 2005, finalment, l'editorial trempolina Garsineu va fer-ne una edició facsímil.

capital, sinó també a Artesa de Segre, Ponts (Alcover), Pradell de Sió (Alcover i Moll), Os i Castelló de Farfanya. Aquesta darrera localitat, que, com l'anterior, figura entre les que van ser explorades per Moll «tot sol o amb en Manuel Sanchis Guarnier», és l'única de la Noguera que es troba en la xarxa de l'*Atlas lingüístico de la península ibérica* (ALPI), on l'enquesta és, efectivament, signada per tots dos. De fet, però, hi ha referències informatives sobre localitats de la comarca escampades en altres materials de base alcoveriana, com el mateix BDLC i els dietaris que s'hi inclouen (vegeu, per exemple, Alcover, 1918-1919), *La flexió verbal en els dialectes catalans* (Moll, 1929-1932) o els quaderns de camp del dialectòleg de Santa Cirga. Pel que fa a *La flexió verbal*, hi trobem dades sistemàtiques de quatre punts de la Noguera i de tres zones geogràfiques ben definides: Ponts i Artesa de Segre (al Segre Mitjà), Balaguer i, finalment, Pradell de Sió. Però és que entre els materials alcoverians, de fet, no és estrany de trobar-hi informacions —d'origen no sempre transparent— sobre altres localitats que *oficialment* no formen part de la xarxa de poblacions en què es van dur a terme enquestes. D'aquesta manera, ens pot sorprendre una referència a Montgai si anem a la recerca del *pomar* (per *palmar*), usat a Àger o a Balaguer (DCVB, vol. VIII, p. 731), comentaris prou detallats sobre la morfologia verbal d'un petit poble com Cabanabona al bell mig de la llarga i mítica rúbrica d'Alcover «Una mica de dialectologia catalana» (Alcover, 1908-1909b), o fins i tot la presència de Torrelameu als seus quaderns de camp (Perea, 1999a, p. 80).⁶

Les informacions dialectològiques sobre punts de la Noguera tampoc no són estranyes en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat), de Joan Coromines. Aparentment, daten sobretot de 1956, cosa que concorda amb el catàleg d'excursions i itineraris corominians (Maduella, 1997, p. 331-332, i Ferrer i Pujadas, 2014, p. 570). El 19 de març de 1956 el gran lingüista català es trobava a l'enclavament de Montclar d'Urgell (illot de l'*Urgell* dins de la Noguera), i en els dies següents, fins al 4 d'abril, va visitar Tudela de Segre, Foradada, Montmagastre, la Clua, la Grallera de Rúbies, la Baronia de Sant Oïme,

6. En els dietaris del BDLC s'expliquen les experiències d'Alcover a Artesa, Ponts, Pradell o Balaguer, però també com aconseguia informadors d'altres punts de la Noguera que no hem citat fins ara, com Preixens, Butsènit —«Butzènic»— d'Urgell (que lliga amb la dada Montgai que acabem de veure), Montsonís... (vegeu, per exemple, BDLC, vol. XII, p. 186-195, 199 i 236). Hi ha d'altres referències episòdiques a més localitats de la Noguera escampades pel BDLC, especialment en l'enumeració de corresponsals, l'exposició d'algunes dades episòdiques o el comentari d'alguns topònims, però en general sembla que Artesa, Ponts i Balaguer, seguits de Pradell, són les poblacions més ben representades pel que fa a informació de tipus lingüístic. Al cap i a la fi, són —com diem— els quatre punts de *La flexió verbal*, en la *compleció* de la qual (Perea, 1999b, vol. I, p. 368) apareixen, a més a més, tres formes del verb *córrer* de Castelló de Farfanya. En aquest treball, la informació de Balaguer s'eleva gairebé a les 3.500 formes, Ponts en té 3.303, Pradell, gairebé 3.000, i Artesa, poc més de 1.800 (Perea, 1999b, vol. I, p. 42-43).

la Bordonera de Corçà, el castell de «Santalinya» —i no pas *Santa Linya*, de manera coherent amb el fet que el topònim «no ha contingut cap nom de sant, sinó el mot comú SALTUS»; *Onomasticon Cataloniae* (OC, vol. VII, p. 44)— i les «Gesses» de Camarasa. El 7 d'abril va ser a Bellvís (municipi de la Noguera fins a la segona meitat dels anys vuitanta), el 17 d'abril, a la Portella (el mateix cas administratiu que l'anterior), i l'endemà arribava al castell d'Algerri. Però és evident que Coromines va recollir indicacions en molts altres llocs de la comarca, també en altres moments, i n'hi ha prou de resseguir les entrades dedicades als macrotopònims de la nostra zona a l'OC per adonar-se'n. El mateix any 1956 va ser «a Balaguer, Tartareu, etc., i a Àger mateix i els seus agregats» per sentir el topònim *Àger*, que, de fet, ja havia pogut escoltar a Albesa l'any 1931 (OC, vol. II, p. 15). El nom de lloc *Balaguer* va ser «oït allí mateix i molts pobles del voltant, 1956, etc.», però també a Alfarràs —un altre municipi escindit— i Torrelameu el 1920 (OC, vol. II, p. 315). I podríem continuar. Altrament no entendríem com va poder precisar amb una exactitud tan mil·limètrica certes isoglosses. A propòsit de la realització del pronom personal *jo*, per exemple, situa el límit entre les dues realitzacions de la inicial entre Balaguer i Vallfogona de Balaguer: «La línia passa arran de Balaguer, car ja diuen *jo* a Vallfogona (esquerra del riu, al davant d'aquella ciutat), hi ha *jo* a Albesa (1956), però tenim *jo* a Corbins (id.)» (DECat, vol. IV, p. 891). Probablement ni els balaguerins ni els vallfogonins no són avui (tan) conscients d'aquesta diferència, que tendeix a difuminar-se cada cop més, però que Coromines no devia pas errar.

Si entrem en els atles lingüístics —ja hem citat l'ALPI i Castelló de Farfanya—, és prou conegut que l'*Atles lingüístic de Catalunya* (ALC) de Griera va disposar de tres punts d'enquesta a la comarca de la Noguera, que segueixen la tendència general d'aquesta obra d'afavorir els nuclis més populosos (Veny, 1986, p. 90), amb la capital —Balaguer—, Artesa de Segre —al nord-oest— i Àger —al nord-est. Lamentablement, els «errors i febleses en què, malauradament, va caure l'autor» (Veny, 1986, p. 74) en el conjunt del país es manifesten també en les enquestes de la Noguera, efectuades durant el mes de setembre de 1917. D'aquesta manera, l'informant d'Àger era un «beneficiat»; el de Balaguer, «fill de Linyola», i el d'Artesa tenia vint-i-dos anys (o sigui que era gairebé trenta anys més jove que el d'Àger i quasi cinquanta que l'individu de Balaguer). No ens ha de sorprendre, doncs, que les rellicades hi siguin nombroses i que, en alguns casos, potser fins i tot calgui parlar de manipulacions de dades, cosa que a hores d'ara no pot resultar xocant a ningú. Informacions sobre aquestes mateixes localitats de l'ALC es poden localitzar en altres treballs de Griera (pensem ara, per exemple, en Griera, 1928, 1932, 1933 o 1935-1947). Al costat d'aquest pioner i conegut (i biogràficament agitat) atles, Antoni Griera també és l'autor del primer article monogràfic conegut sobre el català de Balaguer, «Característiques del parlar balaguerí» (Grie-

ra, 1934), un text d'una pàgina que va ser publicat en la revista local de tendència conservadora *Acció*. El sacerdot de Sant Bartomeu del Grau hi enumera unes desenes de formes que serien típiques de la capital històrica de l'Urgell (algunes són certament interessants des del punt de vista actual, ja que han esdevingut arcaïsmes pràcticament en desús). Hi certifica que el català de Balaguer «no presenta grans variants del català occidental típic de la regió lleidatana», hi enumera amb prou feines tres fets fonètics i dos morfològics («les àtones finals provinents de *a* i de *e* àtones» [?!], la iod en les seqüències gràfiques *-ix-*, les realitzacions «*peinya*, *lleinya*», l'article definit *lo* per oposició a «l'article aragonès *el*» i les desinències del present de subjuntiu en *-o*), que, en el millor dels casos, resulten banals en el context ponentí. Amb alguna postilla addicional com a mínim curiosa que fa de nota decorativa: «El mètode expositiu de la història de la llengua està renyit amb el procediment periodístic».

Per oposició a l'ALC de Grieria, l'ALDC representa, probablement, la font més sistemàtica i fiable per conèixer el català comarcal. Es pot argüir que en aquest atles només hi ha representades dues localitats de la comarca, Àger i Cubells (tanmateix, prou interessants ja només per la posició geogràfica que ocupen), però no oblidem que, a banda d'una metodologia rigorosa i una informació de confiança, d'altres punts del mateix ALDC limiten amb municipis de la Noguera i algun d'ells fins hi havia pertangut: Linyola (que va passar al Pla d'Urgell fa menys de trenta anys), Agramunt, Almenar i Sanaüja. Evidentment, cal situar en l'òrbita de l'ALDC el treball de Martí i Castell (1970), que aporta un bon nombre de dades d'Àger, tot i que potser caldria fer algunes petites matisacions en determinades transcripcions si tenim en compte que algunes de les seves informacions no acaben de coincidir amb el que hem recollit directament a l'antiga capital del vescomtat (si no és que admetem un cert grau de polimorfisme en algunes coses particularment originals).⁷

Hi ha encara altres treballs, sobretot amb dades microdialectològiques, que poden contribuir a fer-nos conèixer millor els parlars de la comarca. Citem-ne els més destacables. El primer és el segon article monogràfic sobre el català de Balaguer (cal dir que es desconeix l'existència del primer, cosa, d'altra banda, poc sorprenent), aparegut en el primer volum dels quaderns del Centre d'Estudis de la Noguera, amb un títol homònim. Es tracta d'un treball de setze pàgines de Mercè Juny (1986), bastant telegramàtic, en què s'exposen algunes característiques fonètiques i morfosintàctiques del *balaguerí* que, en els fets, responen sovint als trets típicament *lleidatans* (o *nord-occidentals estrictes*) enumerats en el

7. A propòsit d'aquest treball —que, en general, no conté grans errors sobre Àger; parlem només de matisos necessaris—, Creus (2002, p. 46) assenyalava que «algunes de les formes presentades com a úniques realitzacions són dubtoses».

manual de referència de Veny (1991) que encapçala la bibliografia, però amb algunes precisions locals interessants (malgrat que les explicacions tècniques a vegades no siguin del tot refinades). Aquest petit treball s'acompanya d'algunes desenes de formes igualment «pròpies» del dialecte local i d'una sorprenent tirallonga de refranys del calendari ordenats per mesos o fets i referents meteorològics, a més d'algunes locucions. L'article, de difusió molt limitada, presenta alguna dada especialment atractiva des del punt de vista geolingüístic. S'hi comenta, per exemple, que la realització amb [ɔ] tònic de formes com *pou*, *ou*, *plou* o *nou* és pròpia de Balaguer, mentre que «a Camarasa acostuma a ser tancat» (Juny, 1986, p. 89).⁸

Tot i que el seu objectiu no és l'estudi exclusiu de les varietats de la Noguera, és inevitable de referir-se també als treballs publicats al *Butlletí de Dialectologia Nord-occidental* (BDNO) per Joan Reñé (1982a, 1982b i 1982c) o Jaume Simó (1982). Reñé va efectuar «enquestes [...] a més d'un centenar de localitats de les comarques administratives de les Garrigues, la Noguera, la Segarra i l'Urgell» (Reñé, 1982a, p. 23) prenent com a punt de partida diversos conceptes amb una notable variació diatòpica en tot aquell sector. En el cas de la Noguera, aquests treballs aporten informacions que cobreixen bona part del territori (amb referències a usos que van des de Ponts, Oliola o Tiurana fins a Vallfogona, Corçà o les Avellanes, posem per cas), amb resultats notables pel que fa a l'establiment d'unes isoglosses determinades a l'interior de la comarca de Balaguer. D'aquesta manera, es fixa amb una precisió extraordinària el límit oriental de formes com, per exemple, *paloma* davant de *voliana* per designar la papallona, que s'usaria encara a

8. Tinguem en compte que aquesta qüestió, en el context de la Noguera i d'altres indrets propers, és interessant. Segons l'ALDC (vol. III, L 62; vegeu també el *Petit atlas lingüístic del domini català* [PALDC], vol. III, mapa 278), la realització de *pou* amb [ɔ] tònic és pròpia d'Àger (i Almenar, Lleida, la Llitera i el Baix Cinca), però a Cubells (i més avall, a Linyola; pel nord, a la Conca de Tremp, i per l'oest, a Tolba, a la Ribagorça) hi ha [o]. A aquesta dualitat evident [ɔw]/[ow] dins de la comarca i les zones immediates no només hi hem d'afegir una variació segons les formes (*dijous* amb [ɔ] faria acte de presència a Linyola i parcialment a Agramunt segons l'ALDC, vol. III, L 41, i el PALDC, vol. III, mapa 272; *nou* substantiu, esdevingut *anou*, passaria a tenir [ɔ] a Cubells), sinó també l'aparició del diftong [aw] en alguna forma concreta com el numeral *nou*, diftong que no sempre ha estat situat amb precisió (sobre aquesta qüestió en alacantí, on [aw] es manifesta en més casos, vegeu Veny, 1978, p. 206-207, o Colomina, 1985, p. 83; pel que fa a [aw] en gascó, remetem al resum inicial sobre els resultats del diftong *ou* de Carrera, 2016, o, encara millor, de Carrera, 2018, en què algun petit detall del treball anterior ha estat millorat). El DCVB (vol. VII, p. 795) anota el cardinal ['naw] a Ponts i Pradell, i sembla que això també ha estat registrat en les enquestes de l'ALDC a Cubells (Veny, 1978, p. 207). Alcover (1908-1909b) ja va obtenir ['naw] a Ponts, i fins i tot va atribuir ['baw] (*bou*) a Balaguer i «sa comarca», segurament per confusió amb l'alacantí. Segons la nostra experiència com a parlants i les informacions que hem pogut recollir fins ara, ['naw] sembla que se sent sobretot en algunes localitats de la part oriental de la Noguera a l'est del Segre (en tenim confirmació sòlida en punts com Vallfogona de Balaguer, Bellmunt d'Urgell, Penelles...), amb prolongacions a l'est (com, per exemple, Agramunt), més enllà dels límits administratius comarcals.

Bellcaire d'Urgell, Vallfogona de Balaguer o la Sentiu de Sió, però ja no a Balaguer o Tèrmens (Reñé, 1982c, p. 68 i 72).⁹

Té interès —tot i que no un perfil tècnic— el diccionari de *lleidatanismes* de Josep Maria Massana (2004), el pare del qual és d'Oliola i la mare, de la Sentiu de Sió. Evidentment, en aquest treball es recullen un bon nombre de formes en ús a la comarca que queden fora del registre estàndard, però aquest inventari presenta l'inconvenient principal de no practicar cap mena de discriminació geogràfica en el catàleg de mots recollits i d'incloure en un mateix nivell un conjunt heterogeni de vocables: hispanismes, vulgarismes, localismes, fets propis de tot el català nord-occidental o de bona part d'aquest o bé directament de l'occidental, alteracions formals quasi intranscendents al costat de fets lexicals importants, violacions del grafisme-suport... No cal dubtar que és fruit de la bona voluntat de l'autor, però cal admetre que persegueix sobretot l'entreteniment del lector i que pot produir una impressió de provincialisme, cosa que comparteix amb els seus concurrents més coneguts d'origen efectivament *lleidatà* (és a dir, amb centre gravitatori a la capital del Segrià): els treballs de Masip, Montardit i Prenafeta (2010, 2014 i 2017).

En l'àmbit de les recerques científiques que aporten dades sobre el català de la Noguera, no hem d'oblidar una sèrie de treballs duts a terme recentment des de la capital del Principat que ens forneixen informacions lingüístiques principalment sobre la ciutat de Balaguer, inscrita en una xarxa de capitals de comarca del domini nord-occidental. Al capdavant d'aquestes recerques hem de situar com a referència el volum de Viaplana (1999),¹⁰ i entre les aportacions posteriors podríem citar, entre altres, treballs com el de Valls (2008).¹¹ Partint d'un corpus oral dialectal, en contribucions com aquestes és possible de descobrir-hi dades —principalment morfològiques, indirectament fonètiques— obtingudes en enquestes a Balaguer, però segons un punt de vista allunyat dels mètodes de la dialectologia tradicional. Tenint en compte el tipus d'informants utilitzats (joves, de *classe mitjana*), qui sap si la metodologia de la mateixa enquesta i, tal volta, la manca de prevenció davant de certs fets potencialment diglòssics (amb allò que és percebut com a estàndard aflorant en certes situacions comunicatives on s'evitarien solucions quotidianes pròpies de registres informals),¹² i sense que això vulgui

9. Vegeu el que hem dit a la nota 1.

10. I, anteriorment, els articles de Viaplana (1994 i 1996).

11. A Valls (2008) també es té en compte Cubells. Entre les aportacions que cal lligar amb aquests treballs —i que cal ubicar sota l'estela del de Viaplana—, cal situar-hi també produccions com la de Querol (2011), tot i que aquest treball s'interessa més en l'anàlisi morfològica que en l'argumentari dialectomètric. En podríem ampliar l'inventari.

12. L'observació de Coll —que no és precisament única en aquest sentit— per al Pallars, segons la qual hom pot ser fàcilment víctima de la coneguda paradoxa de l'observador, és perfectament aplica-

dir que hàgim de posar en dubte el fet —sobradament conegut— que el català de Ponent experimenta canvis notables avui dia (amb l'expansió oral en les generacions joves, sobretot a la plana principatina però no exclusivament, de solucions centrals o *escrites* vistes com a més prestigioses), ens podem demanar si algunes d'aquestes qüestions no poden conduir a certs desequilibris en unes informacions orals determinades i en les conclusions. El que és clar, en tot cas, és que algunes de les dades atribuïdes a Balaguer per aquests treballs poden arribar a resultar certament originals als ulls d'un locutor nadiu, fins i tot si aquest locutor està habituat a sentir de manera habitual parlants de la localitat que corresponen a les característiques dels informants descrits per a les enquestes del corpus ja citat.¹³ Ben mirat, l'aparent tesi principal d'aquestes contribucions, l'existència de diferències geogràfiques en el grau d'adopció d'innovacions vingudes del català central (difícil de calibrar només amb capitals de comarca, per cert), és un fet també descrit per la dialectologia tradicional: «Ja no es tracta de descriure'n les característiques dialectals, sinó de veure'n la seua *intensitat* [...]: al marge dels factors pròpiament generacionals o de nivell cultural, o de la dicotomia poble/capital (o poble petit/gran), el Pallars, la Ribagorça i Franja de Ponent i, en menor grau, les Garrigues, constituïrien avui per avui la zona *menys permeable* a influències diguem-ne externes, mentre que tota la vall del Segre (la Segarra, el Comtat d'Urgell històric i el Pla de Lleida) conformaria la part *més permeable*» (Sistac, 1998, p. 48).

---

ble també a la nostra zona i, concretament, a Balaguer: «Sovint, davant d'un foraster o d'una persona que el nadiu considera culturalment superior, aquest farà esforços per dissimular els trets dialectals» (Coll, 1991, p. 103). Tornarem a fer referència a aquesta qüestió.

13. Resulta sorprenent la quantitat d'exemples de [ə] que apareixen en l'enquesta de Balaguer en el treball de Viaplana (1999), que sembla que corresponen sovint a [ɛ] àtona (segons com, una confusió fàcil). Vegeu, per exemple, Viaplana (1999, p. 129 i 131), on es fa difícil de creure que les formes de Lleida siguin *cantàv[ɛ]m* i *perdí[ɛ]m* i les de Balaguer, *cantàv[ə]m* i *perdí[ə]m* (i això ja admetent que el manteniment de -[β]- en l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació pugui ser considerat hegemònic en la llengua usual d'una generació que avui tindria almenys cinquanta anys un cop constatat que no ho és en —almenys— alguns grups més joves). Coses com aquestes, sense cap mena de dubte, han de ser atribuïdes al desenvolupament i la transcripció de l'enquesta més que no pas a diferències articulatòries entre les dues principals ciutats de Ponent. No és el primer cas en què els informadors de Balaguer semblen fins i tot més *orientalitzants* que els de Lleida: [kan'tesis] o [kan'tesim] a Balaguer (que diríem que no és, ni de lluny, la solució majoritària en la generació indicada), però també [kan'teses] o [kan'tesəm] a Lleida (Viaplana, 1999, p. 130). Això sense comptar algunes realitzacions més que improbables o, en tot cas, raríssimes a la localitat, com les de determinats pronoms tòncics que trobem a Valls (2008, p. 65): [ʒo] o [nu'zàtres], [bu'zàtres]. Si bé tot això existeix a Balaguer, no és en cap cas representatiu del parlar de la població (més aviat serien ['(d)ʒo] i, sense ser formes úniques, *natres* o *vàtres*, d'altra banda absents en la taula de variants dels pronoms personals tòncics de Casanovas i Creus, 1999, p. 99; recordem que al DCVB, vol. VII, p. 788, Balaguer té *nàltres* i *natres*, *nàltros* i *natros*; caldria també afegir-hi formes amb propagació de nasal del tipus *nantr-*, igualment vives a la localitat, tot i que potser cada vegada menys freqüents).

Ja en una òptica —un altre cop— *tradicional*, citem dos treballs de l'autor d'aquestes línies que s'encarreguen, no pas de la llengua de la capital de la comarca, sinó del català parlat a la Vall d'Àger, en el sector nord-occidental de la Noguera, una zona que limita amb la Ribagorça a l'oest¹⁴ i el Pallars Jussà al nord, i que és, sens dubte, la part geogràficament més isolada de la zona i aquella que, *a priori*, per la seua posició, hauria de tenir un comportament més conservador des del punt de vista dialectològic. L'any 2000 —un any després d'iniciar enquestes a la Vall d'Aran, de les quals es va aprofitar el qüestionari—, es va elaborar una primera descripció del català de la Vall d'Àger partint de les dades obtingudes en entrevistes semidirigides en aquesta zona. El resultat en va ser un treball —de joventut, francament millorable en aspectes expositius, sobretot vist des de la perspectiva actual— d'un centenar de pàgines que ha romàs inèdit (Carrera, 2000) i en el qual s'exposen fets de fonètica, morfologia i sintaxi, a més d'alguns aspectes lexicals, comparats regularment tant amb les solucions atestades en el bloc ribagorçanopallarsès com amb les pròpies de la capital comarcal, Balaguer (ciutat d'on s'han compilat dades des de fa vint-i-cinc anys), i per extensió amb les més comunes en el subdialecte *lleidatà*. Una conseqüència de les dades obtingudes en aquells anys va ser la publicació d'un article (Carrera, 2003) en el qual s'anitzaven en paral·lel les desinències dels imperfets de subjuntiu de dues zones situades arran dels límits del bloc més conservador del català nord-occidental: la Vall d'Àger i la Vall d'Aran (occitanoparlant), especialment Naut Aran.

Hi ha encara diverses fonts, documents i repertoris que poden servir per a l'anàlisi dialectològica dels parlars de la Noguera, o que com a mínim poden aportar informacions suggerents per al lingüista interessat en la descripció de les seues modalitats locals. Si fa un moment ens referíem a Àger, existeix justament un projecte, «Antroponímia de la Vall d'Àger», que ja ha recollit i situat sobre el mapa un bon gruix dels noms de les cases d'aquesta part de la comarca.¹⁵ No només és interessant des del punt de vista onomàstic en general, sinó que mitjançant certes apel·

14. Concretament amb el municipi de Viacamp i Lliterà, que avui deu agrupar amb prou feines unes poques desenes d'habitants sumant-hi els nuclis que no estan despoblats. Àger es troba a vint quilòmetres en línia recta de Camporrells, ja a la Llitera, i a divuit d'Estopanyà, que és a la Ribagorça però que té vincles evidents amb la comarca de Tamarit (Giralt, 1998, fins i tot l'inclou en el seu estudi). Avui, per arribar des d'Àger a qualsevol d'aquests dos darrers llocs, cal fer un tomb de setanta quilòmetres i passar per Alfarràs. Remarquem que l'antiga capital del vescomtat i una part occidental de la Noguera pertanyen tradicionalment al bisbat de Lleida (com parròquies de l'altre costat de la Ribagorçana, avui amputades) i no pas al d'Urgell, i que hi ha altres vincles històrics que unien la Vall d'Àger amb poblacions immediates d'administració aragonesa, com un arxiprestat amb esglésies adscrites a la Llitera i la Ribagorça immediata.

15. La presentació i els resultats provisionals del projecte són accessibles en línia: <http://fundacioarnaumirtost.cat/projectes/renoms-vall-dager/>. Hi consten com a responsables de la fase inicial Cristina Masvidal i Laura Benseny, sota la coordinació de Francesc Fité i amb l'assessorament del toponimista Xavier Terrado, tots dos professors a la Universitat de Lleida.

lacions que hi apareixen es poden apercebre algunes característiques o formes lingüístiques —actuals o passades— del català local.¹⁶ En aquest mateix nivell hem de situar el repertori de noms de casa que Frederic Letamendi (s. d.), conegut dibuixant i artista de Balaguer, va elaborar en aquesta ciutat, en el qual es poden descobrir nombrosos fets fonètics i elements lexicals del parlar de la localitat que es manifesten o han quedat incrustats en l'oiconímia, des de *cal Guerxo* fins a *ca l'Arrullat*,¹⁷ passant per *cal Sinyó* [sic] *Josep*, *cal Tararot* o *cal Xut*. Per al català de Balaguer —i ja deixant de banda l'onomàstica— són igualment interessants els textos de l'historiador local Josep Aznar inclosos en els volums de Letamendi i Aznar (1997 i 2001). Sota els dibuixos costumistes de Letamendi se situen textos d'Aznar que inclouen, de tant en tant, formes i solucions locals divergents de l'estàndard, algunes vegades marcades tipogràficament, tanmateix amb escasses violacions del grafisme-suport.¹⁸

L'inventari podria completar-se —si més no, per ara— amb alguns treballs més o menys etnogràfics o d'història local, en els quals es poden descobrir de tant en tant algunes petites observacions lingüístiques que cal no menystenir. I és que aquesta mena de treballs poden incloure sorpreses agradables. En un monogràfic sobre les forques i els forcaires d'Alentorn (al municipi d'Artesa de Segre), el lingüista i el dialectòleg es pot meravellar de trobar-hi, per exemple, no només comentaris sobre la nomenclatura dels pollegons, sinó un petit *vocabulari forcaire* amb coses prou interessants (Farell, 1982, p. 46-48). El catàleg que hem presentat queda lluny de ser exhaustiu en la mesura que una exploració bibliogràfica més profunda segurament ens podria conduir a més sorpreses d'aquest tipus.

16. Pensem ara, per exemple, en l'absència d'article definit usat com a personal en denominacions com *Pisos de Martí* o *Pisos de Quelo*, i, en canvi, en l'aparició en casos com *Pisos de la Nita* o *de la Tonya*, on es fa difícil de saber si això correspon a un ús esporàdic de l'article (com en altres zones properes on és majoritàriament absent; hi tornarem més avall), o bé a alguna mena de distinció segons el gènere com la que comenta Fortuny (1983) per a Os de Balaguer, que ja comentarem més àmpliament.

17. Probablement l'hem de lligar a *arrullar*, verb sobre el qual Coromines deia que «en el sentit de 'llançar avall, estimbar' és merament comarcal dels nostres Pirineus centrals» (DECat, vol. i, p. 432). La forma va ser recollida a Àger, Tremp i Sort (i amb petites variacions, en punts principalment nord-orientals) per Grieria en la carta «estimbar» de l'ALC (vol. iv, mapa 784), i també en altres punts per nombrosos treballs que majoritàriament s'ocupen del nord-occidental pirinenc: Coromines (1936, p. 275), Fortuny (1992, p. 404), Francino (1992, p. 144), Oliva (1908, p. 422), Navarro (1908, p. 228), Veny (2006, p. 22). El DCVB (vol. ii, p. 42) assegura que és pròpia de la Ribagorça, Tremp, l'Alt Urgell i la Cerdanya. Continua sense diferències fonètiques notables cap al domini aragonès abans de donar pas a *arrojar* (vegeu, per exemple, Casacuberta i Coromines, 1936, p. 160; Andolz, 1992, p. 39, o, evidentment, el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* [DECH], vol. i, p. 358).

18. Un cas il·lustratiu amb una certa acumulació d'exemples inhabitual: «A l'estiu el Reng sembla una sanfanya de colors vius: tomates, pebrots verds i vermells, auberginies, cebes, enciam, monges grogues, prèssics, abrecocs [...]. Sembla com si vulguessin sobreixir de les banastres i dels covis i escampar-se per terra» (Letamendi i Aznar, 1997, p. 20).

2. LES VARIETATS DE LA NOGUERA EN EL CONTEXT DEL CATALÀ NORD-OCCIDENTAL

2.1. Qüestions generals: en els confins (opacs?) d'un subdialecte

Convindrem que fins avui sembla haver-hi una certa unanimitat a situar tota la Noguera en allò que pot ser anomenat *subdialecte lleidatà*, per oposició als subdialectes pallarès i ribagorçà immediats.¹⁹ Hi ha treballs que ho estableixen d'una manera clara i inequívoca: tant el Montsec, al nord, com la Noguera Ribagorçana, a l'est, coincideixen amb els confins del bloc ribagorçanopallarès. Pel que fa al Montsec (malgrat que el mateix autor fa referència a elements *lleidatans* de Tremp, com la realització [-ε] de -A, a la qual tornarem), l'escriptor Pep Coll, en el seu monogràfic sobre el català del Pallars, el qualifica de *barrera*: «La barrera del Montsec, en canvi, sí que marca bona colla d'isoglosses fonètiques (*pujo-puio*), morfològiques (*volia-voliva*, *serveixo-servisso*), sintàctiques (*no ho sé pas* - *no ho sé cap*) i lèxiques (*vomitar-orxegar*, *bes-potxó*, *petit-xic*...)» (Coll, 1991, p. 19). Expressat així, hom diria que no hi ha el més mínim espai per al dubte.

Per la banda occidental, les isoglosses que marquen l'inici de les característiques ribagorçanes (per oposició a les *lleidatanes* a la Noguera i a les pallareses al nord del Montsec) semblen igualment clares segons el que ha estat dit fins ara. Al nord del congost de Mont-rebei s'ha observat que diverses línies que separen el ribagorçà i el pallarès no coincideixen tradicionalment amb la frontera autonòmica (vegeu especialment les cartes de Sistac, 1993, p. 358-359, 362-365 i 368-371), però s'ha afirmat igualment que aquestes mateixes isoglosses tendeixen, amb el pas del temps, a coincidir amb els límits entre el Principat i l'Aragó administratius, tant al nord (Alturo i Turell, 1990; Suïls, Ariño, Alturo i Turell, 2010) com més al sud (Barrull i Sistac, 1992). En la zona meridional del Montsec, contràriament a indrets més septentrionals (on la coincidència és recent i incompleta), tot indica que hi ha una simultaneïtat geogràfica molt més estable entre les isoglosses més remarcables que separen el ribagorçà i el *lleidatà* i la frontera po-

19. Com ja s'ha pogut veure, utilitzem el terme *lleidatà* en comptes de referir-nos a un *nord-occidental estricte* (i alhora prescindim de l'aplicació de *lleidatà* al nord-occidental), bàsicament per comoditat o per manca de denominacions alternatives visibles, perquè som conscients de les controvèrsies que pot generar el terme en qüestió. L'ús de *lleidatà* per referir-se al parlar del Segrià i les comarques veïnes (a «l'àrea d'influència», que diuen Casanovas i Creus, 1999, p. 83) ja és a Veny (1991, p. 121) o a Sistac (1998, p. 45), que defensa també la idea d'un continuïum ribagorçanopallarès: «Més que com a dos subdialectes (*pallarès* i *ribagorçà*), prefereixo considerar-la com a un únic *continuum dialectal*, ja que ambdós parlars comparteixen bona part dels seus trets específics definitoris» (Sistac, 1998, p. 43). És més o menys la mateixa posició expressada per autors com Pep Coll (1991, p. 19), potser encara més conclouent (tot i que la segona afirmació no es pugui subscriure completament): «El *ribagorçà* i el *pallarès* comparteixen bona colla de mots i de trets. Tants, que ens fóra difícil de precisar exactament on acaba l'un i comença l'altre».

lítica. En aquesta àrea, on les dues zones administratives «es comunicaven a través dels ponts de Tragó de Noguera (Lleida) i de Montfalcó (Osca) i dels guals de la ribera», malgrat «que estem mancats d'estudis descriptius [...], la consulta a la població de més edat ens permet establir que la divisió dialectal coincidia en bona part amb l'administrativa: no obstant això existien concomitàncies lèxiques i morfosintàctiques importants» (Sistac, 2004, p. 54). El cas és que «[l]a construcció dels embassaments de Canelles i Santa Anna [...] ha representat la desaparició física d'alguns pobles» i això ha suposat que «la població d'administració aragonesa s'ha reduït a una quarta part, mentre que la d'administració catalana pràcticament ha desaparegut: a penes hi roman una trentena de persones», amb la qual cosa el despoblament «ha anivellat finalment a tots els efectes el català ribagorçà i el català lleidatà amb la frontera provincial i autonòmica» (Sistac, 2004, p. 55).

Certament, el nombre limitat de recerques lingüístiques sobre la Noguera occidental contrasta amb l'exploració detallada de què han estat objecte no només nombrosos indrets de la Ribagorça, sinó en diversos nivells la Llitera veïna, amb treballs com el de Giralt (1998), amb dades morfosintàctiques abundants, o Sistac (1993), amb la descripció sistemàtica de les varietats d'una zona ben definida, sense comptar altres publicacions d'una certa entitat que no arriben, tanmateix, a la seriositat dels anteriors, tot i que també aporten informacions apassionants. Al cap i a la fi, a la meitat oest de la Noguera, si deixem de banda Àger, els nuclis de població que han estat objecte d'estudi són únicament Os de Balaguer (amb una monografia prou completa) i Castelló de Farfanya (amb dades conegudes fins ara irregulars), ja a tocar de la capital. Si deixem de banda aquests dos pobles, al sud del municipi d'Àger (que inclou diversos nuclis disseminats que, en el millor dels casos, no arriben a les cinquanta persones, com per exemple Vilamajor, amb molts més corders que habitants) i a l'est de la carretera C-12, que l'uneix amb Balaguer, sobresurten Algerri i Ivars de Noguera, inseparable d'Alfarràs (igualmente a poca distància d'Almenar, punt d'enquesta de l'ALDC), sobre els quals les indicacions són francament escasses, per no dir (gairebé) inexistents. Alberola, per la seua banda, és l'únic supervivent de l'antic municipi de Tragó de Noguera (un cop desapareguts el mateix Tragó, Blancafort, Canelles i Boix). La seua posició geogràfica fa necessari obtenir-hi informacions de manera urgent, tot i que ja veurem si encara hi som a temps. La seua població no deu superar la desena de persones.

2.2. La frontera occidental. Afinitats amb el ribagorçà

La manca d'estudis a què alludíem fa que les nostres consideracions sobre les afinitats entre els parlars de la Noguera i els de terres administrativament arago-

neses immediates s'hagin de fonamentar sobretot, en aquesta banda de la frontera, en les informacions obtingudes en enquestes a la Vall d'Àger, també situada arran del límit autonòmic en la seua part occidental. Sobre el paper, un cop vistos els fets descrits al nord de Mont-rebei, hauria de ser la zona de la Noguera més procliu a unir-se lingüísticament amb el ribagorçà veí en la mesura que no només es troba en el sector més occidu de la comarca, sinó que alhora n'és la part més septentrional. Sigui com sigui, per les converses informals mantingudes amb parlants d'Algerri o d'Ivars (en espera que un dia hi puguem aplicar un qüestionari amb els informants adequats), no sembla que hi hagi prou elements per posar en dubte —almenys fins a exploracions més profundes— el que direm a partir d'ara. Tot plegat confirma, per tant, el diagnòstic ja citat de Sistac (2004, p. 54), segons el qual la divisió dialectal i la frontera administrativa ja coincidien al sud del Montsec —com a mínim, en bona part— abans dels fenòmens d'anivellament més aviat recents observats de Castissent en amunt.

Tant els resultats de les nostres enquestes a Àger com les informacions aportades pels estudis anteriors ratifiquen en línies generals el que acabem de comentar.²⁰ Si un dels trets més remarcables del ribagorçà són els casos de palatalització de lateral després d'una oclusiva bilabial o velar o d'una fricativa labiodental, per ara no ens consta cap exemple d'aquesta mena a la Vall d'Àger, ni tampoc cap fòssil que n'assenyali una existència preterita. Això s'avé amb l'afirmació segons la qual aquesta palatalització «no ha afectat mai els pobles de la riba est de la Noguera Ribagorçana al sud del Pont de Montanyana» (Sistac, 1993, p. 105), i concorda —almenys pel que fa a la Noguera— amb el que ja va anunciar Saroïhandy fa més d'un segle. Referint-se al fenomen, deia: «A Catalunya, hi entra tot el Curs Superior de la Noguera Ribagorçana fins al Monsech». I després afegia: «Baixant de les montanyes, y seguint el Curs inferior de la Noguera Ribagorçana, desde Trago [*sic*] de Noguera, no's trova sinó *clau*, *blau*, *flama*. Igual passa en la punta de la Provincia de Lleyda compresa entre'l Segre y la frontera d'Aragó (Almacelles, Lleyda, Massalcoreig)» (Saroïhandy, 1908, p. 334). L'únic punt en què Saroïhandy crea una certa confusió és en l'allusió a Trago de Noguera i no pas a la Vall d'Àger (o, específicament, a cap dels seus nuclis de població més occidentals). Però és

20. Per a les característiques comunes a tot el bloc ribagorçanopallarès, remetem a la secció següent. Alguna d'aquestes qüestions podria ser vista com un exemple d'afinitat sobretot entre el ribagorçà (específicament, potser el de la Llitera i de zones properes) i l'agerenc, com la que es refereix a les desinències de l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació o, fins i tot, en alguns casos de la segona i la tercera (amb un comportament que sembla que enllaça més clarament amb el que s'ha descrit a la comarca de Tamarit que amb el que s'ha comentat d'altres llocs ribagorçanopallaresos pel que fa al manteniment o la caiguda de -v- en el primer cas, o l'aparició de tipus com *fia*, 'feia' en el segon). Tanmateix, fins i tot en aquest context, la posició d'Àger sembla que anuncia en general sobretot allò que passa en el conjunt del bloc de varietats que es troben al Pallars, la Ribagorça i la Llitera.

que, a més a més, Alcover (1908-1909b, p. 274) interpreta els mots de Saroïhandy d'aquesta manera: «Mr. Saroïhandy [...] dona com-e territori de tal fenomen les conques de Èssera i Isàvena, que s'apleguen a Graus, la conca superior del Noguera Ribagorçana fins a n-el Montsec, curs inferior del metex riu desde Trago [*sic*] de Noguera, i punta de la província de Lleida entre'l Segre, i frontera d'Aragó (Almacelles, Lleida, Massalcoreig, Saidí, Fraga, Velilla i Torrent de Cinca). Aquest fenomen nosaltres l'afinàrem a Vilaller i a Claramunt (Conca de Tremp)». En definitiva, veient que a la Vall d'Àger la palatalització de laterals no hi apareix en els nostres dies i que no n'hi tenim cap evidència passada, a tot estirar podríem imaginar la possibilitat d'alguna palatalització cap a l'antic municipi de Tragó, ja que sembla que a Ivars de Noguera l'atribueixen a la veïna Llitera.²¹ Aquest és l'únic marge possible, perquè uns quilòmetres més a l'est tampoc no hi ha cap evidència actual o passada d'aquell fet fonètic. Com calia esperar, l'ALPI (25 i 48) localitza a Castelló de Farfanya les formes *c[ʔ]au* i *b[l]anc*, i no hi ha cap palatalització de tipus ribagorçà que comparegui en el treball de Fortuny (1983) sobre Os de Balaguer.

A Àger tampoc no s'hi han trobat els típics exemples ribagorçans de fricatives o africades sordes en lloc de sonores.²² Si haguéssim de localitzar alguna dissidència amb relació a les solucions de la plana, concretament en l'ordre de les prepalatals, consistiria com a molt en alguna forma que tindria continuïtat no només en ribagorçà, sinó en el conjunt del català nord-occidental pirinenc. D'aquesta manera, Porcioles (1899, p. 38) ja va recollir «*Ratxar*. -Rajar», que en primera instància podria fer pensar en el comportament de la Ribagorça. Però el cas és que també «es diu al Pall. Sob. i Jussà i Segre mj. (Espot, Àssua, Gurb, Coll de Nargó, 1957-64)» (DECat, vol. VII, p. 52). Coromines relaciona aquest verb amb africada sorda amb les anomalies del tipus *plu[dʒ]a* o *di[dʒ]ous* que va trobar al capdamunt del Pallars (Coromines, 1936, p. 258).

Constatem, igualment, l'absència d'altres solucions característiques de l'altra banda de la frontera —alguna de les quals pot repetir-se Pallars amunt— que fan

21. Arran d'una conversa amb un parlant d'Ivars de Noguera, sembla que aquest tret (i alguns altres també *ribagorçans* que esmentem tot seguit: *maití*, [tʃ]ent) és atribuït a la localitat «a quatre o cinc quilòmetres», a Castellonroi i d'altres poblacions properes de la Llitera. Però tot això caldria confirmar-ho amb enquestes i amb l'aplicació de la metodologia de recerca apropiada.

22. A tot estirar, podríem sospitar d'alguna notació de Porcioles del tipus «*Astolsi*». Però l'ALDC (vol. II, mapa 316) indica que la forma de la localitat és [astul'zi] i les nostres dades assenyalen que a Àger hi ha [as'tulzi] com a Balaguer (vegeu nota 1, i compareu-ho, tot plegat, amb el que tant el DCVB, vol. VII, p. 506, com el DECat, vol. III, p. 743, atribueixen a aquestes localitats, i especialment a Àger i Porcioles), cosa que indica que aquella *s* deu correspondre a una sonora i no pas a una sorda. És interessant, per cert, que l'ALDC reculli [astal'zi] a Cubells, perquè contrasta amb la forma d'Àger i de Balaguer. Sobre la qüestió de l'absència de fonemes fricatus i africats alveolars i prepalatals sonors, vegeu les precisions que fa Sistac (1993, p. 88).

que a Àger hàgim recollit *matí* (no pas *maití*),²³ resultats [e] sistemàtics del diftong AI davant de R —i no pas [ɛ] com a la Llitera, una part de la Ribagorça²⁴ o el Sobirà; *pall[e]r*, *cald[e]ra*, *cendr[e]r*, contràriament al que es pot trobar a l'ALC (vol. II, mapa 368; vol. III, mapa 459), que alhora recull *garb[e]ra* (ALC, vol. VI, mapa 876)— o solucions *convencionals* de -ACT-, tot i que Martí i Castell (1970, p. 22) sí que hi consigna ['ʎet] (però ['fet]).²⁵ El que resulta més interessant, en tot cas, és que en aquesta part de la Noguera, els resultats f[e]t, ll[e]t s'avenen perfectament amb *guar[e]t*,²⁶ que és el que consta per a Àger en l'ALDC (vol. IV, mapa 745). Mentre que es conserva -[ejt] (o, en tot cas, -[e't]) en tota una zona compacta del nord-occidental que inclou llocs com Isona, Cubells, Linyola, Peramola, Llobera, Sanaüja, Agramunt o Arbeca, Àger tindria -[et] com una franja més aviat occidental de localitats, entre les quals es compten Palau de Noguera, Sarroca de Bellera, Almenar, Lleida, Sort, poblacions de la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca. A la Noguera, per tant, -[ejt] se sent a Cubells (segons l'ALDC, [bo'rejt]), a Balaguer (on constatem que s'usa *guareit* o, sobretot, *goreit*) o encara a Os de Balaguer (*guareit*, segons Fortuny, 1983, p. 227), però no a Àger. Tot indica que hi ha una isoglossa que ha de ser situada entre aquesta localitat i Os, que per la seua posició ens en recorda d'altres que tindrem ocasió de comentar més avall. Malgrat *guaret*, i tot i que ja no es tracti pròpiament d'un cas de la seqüència -ACT-, sí que Porcioles (1899, p. 36) recull la forma —que sembla més aviat isolada— *espleitar* (per *espletar*; < *EXPLICITARE, o, en tot cas, derivat de *esple(i)t*), i el DCVB (vol. V, p. 442) va incorporar aquesta dada del notari: *espleitar*, «Empobrir la terra fent-li produir molt sense adobar-la o femar-la (Àger)», cosa que no només contrasta amb la solució general en la llengua, sinó amb el fet que *espletar* ja es trobi en documents lleidatans del segle XVI (Farreny, 2004, p. 461).²⁷

23. La forma *maití*, que no ocupa tot el Pallars, és pròpia sobretot d'una «llarga faixa del Nordoest al llarg de la frontera lingüística» (DECat, vol. V, p. 542) i també ha estat registrada a la Conca de Tremp (vegeu, per exemple, DCVB, vol. VIII, p. 304, o Coromines, DECat, vol. V, p. 542). Recordem que a Ivars de Noguera la refusaven com a pròpia i l'atribuïen a la Llitera.

24. De fet, el municipi de Viacamp i Lliterà, que limita amb Àger per l'est, no deu conèixer aquesta característica (vegeu el mapa de Sistac, 1993, p. 356).

25. Tanmateix, hi ha ['ʎet] a Àger segons l'ALDC (vol. VI, L 77). Més avall, quan abordem les alternances entre [ɛ] i [e] com a resultat, sobretot, de È, farem alguna consideració que pot ajudar a entendre aquest ['ʎet] de Martí i algunes altres aparicions *sorprenents* de [ɛ] per [e] al seu treball.

26. Val la pena de citar els mots de Sistac (1993, p. 113) a propòsit del que passa a Gavasa i Peralta de la Sal: «Se'ns fa estrany que un parlar tan conservador haja arribat a un resultat -ACTU- > -[et]; tant si partim de *WARACTU (DECat) com de VERVACTU (Badia, 1981), el resultat hauria de ser, per coherència interna, *[gwa'rejt]. Si no admetem la importació del mot, difícil de justificar [...], caldrà potser cercar-ne l'explicació en una analogia del sufix diminutiu -[et]».

27. Qui sap si hi podria haver intervenció formal de *pleit* (< PLACITU), que en català té una extensió prou considerable amb diftong: present a «Ribagorça, La [sic] Llitera, Fraga» segons el DCVB (vol. VIII, p. 666), *pleit* «es manté en una zona del NO. i extrem Oest [...], en part del ross. i força estesa

De fet, algunes solucions vocàliques, més que situar Àger en una posició diferenciada de la resta de parlars de la Noguera i coincident amb el veí ribagorçà, el que fan és permetre'ns de constatar l'existència de solucions comunes amb el bloc ribagorçanopallarès, que es manifesten també en una franja més aviat occidental del *lleidatà*. D'aquesta manera, Àger té *v[ɛ]ll* segons l'ALDC (vol. III, mapa 523), i és aquesta la realització que vam obtenir-hi en les nostres enquestes. Això situa la localitat en una àrea en la qual hem d'incloure la major part del ribagorçà (Baix Cinca inclòs; també Mequinensa) i bona part del pallarès (amb l'excepció d'Isona), però també alguns punts *lleidatans* com Almenar, Lleida, Granyena de les Garrigues, Linyola i Arbeca.²⁸ La isoglossa transita a l'interior de la comarca de la Noguera, atès que a Cubells (i, més enllà, a Agramunt, Sanaüja...) ja hi ha la solució hegemònica en català *v[ɛ]ll*. Per contra, sabem que a Os de Balaguer la solució normal és *v[ɛ]ll* (Fortuny, 1983, p. 28) i que a Balaguer la realització amb semioBERTA és l'única cosa autòctona que s'hi pot sentir. Grieria ja va recollir *v[ɛ]lla* a la capital històrica de l'Urgell en la carta «Lluna nova[,] lluna vella» de l'ALC (vol. VI, mapa 954), però allí mateix va indicar *v[ɛ]lla* no només per a Artesa, sinó també per a Àger, probablement perquè va canviar l'orientació del diacrític (o va oblidar-lo en la notació inicial, amb la qual cosa va aparèixer *[e]* per defecte, o sigui *ê*).

Però a la Vall d'Àger també hi ha veritables dissidències davant del *lleidatà*, especialment en la distribució de *[ɛ]* i *[e]* tòniques, com a resultat de *Ė* però també de *Ê* i *Ĭ*. Ja s'ha assenyalat una bona colla de vegades que en el bloc ribagorçanopallarès apareixen casos *imprevistos* de *[ɛ]* com a resultat de *Ė* que en la major part del domini lingüístic han estat tancats en *[e]*. El cas és que això es pot donar a la Vall d'Àger, però no sembla que sigui d'una manera general ni massiva, ni —aparentment— avui gaire important en nombre. Més aviat sembla que hem de parlar de situacions de polimorfisme en què *[ɛ]* i *[e]* competeixen —si no és que fins ara ens ha passat per malla alguna distribució geogràfica entre els diferents nuclis del terme municipal i, sobretot, entre els que es troben a la Vall—, qui sap si en un darrer estadi de presència de *[ɛ]* davant de la solució majoritària d'altres zones, *[e]*. D'aquesta manera, en el decurs de les nostres enquestes vam poder sentir ['new] (com es recull a Martí i Castell, 1970, p. 31 i 58), però també ['new] (com es constata a l'ALC, vol. VII, mapa 1018). També davant de labial, en el cas dels possessius articulats, conviuen realitzacions com ['mew] amb d'altres com ['mew],²⁹ i,

pel País Valencià» (DECat, vol. VI, p. 609). De fet, «PLACITU > [plejt], [plejt] és general en valencià (malgrat que el DCVB no el documenta enlloc)» (Sistac, 1993, p. 40). Sobre aquesta forma, vegeu també Badia (1999, p. 281), per exemple. No deu ser pas per atzar que, en la seua recerca sobre el pallarès, Beà (2015, p. 115) assegura que «només hem trobat rastre d'aquest diftong arcaic [és a dir, [ej]] en el mot *plet*».

28. El mapa en colors del PALDC (vol. III, mapa 269) és encara més clar que el de l'ALDC.

29. Ens demanem si el fet que Martí i Castell (1970, p. 69) doni per a Àger formes masculines amb *[ɛ]* i formes femenines amb *[e]* no podria ser un símptoma d'aquest polimorfisme de què parlem.

per tant, a Àger existeix una solució amb semioberta que en aquest cas igualment «es troba a la Ribagorça, al Pallars i a la Ribera del Cinca, i també a Favara», segons el resum clar i breu que en fa Quintana (1987, p. 157).

En la qüestió dels resultats de Ē a Àger, curiosament —simptomàticament?—, la bibliografia sovint és contradictòria (tot i que ja sabem que hi ha treballs que ofereixen més garanties que no pas d'altres). Martí i Castell (1970, p. 27, 49 i 53) hi troba *ll[e]bre*; en canvi, l'ALC (vol. vi, mapa 929), *ll[ε]bre*, diferentment de Balaguer o Artesa però igual que punts propers lliterans (Peralta de la Sal, Tamarit) i pallaresos (Trempt). Martí i Castell (1970, p. 27) hi recull *dim[e]cres*, però l'ALC (vol. iv, mapa 637) hi obté *dim[e]cres*. En tot plegat hi hem de veure un símptoma d'aquell possible polimorfisme a què fèiem referència o més aviat cal parlar d'errors? Independentment de la resposta, és evident que s'imposa una exploració profunda i urgent en aquesta zona que s'ocupi especialment d'aquesta qüestió i de les possibles variants (i variables) en joc. De la nostra banda, el que ens consta a Àger davant de nasal és *d[ε]nt* (i no pas *d[ε]nt*, que és el que figura a Martí i Castell (1970, p. 28), que ja recull *c[ε]nt* i *v[ε]nt*), i vam enregistrar-hi formes com *des[e]mbre*, *nov[e]mbre* o *set[e]mbre* idèntiques a les generals (contràriament a Martí i Castell, 1970, p. 28, 53 i 58, i en part a Grieria).³⁰ En formes del verb *tenir* (o més aviat *tindre*) com *tens*, *té*, *tenen*, les nostres transcripcions indiquen de moment [e] tònic, a diferència del que hi ha a Martí i Castell (1970, p. 85), amb la qual cosa no podem corroborar per ara —tot i que tampoc no podem descartar— l'existència a Àger de formes amb [ε] com les que han estat detectades a l'interior del bloc ribagorçanopallarès i, en general, en el català nord-occidental pirinenc.³¹ De fet, si algun aspecte del vocalisme del parlar de la Vall d'Àger ens va resultar xocant durant les nostres enquestes (amb parlants d'edat avançada, autòctons, de pocs o nuls estudis i amb una vida transcorreguda sobretot al municipi), va ser l'aparició de solucions que, a primera vista, podien semblar fins i tot *orientalitzants*. Parlem de [ε] (franc i clar) com a resultat de Ĩ i Ē en casos sorprenents, com en el demostratiu femení de primera distància (*aqu[ε]sta* al costat de *aqu[e]sta*) o en formes rizotòniques del verb *creure* (*cr[ε]ure*, *cr[ε]c*, *cr[ε]us*...). En el primer cas, Martí i Castell (1970, p. 68) només va registrar [e] a Àger, però en el segon va localitzar [ε] tant en

---

Sigui com sigui, dues pàgines després, totes les formes passen a tenir [e] (Martí i Castell, 1970, p. 71). Per tant, potser de casos així en surt aquesta afirmació: «A les localitats d'Àger i Isona, la *é* tònica de la forma [setembre] no té un timbre molt definit: no es tracta d'una *e* clarament tancada, sense que es tracti tampoc d'una *e* oberta. Aquest fenomen és freqüent en un bon nombre de formes» (Martí i Castell, 1970, p. 28).

30. Grieria dona les dues solucions: *des[e]mbre* (ALC, vol. iv, mapa 624) o *set[e]mbre* (ALC, vol. viii, mapa 1186), però *nov[e]mbre* (ALC, vol. vii, mapa 1023).

31. Vegeu, per exemple, Alcover (1908-1909b, p. 219), Moll (1929-1932, vol. v, p. 72), Giralt (1998, p. 291) o Sistac (1993, p. 186).

l'infinitiu com en les tres primeres persones del present d'indicatiu (Martí i Castell, 1970, p. 85-86).³² Segurament cal lligar aquests casos a les dissidències en el tractament de la *ɛ* tancada del llatí vulgar observades tant en pallarès com en ribagorçà.³³

Més enllà de tot això, deixant de banda moltes altres qüestions —de més o menys detall— que haurien de ser exposades àmpliament per veure-hi possibles nexes amb l'altre costat de la Ribagorçana,³⁴ sí que sembla que hi ha un fet sintàctic en què Àger —tal volta com a representant de més zones occidentals de la Noguera— s'uneix amb l'altre costat de la frontera política i s'oposa a nombrosos llocs de la comarca i, en general, al més comú en *lleidatà* i, fins i tot, en una part important del pallarès: es tracta de l'ús —o, més aviat, la manca d'ús— de l'article definit en tant que article personal. En el seu monogràfic sobre el català del Pallars, Pep Coll (1991, p. 24) comenta d'aquesta manera l'absència de l'article definit amb aquesta funció (ho expressa en termes de «pèrdua»): «En determinades valls pallareses se suprimeix l'article davant d'un nom de persona [...]. Les valls

32. Tot i que hi ha [e] en la sisena persona i, per contra, [ɛ] pretònic en la segona persona del plural.

33. Vegeu, per exemple, Sistac (1993, p. 50) o Coromines (1936, p. 248). Sistac aporta casos que també tindrien aquesta aparença *orientalitzant* a què fèiem referència (com *p[ɛ]ra*, davant de bategant), i Coromines, exemples de vacil·lacions entre [ɛ] i [e] en determinats contextos. Alguns poden recordar els exemples d'Àger, amb la vocal davant de *-st-* (i bategant immediata, però) o de [w]. Tot i que Moll (1929-1932, vol. II, p. 168) assenyala [ɛ] tònic en l'infinitiu *creure* a Lleida, Organyà o la Granadella (però aquí l'infinitiu és *creur[i]*), això s'evapora ja en les formes rizotòniques del present d'indicatiu, on [ɛ] en nord-occidental sembla que només compareix en un punt en què el vocalisme ja anuncia el català central, Sant Martí de Maldà. La mateixa presència de [ɛ] en les formes rizotòniques de *creure* ha estat constatada a la Llitera veïna, a Calassanç (Sistac, 1993, p. 187). En el cas d'aquest verb, sempre quedaria la possibilitat —tampoc del tot fàcil de justificar— de veure-hi un fenomen analògic, per exemple amb algun altre verb similar en *-[w]re* amb [ɛ] en formes rizotòniques, o qui sap si també qüestions d'alternança vocàlica i accentual entre lexemes i morfemes verbals. Però fins i tot així, el resultat seria certament curiós en el context geogràfic en què ens trobem, i la coincidència amb certes solucions existents en punts del bloc ribagorçanopallarès, ja sigui en formes idèntiques o en els mateixos contextos, no deixaria de ser suggestiva.

34. Entre molts altres aspectes que mereixerien una atenció molt més important que la que els podríem dedicar aquí, esmentem, per exemple, el cas dels demostratius. Si bé s'ha dit que «el sistema de tres graus es manté encara en tota l'àrea ribagorçana, fins al bell límit amb el Pallars (on encara es pot trobar residualment), la Noguera i el Segrià» (Sistac, 1993, p. 57), a la Vall d'Àger vam localitzar-hi rastres del sistema de tres graus en els neutres (*açò, això, allò*), sistema que potser es podria mantenir en alguns parlants en els adverbis tenint en compte el que diu Martí i Castell (1970, p. 73): «A la localitat d'Àger hi trobo dos adverbis amb aquesta significació [de proximitat]: [/] [akí] i [así] [/] La diferència entre ambdós és de grau de proximitat: la forma [así] n'indica més respecte del subjecte que parla». Algun cop molt esporàdic hi tenim anotat *aqueix* (nota insegura) o fins *agueix*, però en el segon cas era un subjecte nascut a Alsamora. Sobre el sistema de dos o tres graus en nord-occidental (i especialment en la franja situada més a l'oest), vegeu el que diu Quintana (1987, p. 169). És interessant que Martí i Castell (1970, p. 68) doni *aquest, aqueix, aquell* per a Almenar, ja que parlem d'un altre cas de tres graus al costat oriental de la frontera administrativa, al sud immediat del límit occidental de la Noguera. Sobre les formes *aguest, aqueix i aquell*, vegeu encara el que comentem en la secció següent.

que supprimeixen l'article són les següents: Cardós, Àneu, Flamicell i Bòsia» (Coll, 1991, p. 24). En el mapa, la isoglossa també agafaria aparentment la Terreta i travessaria la Noguera Ribagorçana a l'altura —o gairebé— de Castissent o del congost de Mont-rebei, i potser hi hauria article a la zona de *la Faixa* o *la Feixa*, és a dir, al municipi de Sant Esteve de la Sarga (Coll, 1991, p. 18).³⁵ Sembla, doncs, que l'absència de l'article no hauria de produir-se a la Noguera. Però Porcioles (1899, p. 41) ja assenyalava tot el contrari per a la Vall d'Àger: «May anteposen *en*, *el* o *lo* als noms propis [*sic*]: aixís diuen *he vist a Pere*, *diràs-li a Jaume*,³⁶ *Joseph te portarà*». El «may» de Porcioles és com a mínim discutible, almenys avui. Perquè el cas és que en les nostres enquestes també vam recollir casos d'article definit usat com a article personal. En tot cas, si pensàvem que al sud de Mont-rebei la isoglossa que marca la (possible) absència de l'article seguia la frontera política, sembla que no és ben bé així. A la Llitera també s'han atestat usos de l'article definit en funció d'article personal al costat de la manca majoritària de qualsevol article per introduir un nom propi de persona (Giralt, 1998, p. 59), amb la qual cosa sembla que Àger no s'allunya gaire del comportament propi d'alguns punts propers situats a l'altre costat de la frontera administrativa, i, en canvi, s'oposa clarament als usos de localitats de la seua mateixa comarca com la mateixa capital, on l'article definit, com a article personal, és present de manera regular. Però això no és tot. Sembla que l'absència d'article definit amb aquesta funció, almenys en determinats contextos, davalla cap al sud i arriba prou avall. Citem el que diu Fortuny (1983, p. 86) sobre Os de Balaguer: «Davant noms propis femenins s'acostuma a posar la forma *la*: ha vingut la *Juanita* [...]. Davant noms propis masculins no es posa article llevat dels casos en què la persona ha arribat a esdevenir important sociològicament i li anteposen un nom comú, [...] a Balaguer sempre anteposen l'article femení i masculí i les persones més cultes que tenen contacte amb gent de la comarca identifiquen els habitants d'Os per la manca d'article masculí davant els noms propis».

Independentment del fet que a Balaguer s'identifiqui aquesta característica com a pròpia d'Os o, més aviat, com un tret del llenguatge *muntanyès* (que és en el

35. Caldria saber si aquesta aparent atribució del comportament majoritari a aquesta zona del Pallars obeeix a verificacions sobre el terreny o a una falta de dades, perquè aquest municipi agrupa una desena de nuclis que, en el millor dels casos, no arriben a vint persones, gairebé despoblats, de tant en tant unifamiliars. Tots junts no arriben oficialment ni a les cent cinquanta persones.

36. Remarqueu l'ús del futur amb valor imperatiu, tractat en l'article de Vallverdú (1976). S'ha dit que aquest imperatiu és un «tret exclusiu de la zona central del nord-occidental» (Veny i Massanell, 2015, p. 252), però el cas és que deu arribar ben amunt pel Pallars (Sistac, 1998, p. 70; Coll, 1991, p. 29). Porcioles parla d'aquest ús a la Vall d'Àger en una altra banda (Porcioles, 1899, p. 40). A la Noguera també va ser recollit, per exemple, per Montanyà (1910, p. 206). La recessió que s'associa sovint a aquest ús del futur segurament és evident, però precisem que no és ni de bon tros un fet difícil de sentir a la comarca (ni tan sols a Balaguer).

calaix on acostumen d'anar a raure aquesta mena de dissidències davant els resultats *lleidatans*), i que encara quedin alguns interrogants per resoldre amb relació a l'ús de l'article definit segons el context (a Os, però també més amunt),³⁷ el fet que hi pugui haver noms propis que no siguin introduïts per un article —fins i tot si l'article pot aparèixer de tant en tant, o en segons quines circumstàncies— uneix Àger i una part occidental de la Noguera al subdialecte ribagorçà veí i al pallarès occidental, i l'oposa alhora a la solució més regular d'allò que anomenem *lleidatà*. Alcover (1916-1917b, p. 250) també va detectar la incompareixença de l'article definit usat com a article personal a les portes de Balaguer, concretament a Castelló de Farfanya, situat al mateix nivell que la regió de Tortosa o el País Valencià: «No empren cap article personal, sino el nom personal rònec (*Veig Pere, Juan venía, María ja torna*)».³⁸

En definitiva, malgrat la necessitat de moltes més dades i de recerques urgents en els confins occidentals de la comarca —abans que no sigui massa tard—, sembla que per ara s'imposa de dir que els trets lingüístics més destacables que separen el ribagorçà del *lleidatà* entre, d'una banda, la Llitera i la Baixa Ribagorça, i, de l'altra, la Noguera s'acostumen a situar sovint en el curs de la Ribagorçana. Hi ha un veritable contrast entre aquestes comarques des d'un punt de vista subdialectal. Però no és menys cert que també hi ha algunes afinitats —més o menys evidents, més o menys visibles a primer cop d'ull— que ens exigeixen matisos, i que deixen entreveure que la Noguera Ribagorçana prescindeix de tant en tant d'aquest rol de línia divisòria.

2.3. *La frontera septentrional. Afinitats amb el Pallars* (i amb el conjunt del bloc ribagorçanopallarès)

2.3.1. Qüestions preliminars

Els estudis que s'interessen per les característiques privatives del pallarès no són rars, i, per tant, no és difícil de retrobar els trets més remarcables d'aquest subdialecte (i, concretament, els que l'oposen a les solucions majoritàries en català,

37. No deixa de ser curiosa aquesta diferenciació gairebé *laboviana* segons el gènere. Però el cas és que si, d'una banda, Fortuny ja admet que en femení la presència de l'article no és general («s'acostuma») i les nostres dades d'Àger confirmen almenys casos d'absència en aquest context, de l'altra, tampoc no deixa de ser remarcable que tots els exemples citats per Porcioles de manca d'article siguin masculins, i que en les dades del projecte «Antroponímia de la Vall d'Àger» l'article sembli més habitual davant de noms femenins que de noms masculins (més amunt ja hem evocat la diferència entre exemples com *Pisos de Martí* i *Pisos de Quelo* i d'altres com *Pisos de la Nita* i *Pisos de la Tonya*). Noves exploracions han d'aportar necessàriament més informacions sobre aquesta qüestió.

38. N'hi ha alguna altra referència al mateix BDLC (Alcover, 1902-1903, p. 511), on s'atribueix a Castelló de Farfanya *So vist Joan y Pere*.

però també en *lleidatà*) en un cert nombre de bibliografia solvent.³⁹ Quant a les característiques —parlem de fonètica i morfosintaxi, sobretot; les consideracions sobre el lèxic mereixerien un espai que aquí no tenim— presentades com a distintives del pallarès per oposició a altres modalitats nord-occidentals, però, cal fer algunes precisions. Alguns d'aquests trets arribarien fins als confins meridionals del Pallars Jussà (és a dir, fins al Montsec, a la ratlla de la Noguera). D'altres, més que no pas ser propis de tot o bona part del territori pallarès, farien acte de presència en la part més septentrional (cosa que, segons com es miri, podria conduir a considerar els parlars al sud de la Pobla de Segur, com les zones immediates de l'Alt Urgell, com una mena de «[t]ransició entre pallarès i lleidatà», que és el que apareix, per exemple, a Sistac, 1998, p. 44).⁴⁰ Afegim-hi que alguns d'aquests trets idiosincràtics poden ser més aviat propis de tot el bloc ribagorçanopallarès (més amunt hi podem haver fet algunes referències), i que d'altres, per contra, sí que serien únicament presents en la part principatina d'aquest grup de varietats lingüístiques.

El nostre interès és sobretot analitzar algunes característiques atribuïdes al pallarès —comunes o no amb el ribagorçà— que, aparentment, d'aquesta banda de la frontera autonòmica, s'haurien d'aturar al Montsec. És cert que aquesta serra, com s'ha dit algun cop, és una *barrera* des del punt de vista dialectal entre el Pallars i la Noguera? En les pàgines següents proposem abordar vuit qüestions lingüístiques associades sovint al pallarès que ens haurien de permetre —almenys en part— respondre a aquesta qüestió, mitjançant una combinació de les informacions que aporta la bibliografia i de les nostres pròpies dades, tanmateix més limitades del que voldríem.

Deixarem de banda algunes característiques recurrents en la bibliografia que

39. No farem ara un catàleg de totes les fonts possibles en què el lector pot trobar inventariades les característiques pallareses. Indicarem només mitja dotzena de treballs que ens semblen especialment rellevants per a la fonètica i la morfosintaxi, a partir dels quals es pot obtenir un inventari de trets pallaresos: el volum divulgatiu de Coll (1991), que tot i el seu caràcter vulgaritzador aporta dades originals i interessants per a la dialectologia; el resum clar, breu i concís de Veny i Massanell (2015, p. 254-258), hereu del que ja hi havia a Veny (1991); el monogràfic de Sistac (1998) sobre el parlar extrem de la Vall d'Àneu; l'aportació recent de Beà (2015), amb una gran riquesa de detalls fonètics, i, òbviament, l'inevitable, fonamental i modèlic treball de Coromines (1936) sobre Cardós i vall Ferrera, pilar fonamental de tantes recerques sobre el pallarès (tot i les diferències evidents entre aquella zona del Sobirà i, per exemple, les contrades del Jussà veïnes de la Noguera). Els fets lingüístics pallaresos que citem a partir d'ara poden ser recuperats majoritàriament en qualsevol d'aquestes fonts. Qui vulgui més detalls bibliogràfics sobre aquesta varietat, pot consultar Colomina (1999, p. 229-231), tot i que el seu inventari podria ser a bastament ampliat i també actualitzat.

40. Pep Coll (1991, p. 17) retreu a Badia i Margarit el mapa de la *Gramàtica històrica* (Badia, 1981, p. 59), segons el qual el pallarès només s'estendria pel Pallars Sobirà «més les valls del Flamicell i Bòsia». Igualment, es plany del fet que Joan Veny «sembla compartir aquesta opinió». No obstant això, vegeu la carta de Veny i Massanell (2015, p. 254), on el pallarès ocupa tant el Pallars Sobirà com bona part del Jussà.

en pallarès es materialitzen prou més enllà del Montsec, com els possibles resultats amb [ɛ] de l'antic diftong AI comuns amb l'aranès —als quals ja hem alludit més amunt en parlar de la frontera amb el ribagorçà, que parcialment disposa també d'aquest tret; sobre aquesta qüestió en pallarès, vegeu les informacions que reporten Beà (2015, p. 112-123) o Sistac (1993, p. 40-41)—, així com l'epicenitat en els articles definits plurals —*les cavalls*, que Coll (1991, p. 24) situa de Salàs en amunt. Igualment, la manca d'epèntesi en -N'R- i -L'R- no es dona fins «un cop passada la conca de Tremp, en direcció nord» (Coll, 1991, p. 23), tot i que deu haver retrocedit tenint en compte que Navarro (1908, p. 224) deia que era un fet que es produïa «a casi tot el Pallars arribant fins a Tremp», que l'ALDC (vol. III, mapa 510; vegeu també el PALDC, vol. III, mapa 296) troba *gendre* sense consonant epentètica a Palau de Noguera (avui només Sort i Sarroca de Bellera l'acompanyarien al Pallars), que Tort (1992, p. 451) i Haensch (1980, p. 225) no localitzen l'epèntesi cap a la Terreta i que als anys trenta Coromines (1936, p. 257) ja va constatar al Sobirà el fet que «[a]lgun cop hom s'esforça a imitar la pronunciació ciutadana *ndr*» en el cas de -N'R- o fins en formes en què etimològicament hi ha «una D originària» (les dades de l'ALDC, amb epèntesi en llocs com Esterri o Alins de vall Ferrera, confirmen que aquella tendència incipient flairada per Coromines ha tingut conseqüències). De fet, l'epèntesi es troba també a la Llitera: «El tractament del grup secundari -N'R- és el factor principal de distanciament entre els parlars de la Llitera i els de la Ribagorça i el Pallars» (Sistac, 1993, p. 115; per a -L'R-, p. 117; vegeu també Giralt, 1998, p. 173; o els exemples tamaritans dels Carpi, 1981, p. 114, 150, 152, 171, 178-179 i 182; sobre el límit de l'epèntesi entre la Llitera i la Baixa Ribagorça, vegeu Quintana, 1993, p. 279-281). No ens ocuparem tampoc de les desinències especials del condicional (*cantarís, cantari, cantarim...*), que semblen sobretot pròpies de la part septentrional del Pallars i zones properes —tot i que Moll (1929-1932, vol. II, p. 83-84) les localitza també a Sant Salvador de Toló, no gaire lluny del Montsec oriental—, ni dels adjectius i pronoms demostratius amb -[ɣ]- intervocàlic (*aguest, aguell*, que han estat situats al Jussà),⁴¹ ja que sobre aquestes qüestions ben poques coses noves podríem aportar per ara.⁴² Hi afegi-

41. El DCVB (vol. I, p. 316) els ubica a Tremp, i Martí i Castell (1970, p. 68-69) a Isona. Són les «variants més usades a la comarca» segons Coll, tot i que admet que «es troben en procés de desaparició» (Coll, 1991, p. 25). A Àger, on vam recollir fixament -[k]- intervocàlic en les formes que són alhora pronoms i adjectius demostratius, vam poder sentir *agueix* en un parlant originari d'Alsamora (sistema amb sonorització d'intervocàlica i tres graus, per tant). Sobre els demostratius amb sonora intervocàlica de què parlem (entre els quals cal incloure formes més especials com *aguisto, aguixo*), podeu veure per exemple el DCVB (vol. I, p. 315-316, 321-322), el DECat (vol. III, p. 718), Coromines (1936, p. 58), Haensch (1960, p. 95; 1962, p. 86; 1980, p. 224) o Sistac (1998, p. 68).

42. No ens ocuparem tampoc d'alguna característica que ha estat enumerada per descriure el pallarès però que mereix consideracions complexes, que ha servit sobretot per oposar aquest subdialecte a algun altre com el tortosí (vegeu Veny i Massanell, 2015, p. 256) i que no és rellevant per carac-

rem, per contra, una qüestió que en el marc de la Noguera és especialment rellevant per establir comportaments *perifèrics* que no coincideixen amb les solucions *lleidatanes*: la realització del successor de -A final.

Les vuit qüestions de les quals ens encarregarem poden permetre d'aconseguir una visió general de les afinitats entre parlars de la comarca de la Noguera i modalitats veïnes pallareses o, en general, ribagorçanopallareses. Però no és en cap cas un inventari tancat. Altres qüestions en les quals les afinitats serien notables —ja sigui encara en els nostres dies o en un passat més o menys recent— i que han servit també per caracteritzar en algun moment el subdialecte pallarès o el bloc ribagorçanopallarès (fins i tot si en més d'un cas es poden tornar a trobar en altres latituds del domini lingüístic català), no podran ser exposades aquí i ara. Ens referim, per exemple, a fets com la presència de vocalisme etimològic en els imperfets de subjuntiu de la primera conjugació, que sembla que no només ha tingut un focus de resistència cap a la Conca de Tremp, sinó en altres indrets situats al voltant del Montsec, entre els quals diversos llocs de la meitat septentrional de la Noguera, que tindrien o haurien tingut un paper prou conservador en aquest aspecte;⁴³ com la possibilitat de velarització de la vocal posttònica en la primera i la segona persona del plural —sobretot en la primera, pel que sembla— en els imperfets d'indicatiu i de subjuntiu (i fins en el condicional);⁴⁴ com els infixos incoatius diferents dels freqüents en *lleidatà*;⁴⁵ com algunes formes concretes

---

teritzar-lo davant del veí *lleidatà*, com la que es refereix a les realitzacions del so consonàntic immediatament posttònic en seqüències com les que s'inclouen en formes com *poble*, *gàbia* o, fins i tot, *egua*. Fem remissió a les cartes de l'ALDC (vol. III, mapa 692; vol. VI, mapa 1371; vol. VII, mapa 1608; vegeu també el PALDC, vol. III, mapa 317). Casanovas i Creus (1999, p. 92-93) no només es refereixen a la condició controvertida d'aquesta qüestió en *lleidatà*, sinó que al·ludeixen a realitzacions com *gà[bb]ia* o *rà[bb]ia* i apunten a la convivència actual en aquell subdialecte de [bl], [b:l] i [pl] en mots com *poble* i de [gl], [g:l], [kl] i [ɣl] en casos amb «el grup -gl-».

43. A més de la Conca de Tremp o fins de la Seu d'Urgell, Alcover (1908-1909b, p. 210) citava Artesa de Segre i la Vall d'Àger (la dada és indirecta i la font ha de ser Porcioles, com de costum) com a llocs que tindrien un «optatiu en -ás». També Montanyà, a Ponts, donava alguna forma com «qu'ell *amás*» (Montanyà, 1910, p. 208).

44. A la Vall d'Àger se sent *dív[o]m* i, alhora, [*diem*] (no pas [*diem*]), i fins i tot *t[i]ní[o]m*, *haguéss[o]m*, *p[u]drí[o]m* en alternança amb formes amb [e] posttònic.

45. Malgrat que Porcioles digués que a Àger «los acabats en *ex* cambien en *ix*, com *llegix* per *llegeix*» (Porcioles, 1899, p. 40), encara avui s'hi pot sentir l'infex [-is]- en el present d'indicatiu i [-isk]- en el de subjuntiu (tot i que no queda clara la solució de la primera persona en el cas de l'indicatiu). Però és que a principi del segle xx Alcover encara descrivia una situació de polimorfisme a Balaguer: «Els incoatius son en -isso (io *akudisso*, -issēs, -ís), i també en -ixo» (Alcover, 1918-1919, p. 236). I en la relació de Moll (1929-1932, vol. III, p. 163; vol. IV, p. 15, 49 i 71) hi ha, alhora, *ajup[i]o* i *ajup[is]o*, *consent[i]o* i *consent[is]o*, *lleg[i]o* i *lleg[is]o*, o bé *[aw]br[i]o* i *[aw]br[is]o* per a la capital comarcal. Algunes formes que Martí i Castell (1970, p. 82) situa a Àger, del tipus [*ʎe'zejʃu*], resulten més que improbables. En tot cas, hi ha una cosa clara: ara mateix ja veiem que almenys un dels quatre exemples fonètics o morfosintàctics que Coll (1991, p. 19) situava al Montsec no s'atura en aquesta serra. Més avall en tractarem dos més, un altre dels quals també supera el límit entre el Jussà i la Noguera cap a terres meridionals.

en els paradigmes de determinats verbs (per exemple, en la segona persona del singular del present d'indicatiu de *ser*), o com la presència del conegut adverb negatiu *molla*, per exemple.⁴⁶ Si aquestes qüestions són absents de les pàgines següents no és pas perquè s'aturin —o s'aturessin fa poc— al Montsec. Simplement, s'hauran d'exposar en detall en algun altre treball ulterior. Com tot allò que fa referència al lèxic.

2.3.2. Qüestions lingüístiques

2.3.2.1. LA REALITZACIÓ DE -A FINAL

Se sap que la realització $[-\epsilon]$ ($<-A$) apareix en una àrea que ha estat definida com a «centre del català nord-occidental» (Turull, 1990, p. 202), que s'associa prou sovint al subdialecte *lleidatà*. El cas és que fins i tot hi ha clapes de $[-\epsilon]$ en altres zones properes. Així, en ribagorçà, «[l]a solució generalitzada en $[-\epsilon]$ (com al Segrià, la Noguera, etc.) se sent només, tret d'algunes realitzacions idiolectals escampades pertot arreu, a Albelda i Sant Esteve,⁴⁷ a la Llitera; a Tolva,⁴⁸ a la Baixa Ribagorça, i a Castanesa,⁴⁹ a la zona septentrional (igualment a Saidí i Fraga,⁵⁰ a la zona de transi-

46. Evidentment que això no és cap gran descoberta. Al DCVB (vol. VII, p. 520) *molla* com a adverb ja apareix a Andorra, al Pallars (també a la Conca de Tremp), la Ribagorça, l'Urgellet, el Pla d'Urgell, Balaguer, Lleida i la Segarra. Però Coromines (DECat, vol. VII, p. 753) assegurava que «avui ha perdut terreny a les terres planes, i les de l'Est, dins aquell dialecte; però s'havia dit en el Segre Mitjà i més avall del Montsec [...]. I en altre temps es diria fins al Pla d'Urgell». Tot i un ús cada vegada menys habitual, *molla* es pot sentir encara a Balaguer, en algun cas fins i tot en individus de mitjana edat.

47. Sobre Sant Esteve, vegeu també Quintana (1987, p. 160), que reporta la informació d'un treball de Viudas Camarasa. Sembla que podem sentir $[-\epsilon]$ final com a producte d'harmonia vocàlica, amb un $[\epsilon]$ tònic precedent a la Llitera occidental, a Açañui (Sistac, 1993, p. 76). Això recorda el que es dona en indrets del País Valencià (Colomina, 1985, p. 75-79), i qui sap si això tindria a veure amb l'origen d'aquell $[-\epsilon]$ *lleidatà*. Vegeu el resum de Recasens (1991, p. 96-97).

48. Costa advertia que allí «la “a” final [...] se ha transformado en “e” si bien no es tan abierta como la catalana: “Tolve, espargates chiques”» (Fernández, 1989, p. 394). De fet, a Tolva i Sant Esteve cal parlar d'una realització $[-\epsilon]$ també en plural (per tant, $-As > -[es]$; vegeu Sistac, 1993, p. 74; en harmonia vocàlica a Açañui: $['ter\epsilon s]$, Sistac, 1993, p. 76), que es dona simptomàticament al costat de la isoglossa que separa $[-as]$ i $[-es]$ (vegeu encara el mapa de Sistac, 1993, p. 359).

49. Ja s'hi refereix Haensch (1962, p. 84): «En el habla de Castanesa: $-A > -\epsilon$, como en ciertas zonas del catalán occidental, por ejemplo: $[/] \text{ VACCA} > \text{váque}$ (con ϵ muy abierta)».

50. Quintana (1987, p. 160) dona la realització $[-\epsilon]$ com a pròpia de Fraga i Torrent. Galan i Moret (1995, p. 22-23) també afirmen que la ciutat de Fraga —on Barnils (1916, p. 30) trobava casos de $[-\epsilon]$; a propòsit d'això, vegeu un altre cop el que diu Recasens (1991, p. 96)— comparteix aquest fenomen amb «el parlar veí de Torrent», i asseguruen per contra que «no trobem cap tipus de canvi de $[a] > [\epsilon]$ » a Saidí. És exactament el mateix que figura en la monografia sobre el parlar d'aquesta localitat de Moret i Sasot (1996, p. 15): «En el parlar de Saidí no trobem cap tipus de canvi de $[a] > [\epsilon]$ en posició àtona que caracteritzen, en final absolut de mot, els parlars veïns de Fraga i Torrent, al Baix Cinca, i Alcarràs i Almacelles, al Segrià».

ció entre lleidatà i ribagorçà)» (Sistac, 1993, p. 76). La realització $[-\epsilon]$ també faria acte de presència en punts més meridionals del nord-occidental —Maella, Gandesà...—,⁵¹ en algunes capitals de comarca muntanyenques on es deu trobar en fase d'expansió⁵² i, sobretot, a la Conca de Tremp, fregant la Noguera. Allí, el resultat de $-A$ àtona final «té tendència a tancar-se en è (*e* oberta)», cosa que «arriba, pel nord, fins a Salàs».⁵³ Pel sud-est «travessa el Port de Comiols i es comunica amb els pobles de la Noguera» (Coll, 1991, p. 21), i hi podríem afegir que la innovació *lleidatana* també es deixa sentir, conca del Segre amunt, a l'Alt Urgell immediat.⁵⁴

Però centrem-nos en el flanc meridional del Montsec. Malgrat que la Noguera hagi estat en diverses ocasions evocada com una zona on $[-\epsilon]$ és el resultat normal de $-A$ —ho hem vist fa un moment—, les coses no semblen tan simples. Tenim ben atestada l'existència de $[-a]$ cap a la zona nord-oriental per treballs de fa cent anys,⁵⁵ però és que, a més, sembla que hi ha un bastió geogràficament prou important que en els nostres dies conserva aquesta realització cap a l'àrea nord-occidental. Tot i que algunes de les transcripcions de Griera per a la Vall d'Àger resulten especialment contradictòries i sembla que dibuixin un panorama polimòrfic,⁵⁶ Martí i Castell (1970) recull majoritàriament $[-a]$ (no sense algunes petites excepcions)⁵⁷ en

51. Vegeu Quintana (1987, p. 160), Massip (1989, p. 24) o les referències incloses a Recasens (1991, p. 97), que fa una excel·lent recapitulació. Sobre la presència de $[-\epsilon]$ en punts centrals del País Valencià, vegeu d'entrada Alcover (1918-1919, p. 189).

52. Recasens (1991, p. 97) dona a entendre que el cas de Tremp seria l'exemple més reeixit de difusió de la solució *lleidatana* cap a capitals de comarca que no es troben a «la regió central del domini dialectal n.-occ.», i al mateix temps que hi hauria arrelat durant el segle xx en la mesura que Schädel hi va recollir també la «variant baixa». El cas és que Griera situa igualment $-a$ a la capital del Pallars Jussà «algunes vegades» i que Alcover (1908-1909b, p. 228) va trobar aquesta realització a la Conca de Tremp, malgrat que sembla prou clar que $[-\epsilon]$ llavors ja s'imposava, almenys a la vila (vegeu, entre molts altres llocs, Perea, 1999a, p. 103). Però tant en aquest indret com a la Seu d'Urgell, si sumem les dades dels mateixos Schädel (1909, p. 398-399) i Griera (1920, p. 44), hi hauria un $-é$ (mitjà) que s'atribueix a molts punts de l'àrea de $[-\epsilon]$ (i fins i tot, en el cas de Griera, a algun que sabem que té $[-a]$, com Aitona!).

53. Coll (1991, p. 21) dona encara més detalls: «D'aquí cap amunt, la a final àtona ja no es tanca en è, sinó que conserva l'obertura inicial [...]. La isoglossa segueix la línia de trencant d'aigües per la banda de ponent i de llevant. De manera que Alsamora i Castissent —d'aigües ribagorçanes— i Bóixols —a la vall del Rialb— en queden fora».

54. Vegeu l'ALDC (vol. i, mapa 57) i ara sobretot el PALDC (vol. i, mapa 3), que localitzen $[-\epsilon]$ a Peramola, articulació que Alcover (1918-1919, p. 234) ja va trobar a Organyà: «La $-a$ (final), àtona, sona $-e$ ». Un mapa interessant sobre l'àrea de $[-\epsilon]$ en nord-occidental ja va aparèixer a Veny (1986, p. 183).

55. Alcover (1908-1909b, p. 228) cita el cas de Vilanova de l'Aguda.

56. D'aquesta manera, per exemple, *di[a]* (ALC, vol. iv, mapa 631) o *cam[a]* (ALC, vol. ii, mapa 374) i, per contra, *caixa*, *granera* i *encara* tenen $-é$ (ALC, vol. ii, mapa 359; vol. iv, mapa 688 i 731) i, en canvi, *garba* té $-e$ (ALC, vol. v, mapa 875).

57. Els exemples de $[-a]$ són nombrosíssims en aquest treball, tot i que també hi ha algun cas que més aviat seria $[-\partial]$ (*festa*, *serra*) i fins i tot algun exemple que correspondria a $[-e]$ (*encar[e]*), on ens demanem si no hi ha haver un error degut al sistema de transcripció (amb $[e]$ per $[\epsilon]$). Vegeu Martí i Castell (1970, p. 21-26, 28-29, 33-34, 36, 38, 40, 50, 55-57 i 59).

aquesta zona, que s'escaparia, per tant, de la solució que es troba tant a la plana lleidatana com a la veïna Conca de Tremp. Ja Navarro (1908, p. 227) s'hi va referir fa més d'un segle: «aixís com la *a* a Urgell es transformada en *e* y dihuen, *Marie, terre* [...] a la vall d'Ager [*sic*] es exageradament oberta». Les nostres dades ratifiquen aquesta articulació -[a], no (gaire?) velaritzada, clarament diferenciada de la realització -[ɛ] de la capital i les terres planes.⁵⁸ Tot plegat sembla que ha de coincidir amb el que diu Coll (1991, p. 12), que ja hem vist que assegurava que -[ɛ] passava el port de Comiols, però segons el qual aquesta realització s'aturaria al port d'Ager: «Tot just travessada la Vall d'Ager en direcció sud, les *aa* es tornen a tancar en *e* oberta». Tanmateix, l'àrea de -[a] sembla que va més enllà —o ve més ençà, segons com es miri— de Fontdepou. Fortuny (1983, p. 53 i 56) exposa el següent: «En algunes localitats molt properes a Os la realització del fonema /a/ en posició final és [a] [...]. Fins i tot a Alberola, poblet agregat actualment al municipi d'Os de Balaguer, la realització [a] és ben clara en front [*sic*] de la realització [ɛ] dels habitants d'Os. El municipi d'Os és l'últim poble d'aquell indret en què es troba la realització [ɛ] igual que en lleidatà [...]. La gent és conscient d'aquesta distinció i en fa comentaris burlescs tot dient: “aquestos parlen com als masos” o “aquestos parlen com a dalt a montanya [*sic*]”». Segons els mapes de Fortuny, el límit d'aquesta realització es trobaria, d'una banda, a Tartareu, Santalinya i les Avellanes, i, d'una altra, a Os de Balaguer (Fortuny, 1983, p. 54-55).⁵⁹

58. A primera vista, diríem que és clarament diferent del «so vocàlic obert-semiobert, entre posterior i centralitzat» que Sistac (1993, p. 73) recull a Peralta i identifica com a pròxim a la realització d'Arbeca —localitat a propòsit de la qual vegeu l'inventari de poblacions que en compartien l'articulació a Satorra (2009, p. 25)— o d'alguns punts de la Vall d'Aran —on la qüestió és realment complexa, amb variacions significatives en la velarització i la labialització de l'àtona final en funció del context; vegeu com vam resumir-ho a Carrera, 2005a, p. 52-76, i, telegramàticament, a Carrera, 2007, p. 49; és curiós que alguns dels condicionants contextuais que ja havíem dit que afavoririen la velarització i la labialització de l'àtona final a Naut Aran no es repeteixin al Pallars immediat segons Beà, 2013, p. 30, però sí d'altres; si es tracta de mesurar la «transició a l'occità» que s'esmenta a Beà, 2015, p. 24, cal no oblidar que, en aquest cas, les coses no són precisament simples en els parlars gascons immediats i que l'occità no té sempre i arreu realitzacions -[o]. Sigui com sigui, serien necessàries anàlisis espectrogràfiques per treure'n l'entrellat, perquè ens basem en percepcions purament subjectives que podrien anar completament desencaminades.

59. Segurament hi ha canvis articuladoris importants en un radi de pocs quilòmetres. Un parlant de les Avellanes, que realitzava una àtona final no lluny de -[ɛ] però clarament diferent de la balaguerina, potser més centralitzada i lleugerament més baixa (una altra cosa que caldria analitzar espectrogràficament), ens comentava: «A Os te foten unes *e* d'aquí allà». Recasens coneix el treball de Fortuny i cita Àger i Alberola com a localitats que tindrien una «variant baixa» de /a/ (Recasens, 1991, p. 94), però com que el monogràfic d'Os de Balaguer no permet anar més enllà, sembla que després no es donen més detalls sobre la seua realització fonètica concreta (vegeu Recasens, 1991, p. 95). A Castells de Farfanya, l'ALPI anota diversos exemples amb -[ɛ], però en altres casos hi veu modalitats variables de «anterior media relajada», qui sap si per aquell sistema tan minucios de transcripció de percepcions subjectives. Una vintena de cartes (del primer i únic volum) de l'ALPI —gairebé una tercera part del total— contenen formes amb successors de -A final.

Tot indica que la part nord-occidental de la Noguera —i caldria comprovar quina continuïtat té això cap a la part central de la comarca als peus del Montsec, on diversos indicis ens assenyalen que *-[a]* no es deu aturar del tot— no compareix la realització *-[ɛ]* atribuïda al *lleidatà*, i que, per tant, en aquesta comarca també hi ha una d'aquelles «bandes» que n'envoltarien l'àrea (Turull, 1990, p. 202). En tot cas, com anunciàvem més amunt, la Vall d'Àger i zones properes de la comarca de la Noguera, en aquest aspecte concret, tenen un paper menys *lleidatà* que no pas l'entorn immediat de la capital del Pallars Jussà. La isoglossa que separa *-[a]* i *-[ɛ]* (<-A) se situa probablement a menys d'una vintena de quilòmetres de Balaguer.

2.3.2.2. -ORIU > -er. EL CAS DE VOLTER

Una de les característiques atribuïdes al subdialecte pallarès és un resultat vocàlic anterior de les seqüències *-ōRIU*, *-ōRIA*. De fet, Coromines (1936, p. 251) ja va advertir que això anava més enllà, que afectava «també l'andorrà i àdhuc certs parlars de Cerdanya»,⁶⁰ i que el pallarès coincideix en aquesta qüestió amb el gascò, amb el matís important que «difereix [...] d'aquest últim en el timbre de la vocal», ja que en aquest dialecte sud-occidental de l'occità el resultat de *-ōRIU* és *-[ɛ]* (contràriament a *-ARIU* > *-[ɛ]*), cosa que impossibilita parlar d'una convergència de *-ōRIU* i *-ARIU*, mentre que «en pallarès *-ōRIU* i *-ARIU* es confonen» en *-[ɛ]* o en *-[e]*. Als parlars indicats per Coromines caldria sumar-los almenys l'alturgellenc i qui sap si d'altres llocs més orientals.⁶¹ I el cas és que, si bé s'ha dit algun cop que l'àrea d'aquest fenomen no estava ben bé «delimitada» (Sistac, 1993, p. 56), la consulta d'un cert nombre de monogràfics locals fa que ens demanem fins a quin punt és necessari de parlar d'una característica atribuïble exclusivament al pallarès, ja que és fàcil de constatar que l'espai corresponent al subdialecte ribagorçà —i podríem entrar en el domini aragonès, és clar— és francament exuberant en exemples de *-ōRIA* > *-era* (o, en definitiva, de *-TōRIU*, *-TōRIA* > *-der*, *-dera*, on la tònica és *[e]*, o, en tot cas, *[ɛ]* on correspongui).⁶² El mateix Coromines

60. A Andorra, *VULTŪRIU* > *volter* segons Riera (1996, p. 45), que confirma, per tant, l'assignació de Coromines (Pantebre, 1997, p. 142, també consigna la forma, però l'atribueix a un treball dels anys seixanta). L'ALDC (vol. VII, mapa 1570) troba aquest mateix resultat, entre altres llocs, a Ordino i Santa Coloma d'Andorra.

61. Coromines cita un *Roc del Volter* a Argolell (a tocar d'Andorra) (DECat, vol. IX, p. 384), però és que al DCVB (vol. X, p. 877) *volter* (< *VULTŪRIU*) és també la forma d'Organyà, viva igualment en *pirinenc oriental*. L'ALDC (vol. VII, mapa 1570), al qual tornarem a fer referència més avall per a les dades de la Noguera, també troba *volter* a Sant Llorenç de Morunys.

62. Posem-ne alguns exemples. El substantiu *portadera* —per *portadora*— ha estat anotat a Bonansa, Calbera, les Pauils i Roda pel DCVB (vol. VIII, p. 770), que remet a Krüger (se'n poden trobar més dades a Krüger, 1996a, p. 90 i 92, i també a Krüger, 1996b, p. 372, on aquesta vegada s'atribueix

(DECat, vol. ix, p. 384) no només recull diversos testimonis de VULTÛRIU > *volter* al Pallars, sinó que assegura que això es pot trobar fins i tot «al Maestrat» (on no sembla, però, que l'ALDC en trobi ja cap rastre).

Atès que, com s'ha vist, *volter* (< VULTÛRIU) és la forma més recurrent per exemplificar el fenomen de què parlem, podem demanar-nos si té alguna presència al sud del Montsec (en cas que, per la part septentrional, se senti fins a aquesta serra). Tenint en compte que fonts de referència com el DCVB o el DECat no n'assenyalen l'ús en localitats (gaire) meridionals del Pallars i que Coll (1991, p. 71) fins l'atribueix al «Sobirà» —per contra, sí que l'ALDC (vol. vii, mapa 1570) l'apunta per a Palau de Noguera—,⁶³ resulta sorprenent la quantitat de constatacions de la utilització d'aquesta forma al sud d'aquella serra.⁶⁴ A la Vall d'Àger ja el va sentir Porcioles (1899, p. 39)⁶⁵ i avui encara s'hi pot sentir. En la toponímia, d'altra banda, és prou coneguda la *Roca del Volter*, no gaire lluny dels Masos de Millà. Però l'ús de *volter*, al sud del Montsec, no és una cosa exclusiva dels peus d'aquesta línia muntanyosa. Sabem que s'usa en punts més meridionals com les Avellanes, que Fortuny (1983, p. 149) recull *volter* a Os de Balaguer i que l'ALDC (vol. vii, mapa 1570) anota *volter* no només a Àger, sinó també a Cubells.⁶⁶ Per

---

portadera a Tremp). El terme *segadera* —per *segadora*, 'falç'— no només seria de Pont de Suert i la vall de Barravés (DCVB, vol. ix, p. 790), sinó habitual «en el N. Ribagorzana (P. de Montañana, Arén, Sopeira, P. de Suert, Vilaller, Bohí) y en la Ribagorza (Capella, Calvera, Las Paúles)» (Krüger, 1996b, p. 125-126 i 133), també s'usaria a Bissaurri, Espés i Bonansa segons Haensch (1960, p. 209), i a Benasc (amb [e] tònic) segons Giera (1918, p. 25), a qui cita Coromines, que va recollir la forma a Boí (DECat, vol. vii, p. 734). *Menjadera* —per fer referència a la *menjadora*— ha estat consignat, per exemple, a Espés (Haensch, 1960, p. 214), les Paüls o Benasc (Krüger, 1995a, p. 119-120; on, en canvi, hi ha *menjadora* per a diversos punts pallaresos). Vegeu-ne més exemples ribagorçans en alguns treballs triats a l'atzar en llocs com Carpi (1981, p. 177), Haensch (1960, p. 86), Krüger (1995b, p. 59), Quintana (1993, p. 282), Saura (2003, p. 324-325) o Sistac (1993, p. 226-227, 230, 255, 260, 268, 299 i 56-57).

63. El *Diccionari Aguiló* l'atribueix sense més precisió al «Pallars» (Aguiló, 1988-1989, vol. iv, p. 266).

64. On, per altra banda, el resultat vocàlic anterior de -ōRIU, -ōRIA està ben documentat en el passat (encara una prova que la seua extensió era molt superior a l'actual). En documents de la ciutat de Lleida del segle xv, per exemple, s'hi pot llegir «*colgaderes* [...] < COLLOCARE + -TORIU» (Farreny, 1986, p. 130).

65. Potser de Porcioles surt igualment l'atribució a Àger de *passadera* ('passera'), que el DCVB (vol. viii, p. 291) assigna no només a aquesta localitat de la Noguera, sinó també a Llessui, Tremp i Borén. Coromines (1936, p. 251) ja va trobar aquesta forma al Pallars Sobirà i en altres llocs: «En gran part del català occidental pirinenc es diu *passadera* per a la palanca de fusta, com recordo de l'Alt Pallars i V. de Boí; i, per Andorra, es deu estendre fins a la ratlla de Cerdanya: *Pla de Passaderes* a l'Alta Vall de Campcardós (Querol) ja arran d'Andorra»; es tracta de «-adera resultat fonètic allà del rom. -ATŌRIA [...]; però a Cardós i V. Ferrera [...] són més aviat les pedres que disposen en els corrents d'aigua per passar-los saltant d'una a l'altra» (DECat, vol. vi, p. 316). L'ALDC (vol. iii, mapa 716), que localitza *passadera* en diversos punts del bloc ribagorçanopallarès, ja només troba *passera* a Àger.

66. En definitiva, en aquest atlas la forma *volter* apareix a Esterri d'Àneu, Alins de vall Ferrera, Santa Coloma d'Andorra, Ordino, Sant Llorenç de Morunys, Palau de Noguera, Àger i Cubells. Aques-

acabar-ho d'arrodonir, malgrat que per ara no hem aconseguit constatar-hi més que —potser— algun lleu record de la forma davant la invasió de l'hispanisme *buitre*, aquesta vegada Grier (1934) no devia anar errat en el moment d'assignar *volter* a la ciutat de Balaguer.

2.3.2.3. -NN- > [n]. EL CAS DE BANA

No hi ha cap mena de dubte que un dels millors resums del tractament de -NN- en català ens l'ofereix el conegut monogràfic *pallarès* de Joan Coromines (1936, p. 255):

El representant regular del llatí NN és en català *ŋ*, però en cap dialecte no manquen exemples de *n*: cat. or. *cànem*, *cabana*; mall. *enganar*; val. *canada* 'vall' (G. Girona [Maestrà]). Aquests exemples són més freqüents en el català occidental que enlloc més i van augmentant a mesura que hom s'acosta als Pirineus, fins a l'extrem que en el nostre dialecte cal considerar *n* com a representant normal de NN i mirar els casos que hi ha de *ŋ* com a recents i importats: TVNNAM *tóna*; BANNA *bána*; SINN *sén* [...]; CANNAM *eskaná* 'escanyar', *askanúsá-sé* 'ennuegar-se', *kanót* 'laringe', *kanél* 'puny de la mà', *kanéla* 'id.', 'aixeta'; CAPANNAM *kabána*; PINNATVM (*rat*) *penát*.⁶⁷

Alguns dels exemples de Coromines ja depassen clarament l'àmbit *pallarès* i es tornen a trobar en altres zones del domini lingüístic (no només *cànem* o *cabana*, sinó *canell*, *canella*, *ratpenat*, als quals podríem sumar exemples, com ara *canó*),⁶⁸ i n'hi ha que fins i tot deuen haver tingut una extensió més o menys considerable sense palatal,⁶⁹ cosa que en definitiva fa que la posició del català —sense una solució homogènia i completament general en el tractament del grup -NN— contrasti amb la de l'occità —l'altra part del diasistema—, on hi ha «[p]artout»

---

ta darrera seria la població més meridional que coneixeria la forma, i, en tot cas, en punts nord-occidentals situats més al sud apareixeria *voltre* (conegut també en alguns punts de l'est del bloc ribagorçanopallarès), que sortiria de *VULTUR* (vegeu, per exemple, DECat, vol. ix, p. 385, on n'hi ha més dades), a més de l'hispanisme *buitre*.

67. Aquest fragment ha estat parafrasejat per treballs de referència de la lingüística catalana. Compareu el que diu Coromines amb el que trobem, per exemple, en Badia (1981, p. 197): «Aquests exemples són més nombrosos en lleidatà i s'intensifiquen a mesura que hom s'acosta al Pirineu, fins a l'extrem que en una parla com el *pallarès* cal considerar NN > n, i interpretar els casos de palatal *ŋ* com a importats a la parla local». Sobre la qüestió de la palatalització del grup -NN-, en català val la pena de llegir Rasico (1982, p. 203-218), que recull dades filològiques interessants.

68. Sobre aquesta darrera forma, vegeu el que diu Coromines (DECat, vol. II, p. 498).

69. És el cas de *tona*, que si bé «avui a penes es manté usual més que a l'Urgellet i sobretot el Pallars, Jussà i Sobirà», en el passat consta «almenys en comarques del Centre-Nordest del Princ.» i documents d'altres latituds occidentals (DECat, vol. VIII, p. 555).

-NN- > -n- (Ronjat, 1930-1941, vol. II, 147).⁷⁰ De casos de manca de palatalització oposats a un -[n]- més difós en català també se'n poden trobar en el ribagorçà veí,⁷¹ i en pallarès ja s'ha observat que les formes sense palatal tendeixen a ser substituïdes per d'altres amb -[n]-, de manera que l'inventari de casos amb una simple reducció del grup consonàntic -NN- deu ser-hi cada cop més limitat, fins al punt que algun dels exemples sense palatal de Coromines —com *sen* per *seny*— recentment només han estat recollits amb -[n] (Beà, 2015, p. 167-168). La forma que resisteix més fermament aquesta tendència probablement és *bana* davant de *banya*, amb més atestacions de -[n]- que no pas de -[ɲ]- entre els informants (Beà, 2015, p. 167-168). La forma *bana*, de fet, que ja hem vist que Coromines situava gairebé en el primer lloc del seu inventari, també és probablement l'exemple més habitual per il·lustrar el pas -NN- > -[n]- en pallarès, tal volta juntament amb *sen* (del qual s'ha constatat la decadència recent) i *escanar*.⁷²

Malgrat ser un exemple recurrent per caracteritzar el pallarès, la forma *bana* està molt ben atestada a la comarca de la Noguera a través de diverses fonts, i n'hem pogut confirmar l'ús en alguns llocs. Porcioles (1899, p. 34) ja donava *bana* per a la Vall d'Àger, i d'aquí ho treu Amades (1932, p. 86). En les nostres enquestes en aquesta zona vam poder comprovar que la forma encara hi és viva i que es realitza ['bana], malgrat que l'ALC (vol. II, mapa 217) atorgui una nasal palatal a la capital del vescomtat i que el DCVB (vol. II, p. 271) assegurí que allí hi hauria

70. Matisem-ho, però. En algunes zones no gaire llunyanes del nostre domini lingüístic també es pot trobar la palatalització en uns contextos determinats, però, en la mesura que és en condicions diferents, la situació de l'occità en general continua quedant lluny de la doble tendència del català (d'una banda, a la palatalització; de l'altra, a la simple reducció del grup consonàntic). En una àrea co-seranesa situada al nord de la Vall d'Aran (a poca distància del Pallars), es poden donar casos de -NN- > [ɲ] (com *anh* < ANNU, *brenh* < BRENNU) quan aquest grup ha esdevingut final després de la caiguda de la vocal àtona, en un procés de palatalització que afecta les -[n] alveolars finals (ja tinguin en el seu origen -ND- o -NT o, en aquest cas, en -NN-; vegeu Bec, 1968, p. 57-61).

71. Vegeu, per exemple, els casos aportats per Francino (1992, p. 142), Haensch (1960, p. 107), Oliva (1908, p. 422), Quintana (1993, p. 282, 292 i 302), Sistac (1993, p. 108-109) o, en benasquès, per Saura (2003, p. 89), que ja adverteix que allí -NN- «[s]e simplifica de manera sistemàtica como en gran parte del alto-aragonés».

72. *Bana* és la primera forma que consta en l'enumeració de Sistac per a la Vall d'Àneu: «En algun cas, la -NN- llatina no ha esdevingut *ny*, com en català general, tot i que també és un tret en recessió: *bana* (o *banya*), *cana* (o *canya*), *escanar*, *canaula*, *cabana*, *canell*, *canella*» (Sistac, 1998, p. 65). També és el primer exemple pallarès a Alegre (1991, p. 182). A Veny i Massanell (2015, p. 256) hi llegim el següent: «També podem esmentar, com a característica del pallarès, l'abundància de casos en què el grup -NN- no s'ha palatalitzat: *BANNA > [bána] 'banya', SINN > [sen] 'seny', [askaná] 'escanyar' (derivat de CANNA > [kána] 'canya')». Tenint en compte fets com els que exposarem a continuació, no deu ser casual que Veny (1991, p. 140) inclogui *bana* en el grup de «palatalització vacil·lant en diverses contrades», i no ben bé en els «casos més abundosos de no palatalització» pallaresos: «La geminada originària -NN-, llatina o pre-romana, de palatalització vacil·lant en alguns mots del català de diverses contrades (*enganar*, *enganyar*, *bana*, *banya*), mostra aquí casos més abundosos de no palatalització: *escanar*, *escanyar*, *festanal*, *festa gran de l'any*, *espanar*, *espenyar*, *estimbar*, etc.».

[ˈbanɐ] (potser després d'agafar la forma de Porcioles i adjudicar-li la vocal final *lleidatana*). Sabem que a les Avellanes s'usa *bana* al costat de *banya*, cosa que s'avé amb el fet que Fortuny (1983, p. 68 i 259) obtingués *bana* i el plural *banes* a Os de Balaguer (ho posava al mateix nivell que *cabana*), i que el DCVB (vol. I, p. 12-13) trobés el derivat *abanegar* a Castelló de Farfanya, 'pegar amb les banyes'.⁷³ L'ALDC (vol. VI, mapa 1306) confirma la dada d'Àger (*banes*), però situa *banyes* tant a Cubells com en punts pallaresos propers al Montsec, com Palau de Noguera i Isona (i igualment a Sort), tot i que sembla que la forma sense palatal també ha estat atribuïda a la Conca de Tremp en algun treball més o menys recent (Fortuny, 1992, p. 405), i que, per tant, no hi ha o no hi hauria hagut fins fa poc cap interrupció geogràfica entre les formes de l'Alt Pallars i les de la Noguera. A la capital de la comarca, on *banya* impera en els nostres dies, *bana* potser també hi hauria existit en un passat més o menys recent (i no cal descartar alguna conservació residual en algun parlant especialment *rural*). Això és el que ens suggereix el *Diccionari Aguiló* (Aguiló, 1988-1989, vol. I, p. 181) quan indica la informació següent, de la qual caldria confirmar la font: «*bana* (Balaguer) per *banya*». D'aquí podria haver passat a les grans obres lexicogràfiques. El DCVB (vol. II, p. 271) situa la manca de palatalització en punts pallaresos o ribagorçans, com Bonansa, Pont de Suert, Sort o Serradell, però també a Àger i a Balaguer, i encara al Maestrat (Benassal, Morella). És més o menys el que també consta al DECat (vol. I, p. 623): «En català la forma *bana* és de terres occidentals (Ribagorça, Pallars, Balaguer, Morella) i G. Girona la dona també en el seu *Voc. del Maestrat*, evidentment de l'Alt Maestrat». El mateix Coromines assegura que en català antic «són freqüents els exemples de *bana*» (i n'aporta diversos exemples), amb la qual cosa la Noguera seria possiblement un dels darrers parapets de manca de nasal palatal en aquesta forma, amb una àmplia difusió de *bana* fins al segle XX i amb diversos indrets on encara n'hem pogut comprovar la vitalitat (alhora que la recessió, evidentment). De fet, Amades (1932, p. 87) consignava els derivats *banialt* i *banibaix* a Camarasa.⁷⁴ Per aca-

73. Cosa que contrasta amb la forma *abanyegar* que Grieria assegura haver recollit a Àger (ALC, vol. III, mapa 558; 'cotar'). Coll (1991, p. 35) consigna *banegar* com a forma pallaresa, que a Aguiló (1988-1989, vol. I, p. 186) ja s'atribuïa a «Conca». Cal suposar que es tracta de la Conca de Tremp, evidentment.

74. Cal advertir que aquestes formes figuren com a pròpies d'una tirallonga de poblacions situades tant en el domini central (Cardona, Rupit...; algunes en zones més aviat septentrionals, per no dir *septentrionals de transició*: Urús, la Jonquera...) com en el tortosí (Prat de Comte, Tortosa, Beseit; aquí podríem establir un lligam amb el Maestrat) o, fins i tot, en el nord-occidental (Torà, a més de Camarasa). És interessant de constatar que, en cinc poblacions orientals, *banialt* i *banibaix* ja conviuen segons Amades amb *banyaalt* i *banyabaix*. Vista l'abundància de formes amb *-n-* potser tampoc no cal descartar que, en lloc d'un cas de *-NN-* > [n], dues palatals en contacte ([ɲ]) i el nexa *-i-* distorsionin el resultat fonètic o la transliteració. Però podria tractar-se també d'un magnífic fòssil que patentitzaria aquella extensió pretèrita de *bana* a què es refereix Coromines, a través d'un derivat (i, més

bar-ho d'adobar, *bana* no sembla l'únic cas en què una manca de palatalització atribuïda sovint al pallarès es manifesta al sud del Montsec. Un altre dels exemples recurrents, *escanar*, consta com a forma de Cubells (i de Pinell de Solsonès) al DCVB (vol. v, p. 212), que amb tota seguretat ho treu del *Diccionari Aguiló* (Aguiló, 1988-1989, vol. I, p. 245). Altrament dit, si abans apuntàvem que sembla que hi ha sobretot tres exemples que sovint serveixen per exposar la reducció -NN- > [n] en el subdialecte del Pallars (*bana*, *sen*, *escanar*), almenys dos d'aquells tres casos estan testimoniats a la Noguera. El primer, molt sòlidament.

2.3.2.4. CASOS DE [j] < -Y-, -DY-, -GY-, -G^{e,i}-, -BY-

Tornem a agafar el treball de Coromines (1936, p. 257-258): «És característica del Pallars la representació dels sons llatins intervocàlics Ī, D̄Ī, ḠĪ, G^{e,i} [i BY], per y i, en final de mot, per j: *mayó* (festa) 'major', *puyá* 'pujar', *Ḥáya* 'raigs (del sol)', *tremúya* 'tremuja' [...], *koréya* 'corretja'». El gran filòleg català avisa que els mots que tenen -[3]- o -[tʃ] «es delaten per aquest sol fet com a manllevats a la llengua literària o a altres dialectes» (Coromines, 1936, p. 258), i que el fenomen «sembla haver-se estès antigament molt més a l'Est i haver estat general especialment en el Berguedà», fins al punt que se'n poden —o podien— trobar testimonis en terres interiors del català central: mentre que verbs amb -e[j]ar «només se senten avui al capdamunt de les valls del Llobregat (Gisclareny, Bagà, la Pobla de Lillet), [...] la gran extensió del tipus *puyá* 'pujar', general a tot el Berguedà i a molts punts del Lluçanès, Bages i Cardener, indica que en altre temps devien emprar-se en una àrea molt més gran» (Coromines, 1936, p. 259).⁷⁵ El cas és que en ribagorçà, en línies generals, el fenomen «apareix en les mateixes condicions que en pallarès» (Veny, 1991, p. 145).⁷⁶ Per la part meridional d'aquest subdialecte, la isoglossa que separa les realitzacions *puio* i *pujo* se situaria avui, segons Coll, exactament al Montsec: «segueix la frontera [...] amb la Noguera» (Coll, 1991, p. 23).

---

concretament, d'un compost) prou especial. Tot i que el nexa -i- sigui «poc usual» en català (Gràcia, 2002, p. 815), és prou sabut que això no és tan estrany en occità (vegeu, per exemple, Coromines, 1990, p. 256).

75. Coromines ja advertia, però, a propòsit del Lluçanès, que allí es trobava, «naturalment, en reculada», amb hipercorreccions del tipus *po[3]ancre* per *po[j]ancre*. Vegeu també les dades d'Alcover (1908-1909b, p. 260), anteriors a les de Coromines, que igualment confirmen l'existència del fenomen al Berguedà, al Lluçanès i al Bages.

76. Prescindim ara de consideracions específiques sobre algunes formes, sobre determinades solucions divergents o sobre la possible elisió de -[j]- en alguns contextos i indrets. Fem remissió a Beà (2015, p. 173-185) per obtenir detalls valuosos, presentats sistemàticament, sobre l'altipallarès. Vegeu igualment Sistac (1993, p. 98-99). A Batlle, Martí i Castell, Moran i Rabella (2016, p. 105-106, 155-156 i 158-159) es trobarà una descripció breu i clara de les solucions catalanes —les generals i les dialectals més remarcables— de les possibilitats etimològiques citades.

I, al cap i a la fi, els fets confirmen de manera general aquell límit, si més no a la part occidental. D'entrada, entre la gent jove de tota la comarca diríem que la solució (ribagorçano)pallaresa és insòlita. A Àger, que és probablement la contrada de la Noguera que presenta més afinitats amb les zones nord-occidentals perifèriques pallareses i ribagorçanes, vam localitzar de manera general en les nostres enquestes realitzacions com [pu'ʒa] o fins [pu'ʒa] (la primera articulació la trobava en aquest lloc l'ALC, vol. VII, mapa 1123), solucions, per tant, que es poden sentir en molts altres punts de la comarca (on [puj'ʒa] potser compa-reixeria més habitualment, però), entre els quals la mateixa capital, Balaguer.⁷⁷ Per ara, a tot estirar, només alguna forma isolada podria ser un testimoni indi-recte d'un antic *comportament* *pallarès*, en l'aspecte que ens ocupa, a Àger. Així, Porcioles (1899, p. 31) recull: «*Esquetllots*. -Talls de carn ab such». Coromines (DECat, vol. III, p. 453-454) relaciona aquesta forma amb *escaig*. Assegura que «potser està per un *escaiot* alterat per infl. de *tallot* o *tallar*» (DECat, vol. III, p. 454), i en una altra banda és més explícit: es tracta potser de «*escaiot*, pron. pallaresa d'un *escaj-ot derivat d'ESCAIG» (DECat, vol. III, p. 693). Més que en una alteració provocada per *tallar*, ben bé podríem pensar que s'hi hauria produït un canvi hipercorrecte [-j]- > -[ʎ]-, com el que el mateix Coromines va registrar en alguns punts del Sobirà, com Àreu i Estaon, on *tremu[j]a* havia esde-vingut *tremu[ʎ]a* (Coromines, 1936, p. 258).⁷⁸ De fet, si deixem de banda algun cas com el que acabem de veure, que ens podria portar indirectament a un estadi fonètic anterior, les solucions *pallareses* fan l'efecte de ser, com a mínim, molt rares a la Noguera. Per les dades limitades i indirectes que disposem sobre aquesta qüestió en altres indrets septentrionals de la comarca, sembla que als peus del Montsec de Rúbies alguns parlants d'edat avançada podrien conèixer la realització [-j]- en les condicions descrites, però fins i tot aquesta informació hauria de ser confirmada amb indagacions més fiables, i descartar, per exemple, la possible ascendència pallaresa d'aquests locutors per corroborar l'autoctoni-

77. Un únic cop podríem haver sentit [pu'ja] a Àger, però tenim seriosos dubtes que no es tracti d'un fet purament ocasional, episòdic i qui sap si idiolectal. Noves prospeccions haurien de permetre de treure'n l'aigua clara. Alcover (1908-1909b, p. 259) ja atribuïa un -[ʒ]- *medial* o amb [j] previ a Ponts, Artesa, Balaguer i la ribera del Sió, mentre que la Vall d'Àger tindria un -[ʒ]- «inalterable» (alho-ra que a la veïna Conca de Tremp hi hauria -[j]- i, al mateix temps, ja -[ʒ]-; Alcover 1908-1909b, p. 259-260). Més tard (Alcover, 1908-1909b, p. 261), gairebé hi barrejava formes del tipus *ve[j]* ('veig', atribuït a Artesa i viu a Àger, però a Balaguer és ['bək]) i *va[j]* ('vaig'), que no hem de confondre amb el fe-nomen que comentem.

78. N'hi hauria més exemples paral·lels, com el *gallato* localitzat tant en punts de les conques del Sió i del Llobregós (i inclòs en una de les sèries del «Vocabulari del *bestiar cabrum*», Alcover, 1916-1917a, p. 310) com en alguns indrets del País Valencià, que «es deu a una ultracorrecció de -y-, de la qual són prou freqüents, com és sabut, els casos: *atzagallada*, *alдарull*, *penjoll*, *fallanca*, *galluba*, etc.» (DECat, vol. III, p. 258). Sobre aquesta qüestió, són especialment pertinents les dades que s'aporten a Coromines (1972, vol. II, p. 321-331).

tat de la solució cap a Meià.⁷⁹ Les informacions dialectològiques sobre aquesta zona són fins avui francament escasses.

2.3.2.5. LES DESINÈNCIES DE LA PRIMERA I LA SEGONA PERSONA DEL PRESENT D'INDICATIU DE LA PRIMERA CONJUGACIÓ (*CANTAM*, *CANTAU*)

Coromines (1936, p. 266) va recollir *cantam* i *cantau* com a úniques formes de Cardós i vall Ferrera, en lloc de les analògiques —i més generals— *cantem* i *canteu*. Aquest tret conservador ha servit per caracteritzar el pallarès i, alhora, per establir un lligam entre aquest subdialecte i un altre conjunt de varietats perifèriques, el balear.⁸⁰ En el seu conegut article a *Romania*, Schädel (1908, p. 150) assegurava que una de les diferències entre Montgarri i Alós d'Isil era que, mentre que en el poble aranès se sentia *cantam*, en el català hi havia *cantem*. Però ell mateix s'afanyava a dir que «cette démarcation n'est que locale, car *-am* plus ancien subsiste encore dans beaucoup de patois pyrénéens plus éloignés de l'influence de Barcelone», i també que «on le rencontre régulièrement dans la vallée de la Noguera Ribagorzana» (hi esmentava Vilaller). Hi acabava afegint —ai las— que «on trouve aussi *-am* à côté de *-em* à Alos». No descobrirem res si diem que el vocalisme etimològic subsisteix en altres llocs conservadors fora del bloc ribagorçanopallarès, i ens limitarem, per tant, a destacar i recordar el fet que, en diversos punts de la comarca de la Noguera, ha estat testimoniats fins a èpoques recents, al mateix temps que ens interessarem per la recessió territorial que deu haver patit en el darrer segle.

Martí i Castell (1970, p. 75 i 78-80) dona formes com *cantem* i *canteu* per a Àger.⁸¹ Però això contrasta amb el que Porcioles (1899, p. 40) atribuïa a aquesta localitat i la seua vall (*estimam* i *estimau*), i fins i tot amb el que podem trobar a l'ALC (vol. III, mapa 391), on Àger disposa de *cantam*, igual que Oliana, Esterri, Durro, Benavarri, Peralta de la Sal i, fins i tot, Maella, Calaceit⁸² i Gandesa, però

79. Precisament, el topònim *Meià* ens remet a -DJ- > -[j]-: «L'ETIM la dona en forma inequívoca l'emplaçament de la Conca de Meià: en una fondalada entremig de les dues grans serres paral·leles: VALLUM O PAGUM MEDIANUM 'el vall, clotada o rodal intermedi'» (OC, vol. v, p. 244). Quan Coromines parlava de la fonètica pallese, es referia al *Meià* «agregat de Sant Mateu de Bages, anomenat antigament *Mediano*» (Coromines, 1936, p. 259), amb la mateixa solució fonètica, però molt més lluny del Pallars que la Vall de Meià de la Noguera (i per aquest motiu, doncs, més extraordinari).

80. Vegeu, per exemple, el manual de referència de Veny (1991, p. 141) o el més recent de Veny i Massanell (2015, p. 257). Coll (1991, p. 26) comenta que la «pervivència» d'aquestes desinències es dona avui «sobretot al Sobirà».

81. És curiós, per cert, que al costat de *arrib[e]m* hi hagi *arrib[ε]u* (Martí i Castell, 1970, p. 80), on potser parlàrem d'un problema en la transcripció de la tònica (una qüestió que ja hem evocat més amunt).

82. Segons Quintana (1987, p. 172), al Baix Matarranya «les formes en *-am*, *-au* són ben vives i d'ús general», mentre que a l'Alt Matarranya «alternen en una mateixa localitat —i parlant— les dues formes *-am/-em* i *-au/-eu*».

diferentment de Tremp o Sort (o Artesa de Segre i Balaguer), on ja hi hauria *can-tem*. La conservació del vocalisme etimològic en la primera i la segona persones del plural del present d'indicatiu de la primera conjugació també va ser anotada per Alcover (1908-1909b, p. 210) per a la Vall d'Àger (la informació devia sortir de Porcioles, segurament), en un inventari en què feien acte de presència altres localitats de la comarca i que posa en evidència que les desinències *-am* i *-au* devien tenir-hi fa només un segle una extensió molt més important que no pas avui, i més si tenim en compte que, contràriament a punts molt més septentrionals (entre els quals hi ha poblacions pallareses situades a l'altre costat del Montsec, evidentment), als punts de la Noguera citats —i en algun d'immediat com Agramunt— ni tan sols s'indicaven situacions de polimorfisme en què *-em* i *-eu* fessin concurrència a les desinències *-am* i *-au*:

Se conserva la *a* am tota la seua plenitud dins totes les Balears i moltes d'altres regions de la Catalunya occidental. Així la trobarem a Calaceyt, Batea, Gandesa, Ascó, *Les Garrigues**,⁸³ *Vall d'Àger [sic]*, Tremp*, Eroles, Puigvert, Fígols, Claramunt, Pobla de Segur*, Torre de Cabdella, *Bohí, Vilaller, Alós, Isabari, Esterri, Llaborsí, *Sort, *Olp, Vilamur, Puyalt, Enviny, *Montardit, Pallarols, Seu d'Urgell*, St. Julià d'Andorra, *Andorra la Vella, Cabana-bona, Artesa de Segre, Agramunt [...].

L'inventari, per les nostres latituds, encara podria ser ampliat amb altres dades alcoverianes. El mateix Alcover (1918-1919, p. 234) assenyala que a Organyà (a l'Alt Urgell) se serveixen de *-am* i *-au*, però que alhora «admeten les modernes desinències *analògiques*». Pel que fa a la Noguera, si ja hem sumat Cabanabona i Artesa de Segre a la Vall d'Àger, també podem afegir-hi Ponts, on la situació torna a semblar més arcaïtzant que en punts més septentrionals, ja que no només «conserven» les desinències amb vocalisme etimològic, sinó que les formes analògiques apareixen «[s]ols qualche volta» (Alcover, 1918-1919, p. 232). I les dades de Montanyà (1910, p. 208) més o menys ho confirmen, ja que en el present d'indicatiu del verb *amar* només assenyala *amam* i *amau*. De manera simptomàtica, les dades de Ponts són lleugerament diferents a *La flexió verbal*. En el repertori de Moll (1929-1932, vol. II, p. 81), aquesta població del Segre Mitjà només té les desinències *-em* i *-eu*, cosa que potser vol dir que els «xics» amb qui Alcover va fer «una altra bona espolsada a la conjugació ponsicana» (Alcover, 1918-1919, p. 232) ja havien optat per les formes analògiques. Curiosament, però, *La flexió* assenyala

83. La cursiva assenyala una dada indirecta; l'asterisc, les situacions de polimorfisme. En el cas de les Garrigues, val la pena de recordar que el treball d'Arqués, publicat precisament al BDLC, afirma que les desinències *-am* i *-au* són utilitzades pels «vells» i que es troben en reculada (Arqués i Arrufat, 1982 [1910], p. 63).

únicament el vocalisme etimològic a quinze quilòmetres, a la població veïna d'Artesa de Segre, i una situació de polimorfisme tant a Pradell com a Balaguer, que actuarien igual que Lleida.⁸⁴

En definitiva, les desinències *-am* i *-au* en el present d'indicatiu de la primera conjugació consten com a presents —almenys— en mitja dotzena localitats distribuïdes per bona part de la geografia de la comarca durant la primera meitat del segle xx. Avui no disposem de prou elements per descartar-ne l'existència més o menys residual en parlants especialment conservadors en alguna localitat,⁸⁵ sobretot si tenim en compte que el vocalisme etimològic ha estat testimoni tan sols fa uns trenta anys no gaire lluny de Balaguer, per ser concrets, a Os, molt instructivament en una distribució de gènere i generacional que ha de fer les delícies de qualsevol variacionista: «No he sentit mai en una dona les formes [-ám, -áu] del ind. pres. de la 1ª conjugació, en canvi sovintaja en els homes» (Fortuny, 1983, p. 19). Les formes amb vocalisme etimològic s'hi donaven «[n]omés en la 1ª generació» (Fortuny, 1983, p. 106), és a dir, en els més grans.

2.3.2.6. LES DESINÈNCIES DEL PRESENT DE SUBJUNTIU

Se sap que en la segona i la tercera persona del singular i en la tercera del plural del present de subjuntiu, les desinències amb l'element vocàlic desinencial *-o* es troben en nombrosos punts del català nord-occidental i del nord del País Valencià.⁸⁶ Per dir-ho en paraules de Moll (1991, p. 153), «des d'Andorra fins ben entrat el Regne de València (Alcalà de Xivert)».⁸⁷ Alcover (1908-1909b, p. 227) va

84. A Lleida, Solans apunta que el vocalisme etimològic en *-am* i *-au* podia haver estat «una flexió en ús, però avui ja no ho és» (Solans, 1990, p. 212). Vist que hi ha resistit com a mínim fins fa relativament poc, no ens pot pas sorprendre, evidentment, que aparegui sistemàticament en els documents del segle xvi (vegeu les dades de Farreny, 2004, p. 282).

85. Evidentment —i si se'n permet la llicència—, no parlem de l'ús poètic que se'n pot fer, per exemple, en les Cobles d'Àger, reproduïdes per Bellmunt (1994, p. 45), que li van ser dictades per algú de la població segurament als anys noranta, on la rima és perfecta: «Algunes vegades / ens diu “adéusiau” / i d'altres vegades / no ens diu ni “on anau”».

86. En alguns llocs, especialment del nord del País Valencià (però no només allà), també pot ser present en la primera persona. Vegeu Moll (1929-1932, vol. II, p. 84) o Pérez Saldanya (1998, p. 167). Això ha estat atribuït ocasionalment, durant la primera meitat del segle xx, a algun indret de la Noguera, com veurem més avall.

87. Per a dades —també genètiques— sobre aquestes desinències de subjuntiu que no siguin exposades a partir d'ara, fem remissió principalment als treballs de Moll (1991, p. 151-154), Allières (1963-1968, i al seu complementari, Allières, 1967), Coromines (1997, p. 204-209), Pérez Saldanya (1998, p. 147-168) o Gulsoy (1993, p. 377-419 i, sobretot, p. 386-389). Hi ha un curiós comentari —amb un però digne de cursiva— de Coromines sobre el límit meridional del fenomen, per cert: «Pel sud, la *-o* subjuntiva abraça de ple el Maestrat fins al mateix límit de la primera d'indicatiu en *-o* (aquestes dades són independents de les d'En Moll i recollides personalment, però hi estan d'acord)» (Coromines, 1997, p. 205). Pel que sembla, avui a Alcalà de Xivert hi hauria polimorfisme (tret de la primera

intentar de dreçar un catàleg de les localitats en què apareix aquesta mena de desinències: «Aquests subjuntius en -o- els-e trobarem a Andorra, a la Seu d'Urgell fins a n-el Noguera Pallaresa, a Lleyda, La Segarra, Batea, Calaceyt, Penyíscola, Massalió, Gandesà, Alcalà de Xisvert, Gironella, Solsona, la Ribera Salada, Barbarà, Parròquia de Ripoll (a n-aquests cinc derrers punts la -o, naturalment, sona -u); i se troben dins tota la Ribera d'Ebre, dins les Garrigues, a la Vall d'Ager [sic], dins els pobles de les conques de Meyà i Llobregós, Anglesola, Ribera del Sió i Ribera baixa del Cinca».

La relació d'Alcover, que en general permet de fer-se una idea global de l'extensió territorial d'aquell element vocàlic en les desinències del present de subjuntiu, presenta alguns elements xocants. No es tracta dels punts orientals que puguin aparèixer en el repertori (que podrien ser molt més nombrosos),⁸⁸ sinó d'entrada de la referència a la Noguera Pallaresa com a límit, ja que les desinències amb velar sembla que són generalment absents del bloc ribagorçanopallarès,⁸⁹ com el mateix Alcover reconeixia en un altre costat. Corregint Saroihandy, que només atribuïa aquesta mena de subjuntius a Andorra i Urgell, Alcover comentava que això devia obeir al fet que «no'l tenen els territoris que Mr. Saroihandy connecta millor del català, el Pallàs i Ribagorsà» (Alcover, 1908-1909b, p. 249). El comportament del ribagorçà —Llitera inclosa—⁹⁰ i del pallarès s'oposa a allò que és prou habitual en altres subdialectes nord-occidentals (amb algunes notables excepcions meridionals),⁹¹ i concretament en el veí lleidatà, on les desinències amb

---

persona del singular, allí en -o), i hi conviuriem les desinències -es, -e i -en amb la sèrie -os, -o i -on en les persones 2, 3 i 6, en un exemple de «canvi lingüístic en curs» que, aparentment, Gimeno no va detectar (Verge, 2008, p. 73).

88. A propòsit de la desinència amb l'element -o-, Coromines (1997, p. 205) ja adverteix que se'n troben —potser, generalment, més aviat se'n trobaven— «rastres esparsos més o menys pertot en el territori oriental, més sotmès a la influència aclaparadora de Barcelona: a Blanes i en general a la Costa Brava, al Berguedà i al Cardener i a totes les comarques dependents de Manresa, a la Baixa Segarra cap a Santa Coloma de Queralt i Montblanc, per la banda de les Guilleries i d'Olot, etc.; a totes aquestes comarques n'he apuntat exemples». En els quaderns de camp d'Alcover hi ha comentaris sobre subjuntius en -o- en punts orientals com, per exemple, Tossa de Mar: «Fan els imperatius en -us (-os) negatiu, no [kájyus], no baxus!, no digus!, no't mogus! no corrus! [/] Però ja només són els vells que ho fan» (Perea, 1999a, p. 51). O com Lloret de Mar, localitat veïna de l'anterior: «Els vells tenien el subjuntiu en -u, -us, -u, -un» (Perea, 1999a, p. 53). O encara com Blanes, també a tocar: «bolən kə jo hi baju, bajus, baju, bajun» és propi dels «mariners vells» (Perea, 1999a, p. 51). Remarquem que, en aquestes notes d'Alcover, tant a Lloret com a Blanes apareix -o en la primera persona.

89. Segons Coromines (1936, p. 266-267), farien acte de presència en alguns punts del Sobirà propers a Andorra com Àreu i, sobretot, Tor (també en la primera persona: *que jo canto, que jo bato*).

90. Vegeu Giralt (1998, p. 194-196) o Sistac (1993, p. 180).

91. Al Baix Cinca, zona de transició entre el ribagorçà i el lleidatà, sembla que les desinències amb velar hi són absents «tret de Mequinensa» (Quintana, 1987, p. 173; vegeu també, per exemple, Galan i Moret, 1995, p. 56). Més al sud, «s'estenen per la Terra Alta i tot el Matarranya i arriben fins a Morella i Alcalà de Xivert, però no es troben a Tortosa» (Quintana, 1987, p. 173), tot i que sí a la seua

velar són predominants i apareixen en les principals ciutats, com Lleida i —sense anar més lluny— Balaguer, lloc del qual ens ocuparem tot seguit. Perquè el cas és que hi ha un altre element de la llista d'Alcover que resulta igualment sorprenent: l'atribució de les desinències amb *-o-* a la Vall d'Àger. Estem convençuts que aquesta informació —un cop més— prové de Porcioles (1899, p. 40), que deia el següent: «Converteixen la darrera vocal en *o*, verbi-gracia: *digó lo que vulgo* per *diga* o *digui lo que vulga* o *vulgui*, *digon lo que'ls semblo* per *diguin lo que sembli*». Si féssim cas d'Alcover i Porcioles, hauríem d'incloure Àger en l'inventari de localitats amb l'element desinencial *-o-*,⁹² però això no s'adiu amb les dades que vam obtenir en les enquestes en aquella localitat, ni tampoc amb el que consta en altres treballs lingüístics. Griera (ALC, vol. iv, mapa 645) hi va recollir *digue*, *diguen*, i Martí i Castell (1970, p. 77) va donar-ne el paradigma complet del present de subjuntiu del verb *cantar*: *cant[a]*, *cantes*, *cante*, *cantem*, *canteu*, *canten*. És exactament això, i res més que això, el que ens consta a Àger, cosa que, d'altra banda, casa amb el que comenta Pep Coll (1991, p. 26). El seu «informador de la Vall d'Àger [...] va dir ben explícitament: *D'aquí en avall parlen molt tosc*. Diuen: *no rigos*, *no fotos* i *no m'emprenyos*». Això ja és el que hi ha a Os de Balaguer, on Fortuny enregistra *cantos*, *perdos*, *servixos* i *dormos*.⁹³ Tot indica, doncs, que les informacions aportades per Porcioles —si no és que les coses han canviat d'una manera improbable en el curs d'unes dècades— són errònies, i que el notari potser va exportar a Àger una característica de Balaguer que li devia resultar especialment remarcable.

El paradigma amb un element vocàlic velar en les desinències de la segona, la tercera i la sisena persona no només és propi de Balaguer, sinó de bona part de la comarca de la Noguera, en clara oposició al que hi ha a la Vall d'Àger. Moll (1929-1932, vol. II, p. 84) ja dona formes com *cantos*, *canto* i *canton* per a Ponts, Artesa,

---

regió encara que més aviat sigui en «punts aïllats» (Massip, 1989, p. 63). En la part sud del Principat administratiu, fet i fet, on les desinències amb velar deuen tenir més vitalitat és a la Terra Alta. És allí on Massip (1989, p. 63) assegura que són «usuals», malgrat que Navarro (1994, p. 174, mapa 40: «creguis»; vegeu també mapa 124) exclou de l'àrea de *-o-* les poblacions d'Arnes, Horta de Sant Joan, Caseres, Batea i —a l'altre costat de la frontera— Maella. Ben mirat, les desinències amb element vocàlic velar apareixen fins i tot en les respostes de Gandesa de Viaplana (1999, p. 209). Un bon resum del que passa en bona part de la zona meridional del Principat es pot trobar a Cubells (2005, sobretot p. 130), que remarca fets interessants, com la tendència d'alguns llocs a substituir *-o-* per *-e-*. Vegeu també Gimeno (1986, p. 627), que als anys vuitanta ja dibuixava una oposició entre bona part de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta d'una banda (*-o-*) i del Baix Ebre i el Montsià d'una altra (*-e-*), amb algun punt de *-i* i de *-ia*. Amb l'alternança entre els dos tipus de desinències en algunes zones, contrasta el fet que a la comarca del Priorat ja hi imperi *-i-* (Navarro, 2000, p. 33).

92. S'haurà de comprovar el cas de la Vall de Meià, que Alcover també devia citar per via indirecta. Ja ens hem referit més amunt a l'escassetat de dades sobre aquesta zona de la Noguera.

93. De tota manera, tot i ser cada vegada més residuals, les formes amb increment incoatiu del tipus *dormixa*, *dormixos*, *dormixo* es poden sentir en diversos llocs de la Noguera, fins i tot a la capital de la comarca.

Balaguer i Pradell. Recordem que Alcover hi afegia la Vall de Meià i la ribera del Sió (una part de la qual és a la Noguera). Tot i que Grieria (ALC, vol. iv, mapa 645) trobés *digue, digon* ('digui, diguin') a la capital, ell mateix assegurava que una de les seues característiques lingüístiques era «les desinències en *o* del present subjuntiu: *cantos, canto, canton; digos, digo, digon*» (Grieria, 1934). Alcover (Perea, 1999a, p. 82) deia que, a Balaguer, el que és més «ordinari és lo subjuntiu en [-o], [-os], [-o], [-on]», i assegurava que les formes amb *-e-* també s'hi usarien, «però no gayre», al mateix temps que el subjuntiu amb *-i-* «se va introduint». Arribats aquí, cal fer diverses observacions. La primera: caldria matisar, d'entrada, que la primera persona en aquell moment potser no devia ser *-o* sinó *-a* (és a dir, *-[ε]*), cosa que confirmen les dades de *La flexió verbal* de Moll i el mateix Alcover en un altre lloc: «El subjuntiu és en *-ε, -os, -o, -on*» (Alcover, 1918-1919, p. 236).⁹⁴ La segona: la concurrència, avui, no és entre les formes amb *-e-* i les formes amb *-o-*, sinó entre les formes amb *-o-* i les d'origen central amb *-i-*. Potser ja és això el que dona a entendre Alcover, qui, d'altra banda, precisava que a Balaguer «hi esbranca desiara la forma *-i, -is, -i, -in* dels dialectes centrals i orientals» (Alcover, 1918-1919, p. 236-237).⁹⁵ Aquesta dualitat de paradigmes, que en els nostres dies és evidentíssima, ja devia manifestar-se a principi del segle xx en una distribució funcional clara en el nucli més populós de la comarca.⁹⁶ Davant d'un sacerdot

94. A primera vista, sembla més raonable una atribució errònia de *-o-* a la primera persona en un document concret —a partir del fet que això sí que es dona en altres llocs o latituds del domini— que no pas que els joves *conjugadors* d'Alcover usessin massivament *-a* a diferència de parlants de més edat. I potser podríem dir una cosa semblant per a Ponts. Malgrat que Montanyà (1910, p. 207-208) digui que s'hi usaven formes de la primera persona com «que jo *amo*» (una confusió fins a cert punt comprensible per a algú originari del Berguedà) i que Alcover (1908-1909a, p. 23), partint de Montanyà, afirmi que s'hi diria «que jo *azo*», més endavant el mateix Alcover (1918-1919, p. 233) precisa: «Fan el subjuntiu en *-ε, -os, -o, -on* (volen que io *béguε*, que tu *bégos*, que ell *bego*, que ells *begon*)». I *La flexió verbal* (Moll, 1929-1932) sembla confirmar-ho. A Moll (1929-1932, vol. ii, p. 84), d'altra banda, hi consta que Balaguer faria una primera persona del present de subjuntiu en *-[ε]* en la primera conjugació (com Bonansa o Benavarri; curiosament aquí no hi ha *-[ε]* per a Tremp, per al qual Alcover havia anotat aquesta possibilitat; vegeu Perea, 1999a, p. 103). Podria tractar-se d'un error per *-[ε]* tenint en compte el que trobem en materials alcoverians com els que hem citat?

95. En aquell moment sembla més clara la concurrència de *-e-* i *-o-* a l'altra ciutat gran de Ponent. A Lleida, on Gili Gaya ja testimonia l'ús de les formes en *-o-* en «la parla vulgar» (Gili Gaya, 1932, p. 242), Alcover afirma d'una manera molt més explícita que «[l]es formes subjuntives en *-os, -o, -on*, fan cara a les *-εs, -ε, -en*» (Alcover, 1918-1919, p. 239). A més, a *La flexió verbal* la capital del Segrià ja apareix com a polimòrfica en el primer paradigma del present de subjuntiu que s'exposa (Moll, 1929-1932, vol. ii, p. 84). Segons Alcover, a principi del segle xx, per molt xocant que sembli, el subjuntiu en *-i-* no seria tan conegut a Lleida com a Balaguer. Diu el següent de la capital del Segrià: «Lo subjuntiu den *-i, -is, -i, -in* dels dialectes centrals i orientals és casi desconegut: sols l'usen qualques presumits que volen fer lo parlar de Barcelona, escapollantse llur pròpia personalitat llingüística» (Moll, 1929-1932, vol. ii, p. 84).

96. Compareu el que diu Alcover de Balaguer amb el que anotava a pocs quilòmetres, a Pradell: «No hi és entrat gota lo subjuntiu *[-i]*» (Perea, 1999a, p. 103). Gairebé la mateixa frase que per a Tremp o la Pobla de Segur (Perea, 1999a, p. 103).

d'origen forà, les respostes dels nois balaguerins eren sistemàticament formes amb *-i-* (ja llavors més prestigioses), de manera que Alcover hauria estat víctima de la famosa paradoxa de l'observador si no hagués estat per un petit incident (Alcover, 1918-1919, p. 237):

Aquest *subjuntiu* en *-o -os* aquells noys no el me deyen totd'una, però ha succeït que jo els he demanat si l'usaven, i m'han dit que no. I an aquell mateix moment un dels noys tocava un paper de demunt la taula, i un altre li ha dit: —No'l TOCOS *aquet paper!* ¿Voleu una prova més evident de l'existència de tal *subjuntiu* a Balaguer.[?] Es que un ha d'anar ben ulls espolsats per aglapir les formes dialectals, perque sovint els qui les usen, se'n amaguen com si fossen un pecat.

En definitiva, malgrat la penetració de les desinències centrals amb *-i-*, que avui es deu deixar sentir una mica pertot —sobretot en els més joves, en determinades extraccions socials i, possiblement, encara de manera més abassegadora en els contextos menys *rurals*—,⁹⁷ sembla prou clar que la Noguera es divideix tradicionalment en dues grans zones pel que fa a les desinències del present de subjuntiu. D'una banda, la major part del territori —i la capital— presenta desinències amb *-o-* en tres persones. De l'altra, (almenys) una zona nord-occidental amb centre a Àger s'escapa de participar en la solució usual *lleidatana*, i s'uneix en aquest punt amb les zones pallareses i ribagorçanes que hi ha a l'altre costat del Montsec i de la Noguera Pallaresa. Segons el que hem dit més amunt, la primera persona del singular no canviaria en el nivell morfològic, però sí en el fonètic: *cant[a]* d'una banda, *cant[ε]* de l'altra.

97. A Balaguer, malgrat la presència de formes amb *-i-* cada cop més habitual entre els autòctons —sobretot entre els més joves, com assenyalàvem, però diríem que especialment també entre allò que la pagesia local anomenaria *menestrals*—, les formes amb *-o-* hi són encara ben vives, tot i que el seu ús davallarà previsiblement en els anys que venen, sobretot per qüestions generacionals. Ens demanem si, com ja insinuàvem molt més amunt, treballs que han recollit el subjuntiu en *-i-* en enquestes a Balaguer (Viaplana, 1999; Valls, 2008, etc.) han rebut respostes per part d'individus ja anivellats o bé han estat víctimes d'un fet diglòssic (o de registre, si ho preferiu) que ja es manifestava fa un segle. També ho apuntava Navarro (1994, p. 125) per a la Terra Alta, però allí amb el pas a *-e-* i no a *-i-*: els elements vocàlics velars de la desinència són «canviats per morfemes en *-e* quan l'interlocutor és foraster». Casanovas i Creus (1999, p. 102) remarquen que les formes amb *-o-* són «marcadament dialectals i, doncs, o bé usades per un sector de la població adulta o pròpies de registres informals». No hi ha cap mena de dubte que el registre lingüístic, vista la connotació d'aquelles formes amb *-o-*, influeix poderosament en l'ús —o, vaja, en l'omissió irregular o momentània— d'aquesta mena de desinències per (una bona) part dels seus usuaris quotidians. Gosariem dir, d'altra banda, que en els individus *anivellats*, la incorporació de *-i-* es deu fer únicament en substitució de l'element connotat *-o-*, i que, per tant, rarament deu afectar la primera persona del singular (contràriament també al que ha estat recollit per alguns treballs ja citats), de manera que en el present de subjuntiu presentarien un paradigma *híbrid* com el següent: *canta, cantis, canti, cantem, canteu, cantin*.

2.3.2.7. LES DESINÈNCIES DEL PRETÈRIT IMPERFET DE LA PRIMERA CONJUGACIÓ

La caiguda de *-v-* intervocàlic en les desinències de l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació és un fenomen que s'associa al subdialecte *lleidatà* (tot i que no n'és exclusiu), on la supressió pot haver-se «compensat amb la inserció d'una iod antihiàtica» (Veny i Massanell, 2015, p. 249). Gili Gaya (1932, p. 240) descriu d'aquesta manera la situació de la capital del Segrià en aquest punt concret: «Pèrdua de la *h* intervocàlica als imperfectes dels verbs en *-ar*: *mēnjāḡ, trobāḡ*. Aquesta pèrdua es produeix a totes les persones d'aquest temps, amb una remarkable tendència a l'interpolació [*sic*] d'una *y*». A *La flexió verbal* (Moll, 1929-1932, vol. II, p. 82-83) aquest fenomen està molt ben documentat. Independentment de la concurrència de formes amb *-v-* en alguns llocs, l'elisió d'aquest element es produeix en localitats com Lleida, Bellpuig, Cervera, Fraga,⁹⁸ la Granadella, Riba-roja d'Ebre, Gandesa (al Principat) o Calaceit,⁹⁹ a més de Morella, Benassal, Alcalà de Xivert, Lluçena o Castelló (al nord del País Valencià) i de Gandia, Benigànim, Pego, Alpatró, Cocentaina o Biar (per les comarques de la Safor, la Vall d'Albaida, la Marina Alta, el Comtat i l'Alt Vinalopó).¹⁰⁰ Les localitats *lleidatanes* tendeixen a l'antihiàtica, mentre que del Segrià en avall hi predomina la simple caiguda del descendent de *-B-*.

En el cas de la Noguera —almenys a partir de les dades del verb *cantar* de *La flexió verbal*—, sembla que tant Balaguer com Ponts presentarien casos de *-[β]-* intervocàlic i de caiguda amb addició d'antihiàtica (*canta[β]es* i *canta[j]es*) a principi del segle XX, mentre que Artesa de Segre mantindria *-v-* i Pradell de Sió optaria més aviat per la caiguda i la introducció de *-[j]-*. Però ens demanem si totes aquestes diferències, més que no pas respondre a veritables tries divergents entre localitats, podrien ser purament fortuïtes (qui sap si Alcover podria haver

98. Barnils (1916, p. 31) havia deixat escrit que «la primera persona de l'imperfet d'indicatiu dels verbs en *-ARE* [...] ens ofereix la desaparició de la *-v-* (<*-B-*): *anáḡ* anava, *kantāḡ* cantava». Però el cas és que a Fraga la caiguda no es dona només en la primera persona, sinó que la consonant etimològica «no es pronuncia mai» (Galan i Moret, 1995, p. 58).

99. Al sud del Principat, segons Massip (1989, p. 63), «alternen les dues formes», tot i que a Tortosa no hi hauria elisió de la intervocàlica. A la Terra Alta conviurien el manteniment i la caiguda (Navarro, 1994, p. 122), i a Favara, Faió i Nonasp l'elisió de *-v-* guanyaria «de molt» el manteniment, i la segona, la tercera i la sisena persona d'imperfet de la primera conjugació «en tempo allegro es poden pronunciar també *[-ájs, -áj]* i *[-ájn]*», mentre que a Maella serien *[-ε], [-εjs], [-εj], [-εm], [-εw] i [-εjn]* (Quintana, 1987, p. 174). També Cubells parla d'una «elocució ràpida» que facilitaria la caiguda a la Ribera d'Ebre (Cubells, 2005, p. 123).

100. Sembla que, en algunes d'aquestes comarques, les dues solucions es divideixen clarament el territori. Així, Beltran (2011, p. 86) assegura que a la Marina Alta «predomina la pronúncia de la fricativa [*sic*] intervocàlica a la zona oriental, mentre que a les planes centrals i a les valls de ponent s'ha produït de manera més o menys sistemàtica l'elisió» (vegeu també Beltran, 2005, p. 118).

estat víctima, en graus diversos, de la paradoxa de l'observador que ja hem vist a propòsit del present de subjuntiu a Balaguer). Sobre Ponts Alcover (1918-1919, p. 232) era prou explícit: «L'*imperfet* de Pons ofereix molt d'interés: el de la I.^a conj. devegades pert la -*ĥ*- i acaba en -*ájĕ* (v. gr. io *anáĕĕ*, *anáĕes*, *anáĕe*, *anáĕem*, *anáĕau* [sic], *auáĕen* [sic]; me *passeeĭájĕ*, te *passeeĭájĕes*)».¹⁰¹ Tanmateix, Montanyà (1910, p. 208) només assenyala les formes amb elisió del successor de -*b*-, ja que l'imperfet de la primera conjugació es fa «mitjansant la terminació *aie*». Si a Artesa de Segre la presència de l'element -[*β*]- intervocàlic fa l'efecte de ser més sòlida, l'ALC (vol. III, mapa 392-393) hi recull -[*j*]- antihiàtica per a les formes corresponents a *cantava* i *cantàvem*, i això que, en aquest atles, els casos de supressió del descendent de -*b*- (i d'addició de l'element -[*j*]-, per tant) són potser menys nombrosos del que esperaríem.¹⁰² Sobre Balaguer, Alcover (1918-1919, p. 234) deia que l'imperfet de la primera conjugació és «en -*áĥe* i -*ájĕ*», però gosariem dir que, un segle més tard, hi deuen ser més corrents les formes del tipus *cant*['ae] (o amb semiconsonant poc perceptible, *cant*['a'e]) que no pas *cant*['aje], que tampoc no hi és ni de bon tros inaudit.¹⁰³ A Os, Fortuny (1983, p. 107) ens informa de la possible

101. Per contra, riu amunt, a Organyà, les coses ja sembla que canviïn: «L'*imperfet* ofereix particular interés: el de la I.^a és en -*áĥe*, -*áĥes*, -*áĥe*, -*áĥom*, -*áĥou*, -*áĥen*» (Alcover, 1918-1919, p. 234).

102. A banda de Balaguer i Artesa, només Tàrrrega hi té antihiàtica en la primera i la quarta persona. Alcarràs, únicament en la primera del plural. Lleida i les Borges Blanques presenten -*v*- en els dos casos. Assenyalem, d'altra banda, que Fraga o Maella no hi tenen ni -*v*- ni -[*j*]-, tret que torna a aparèixer a Lluçenç i Castelló. Calaceit té *cant*['aem], però *cant*['aĥa] (vegeu nota 105). En aquest darrer cas, deu tractar-se de la primera persona del singular i no de la tercera. Ben mirat, el títol de la carta (*cantava*, en castellà *cantaba*) és ambigu. I només a posteriori Grieria devia afegir-hi el francès *chantais*. Això explica que hi hagi respostes que corresponen a la primera persona i altres, a la tercera.

103. La progressió i la generalització de les formes amb aproximant bilabial intervocàlica (malgrat que es pugui tenir consciència que pertanyen a la llengua general, culta o estàndard; això ja devia ser així fins en l'època d'Alcover) en perjudici d'aquelles en què -*v*- no apareix (en altres mots: l'anivellament dialectal en aquest aspecte concret), sembla que queda lluny de ser un fet general a Balaguer, per molt que hi pugui haver contraexemples del que diem. Els paradigmes de l'imperfet de la primera conjugació sense labial intervocàlica no tenen una connotació tan negativa, per exemple, com els presents de subjuntiu en -*o*- (tampoc desapareguts, d'altra banda), malgrat no ser la solució prestigiosa (més aviat deuen ser percebuts com una mena de *variant* oral, cosa que, ben mirat, no deixen de ser), i probablement això fa que avui encara siguin majoritaris a la ciutat independentment del fet que se'n puguin descriure diferències en l'ús entre grups d'edat, nivells d'estudis, posicions socials o, fins i tot, gèneres. A tot això afegim-hi, per cert, un altre element que deu contribuir a l'hegemonia de les formes sense -[*j*]- (i que recorda, per cert, fets insulars; vegeu Veny, 1978, p. 42; o, d'altra banda, Alcover, 1908-1909b, p. 239-240, o Recasens, 1991, p. 299): la inestabilitat o la tendència a la reducció a la mínima expressió de -[*j*]- en posició intervocàlica en situació immediatament posttònica davant una vocal anterior (no exclusiva de Balaguer, ni de bon tros; vegeu el que diu Satorra, 2009, p. 45, sobre imperfets *de tipus fort* de la segona conjugació, tot i que caldria establir algunes diferències entre el comportament balaguerí i el descrit en aquell lloc de les Garrigues), que fa que se sentin realitzacions com ['sees] o ['se'es] 'celles' (a través de ['sejes], probablement per dissimilació de laterals amb l'article, i no pas per iodització), ['pae] o ['pa'e] 'paia' (contra ['pajo]), ['noe] o ['no'e] 'noia', ['dee] o ['de'e] 'devia', ['ploe] o ['plo'e] 'plovía', ['koe] o ['ko'e] 'coïa', etc. Imperfets de verbs anàlegs al darrer —*de tipus fort*— de la

presència de -[β]- intervocàlic a començament dels anys vuitanta, però és conclouent: «Predomina la forma -áye».

Segons Porcioles, a Àger hi serien absents tant l'element labial com l'antihiàtica palatal, ja que els imperfects d'indicatiu dels verbs «acabats en *ar* los fan en *ae*, verbi-gràcia: *cantae, estimaie*, per *cantava, estimava*» (Porcioles, 1899, p. 40). Però Martí i Castell (1970, p. 52, 58 i 76) transcriu formes com *cantàvem* o *cantava* amb -[β]- intervocàlic, i en això, per cert, coincideix amb Grieria (ALC, vol. III, mapa 392).¹⁰⁴ Podríem pensar que hi ha hagut una expansió de -[β]- en els paradigmes d'imperfect de la primera conjugació posterior a l'època de Porcioles, però els fets no deuen anar per aquí. Les nostres enquestes a Àger, amb informants autòctons d'edat avançada, van obtenir nombrosos exemples de presència de la labial intervocàlica, fins a punts que resultarien clarament inversemblants en zones de la plana com la mateixa capital, Balaguer, a la qual difícilment Àger hauria avançat en l'adopció més generalitzada d'aquell -[β]- intervocàlic (referencial en català) en els usos quotidians i informals. Tampoc no seria el primer cop en què Porcioles donaria per a Àger una solució que sembla més pròpia de Balaguer que no pas d'aquella localitat (com hem tingut l'ocasió de veure a propòsit del present de subjuntiu).

Hi és absent, a Àger, la realització amb elisió de -v-? No. Ben al contrari: a Àger, si parlem només d'inventari, hi ha polimorfisme. Així, (*ell*) *pensava* pot ser realitzat [pen'saβe], [pen'saje], [pen'sa'e] o [pen'sae]. És evident que hi pot haver un factor lligat a la dicció en la presència d'una solució i no de les altres, i que fins i tot algú pot argumentar que el mateix catàleg de variants pot aparèixer, per exemple, a Balaguer. Però és igualment net i clar que hi ha una diferència entre les dues localitats, tant en les freqüències com, aparentment, en la distribució de les solucions segons els parlants. Ni el nombre de desinències amb labial ni el fet que informants conservadors, en situacions clarament informals, se serveixin en tantes ocasions de l'aproximant bilabial intervocàlica poden ser percebuts com a fets *normals* als ulls d'un parlant típicament *lleidatà* —o d'un balaguerí, per ser més precisos— mínimament avesat a prestar una mica d'atenció a les qüestions lingüístiques.

---

segona conjugació poden presentar en català occidental seqüències similars a una certa distància, en punts centrals del País Valencià, almenys en els casos en què -[j]- ve després d'una consonant anterior, en verbs com *creure* i *treure* (o *traure*, vaja) i d'altres de la mateixa espècie: *crees*, *trees* (vegeu Pérez Saldanya, 1998, p. 193, i els seus comentaris sobre Sanchis Guarnier); *quea*, *trea* en nombrosos punts de la Marina segons Beltran i Herrero (2011, p. 78-79; mapes 131 i 134); *crea* o *crees* o fins *bea* o *bees* ('bevia, beviés') a la mateixa comarca (Beltran, 2011, p. 93). *La flexió verbal* en dona diversos testimonis. Tornarem a fer referència a aquestes formes en parlar de les desinències de l'imperfect d'indicatiu en la segona i la tercera conjugació.

104. Bé que això no vulgui dir gran cosa. Ja hem vist, com hem apuntat més amunt, que en l'ALC més aviat hi trobem a faltar casos d'elisió de -[β]- intervocàlic. A més, sembla que hi ha altres coses a comentar, com la presència de [e] per [ɛ] en la desinència de la primera persona del plural (*cantàv[e]m* per *cantav[ɛ]m*) en punts *lleidatans* com Balaguer mateix.

Sembla prou evident, des del nostre punt de vista, que Àger s'allunya del comportament d'altres terres de la seua mateixa comarca i que s'acosta al que existeix més enllà del Montsec i de la Noguera Ribagorçana. Fins i tot en zones no gaire allunyades del bloc ribagorçanopallarès, sembla que hi ha episodis de desaparició de *-v-*, com a la veïna Llitera: «En algunas ocasiones, principalmente en dicción rápida, desaparece la *-v-* intervocálica, excepto en la primera persona del singular [...]; todas estas formas conviven con aquellas otras que mantienen la *-v-*, siendo estas últimas más utilizadas» (Giralt, 1998, p. 243).¹⁰⁵ De fet, la presència almenys regular de *-[β]* en la primera persona també es produeix a Àger, ja que *canta*[βa] és, com a mínim, el més freqüent (ja que no podem afirmar categòricament que no existeixi alguna cosa com *canta*[ja]). Segons com, doncs, Àger no només anticiparia allò que trobem a pocs quilòmetres, a l'altre costat de la Ribagorçana —on les caigudes en qüestió de la intervocàlica possiblement són més esporàdiques—, sinó també la situació de més enllà del Montsec, en una posició de polimorfisme que se situa entre el comportament *lleidatà* i el del bloc ribagorçanopallarès. Les desinències d'imperfet de la segona i la tercera conjugació ho faran encara més evident.

2.3.2.8. LES DESINÈNCIES DE L'IMPERFET D'INDICATIU DE LA SEGONA I LA TERCERA CONJUGACIÓ

Una de les característiques que s'associen als parlars del bloc ribagorçanopallarès és la presència de *-v-* intervocàlic en les desinències de l'imperfet d'indicatiu de la segona i la tercera conjugació,¹⁰⁶ amb dues possibilitats pel que fa a bona part

105. Podria ser també un testimoni d'elisió de *-[β]* el cas de «*estáem*» que Badia (1947, p. 84) troba a Benavarri, una mica més al nord, si no fos que en aquella població esperariem *estàv[a]m* (que és el que hi situa Moll, 1929-1932, vol. v, p. 38). El que apunta Giralt sobre la primera persona del singular s'adverteix també a Veny i Massanell (2015, p. 249) amb relació als llocs en què hi ha *-[a]* final en lloc de *-[ε]*: «L'imperfet d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació pot perdre la bilabial de la terminació [...] sempre que no quedin en contacte dues *a*: *jo cantav[ε]* pot passar a *jo canta[ε]*, però *jo cantav[a]* no es redueix». Això ja és visible a través de dades provinents de punts del sud del Principat i del nord del País Valencià a *La flexió verbal* (Moll, 1929-1932, vol. II, p. 82). Vegeu la nota 102.

106. Vegeu, per exemple, Veny (1991, p. 141): «Un tret molt destacat [del pallarès] dins la morfologia verbal són els imperfets en *-eva*, *-iva*, de la 2.ª i 3.ª conjugació». En ribagorçà «*[c]* continuen els imperfets de la 2.ª i 3.ª conjugació en *-eva* i *-iva*» (Veny, 1991, p. 146). Per una qüestió d'economia no entrarem en l'origen etimològic o analògic de l'element intervocàlic —un petit resum de la qüestió es pot trobar a Giralt (1998, p. 239) o Carrera (2003, p. 10)—, i, en general, fem remissió a Carrera (2003) per obtenir dades suplementàries sobre la qüestió que ens ocupa i que no exposem a partir d'ara. Ara acontentem-nos de dir que l'element intervocàlic en les desinències de la segona i la tercera conjugació pot aparèixer en altres modalitats romàniques (on pot variar en l'articulació, ja que no cal que sigui *-[β]*), sinó que hi pot haver realitzacions com *-[b]* o *-[v]*, segons la fonètica històrica i el sistema de cada varietat: a Carrera, 2003, p. 9, podíem crear confusió: en varietats de l'occità (especialment en gascò, però també en altres dialectes; vegeu específicament Carrera, 2005b, per tenir-ne més dades), del

de verbs de la segona: la presència de *-[i]-* o de *-[e]-* (és a dir, de *-iva* o *-eva*, per exemple). Segons les dades de *La flexió verbal*, el primer cas (*-iv-*) es donaria en les localitats pallareses d'Alós d'Isil, Isavarre, Esterri d'Àneu, Llavorsí, Pobla de Segur, Tremp i Sant Salvador de Toló, i també a Tamarit, a la Llitera. El segon cas apareixeria en les localitats ribagorçanes de Boí, Vilaller, Bonansa, Benavarri i Pont de Suert, però també al Pallars, a la Torre de Cabdella.¹⁰⁷

Les dades de la mateixa *Flexió verbal* ja assenyalen que *-v-* intervocàlic no s'atura a les fronteres del Pallars, sinó que continua —amb la mateixa vocal desinencial en la segona conjugació— cap a l'est (la Seu d'Urgell, Andorra, Organyà)¹⁰⁸ i també —i això és el que ens interessa— cap al sud. La presència de *-v-* a la Noguera hi emergeix una vegada i una altra, fins a un punt realment sorprenent, tot i que sovint sembla que ja assistim a un procés de liquidació d'aquest element en les desinències d'imperfet en la segona i la tercera conjugació. D'aquesta manera, (*jo*) *bativa* és usat per la gent gran d'Artesa, però els joves d'aquesta localitat i de Ponts diuen *batia*, que ja és la solució de Balaguer i de Pradell (Moll, 1929-1932, vol. II,

---

rètic, en modalitats itàliques com el toscà mateix (feu un cop d'ull, per exemple, a Rohlfs, 1968, p. 286-296, o directament a Meyer-Lübke, 1890-1906, vol. II, p. 315-323), en aragonès (amb qui el català nord-occidental pirinenc confina; vegeu, per exemple, Nagore, 1982, p. 81; 1986, p. 150, o Mott, 1989, p. 74-75; o encara, sobretot, Alvar, 1953, p. 230-232) o, fins i tot, en alguns dialectes de l'espanyol (vegeu, entre altres, Menéndez Pidal, 1987, p. 305; Alvar i Pottier, 1983, p. 240; Zamora, 1967, p. 184, 331 i 338; Moreno, 1996, p. 224). Sobre tota aquesta qüestió, consulteu també Pérez Saldanya (1998, p. 183-190) o el que comenta Emili Casanova (2002). En el domini català, cal no oblidar que l'alguerès també disposa de *-v-* en els imperfets de la segona i la tercera conjugació, i que allà aquest element també pot haver passat a exercir una funció antihiàtica en el condicional (Blasco Ferrer, 1984, p. 148-149; Perea, 1999a, p. 228-229; Veny, 1991, p. 114; Palomba, 2001, p. 28-31; Scala, 2003, p. 56). Justament sembla que hi hauria hagut alguna cosa semblant no gaire lluny d'Artesa de Segre, a la Donzell, i fins i tot a Cabanabona segons una carta que Josep Faus, notari de Guissona, va enviar a Alcover (reproduïda al BDLC, vol. III, p. 21-22): «Haig observat que molts pagesos d'aquesta terra usen un preterit imperfect de subjuntiu en *iva*. Axis diuhen *fariva* per "*faria*", *estariva* per "*estaria*", *portanyeriva* per "*pertanyeria*", *diriva* per "*diria*", etc. Haig ohit aquest pretèrit de boca de pagesos de Guissona, Sanahuja, Cabanabona, la Donzell (entre Agramunt y Artesa), etc. Jo'm decanto a creure que abans tothom usaria aquestes formes planes, que tenen tot l'aire de ser les primitives essent mes endavant substituïdes per les formes sincopades o elidides: *faria*, *estaria*, *diria*, avuy generalment usades, quedant vestigis del us de la forma plana y primitiva per aquestes encontrades».

107. Vegeu, per exemple, Moll (1929-1932, vol. V, p. 62). La solució de la Ribagorça apareix també en la part occidental del Pallars, a les valls del Flamisell i Bòssia i a la vall d'Àssua (Llessui), a més de Castissent i la Terreta (Coll, 1991, p. 18 i 27), tot i que en aquest darrer lloc potser no hi hauria una única solució si fem cas del que figura a Tort (1992, p. 451). I, tanmateix, vegeu Haensch (1980, p. 224). La distribució de *[i]* o *[e]* en la desinència no sempre és simple, i de tant en tant hi ha irregularitats, solucions originals i diferències entre localitats. Vegeu, per exemple, tot el que diu Giralt (1998, p. 241-246) sobre la seua zona d'estudi, on es poden arribar a diferenciar tres comportaments: el de la franja més occidental de la Llitera (a propòsit del qual, val la pena de llegir Sistac, 1993, p. 51-52 i 182-208), el d'Estopanyà (a la Baixa Ribagorça) i el de la resta.

108. Sobre Organyà, vegeu, un cop més, Alcover (1918-1919, p. 234).

p. 88).¹⁰⁹ Igualment, els joves d'Artesa també pronunciarien *bativ*[e] en la tercera persona, mentre que a Balaguer i Pradell només hi hauria *bati*[e]. En la tercera del plural, per exemple, en canvi, només figura *bativen* per a Ponts, i la resta de poblacions de la Noguera tindrien *batien* (Moll, 1929-1932, vol. II, p. 88). Si prenem un altre verb, en canvi, (*ell*) *podiv*[e] compareix a Ponts i Balaguer, però a Artesa hi ha *podí*[e], que, d'altra banda, també fa acte de presència a la capital (Moll 1929-1932, vol. IV, p. 62-63). I si mirem el verb irregular *fer*, el polimorfisme potser encara es manifesta més clarament: (*ell*) *feí*[e] és de Ponts, Artesa, Balaguer i Pradell, però *fev*[e] també es deixa veure en les tres primeres localitats (Moll, 1929-1932, vol. V, p. 44). De fet, Alcover ja observava que a Pradell no és que fossin desconeguts els imperfets amb -v- de la segona i la tercera conjugació, sinó que hi eren residuals, només utilitzats per la gent de més edat: «L'invasió [*sic*] del dialecte de Barcelona se fa sentir molt. Els imperfets en [-iβe], [-éβe] ([féβe], [teníβe], etc.) just elze conseven qualque poch; els vells, la gent granada. La jovenalla elze fa en [-iε], [-éjε]» (Perea, 1999a, p. 103).

A la capital de la comarca aquesta mena d'imperfets es poden considerar extingits (si no és que apareixen en boca d'alguna persona de certa edat d'origen *muntanyès*), i amb prou feines sembla que en queda algun record autòcton llunyà.¹¹⁰ Però, malgrat la desaparició general, les desinències amb -v- es poden sentir, encara avui, al sud del Montsec. Tot indica que on resistirien *millor* —que equival a dir que l'extinció segura no ha acabat de completar-se— és justament als peus del Montsec. Fa més d'un segle Porcioles (1899, p. 44) ja assenyalava el següent sobre Àger: «Los verbs acabats en *re*, *er* o *ir* fan lo pretèrit d'indicatiu en *iva*, verbi-gracia: *crehiva* per *creya*, *voliva* per *volia*, *sortiva* per *sortia*». Vint anys més tard, Griera (ALC, vol. III, mapa 553; vol. IV, mapa 667) encara hi va trobar *cosiv*[e] i *dormiv*[a],¹¹¹ fins i tot *div*[a] (ALC, vol. IV, mapa 646), però en les dades de Martí i Castell (1970, p. 83) ja només hi ha *ll[i]gia*, *ll[i]gies*, *ll[i]gíem*. Tanmateix, en vam poder enregistrar diversos exemples l'any 1999, similars o idèntics als que trobava Griera. Això sí, de manera irregular, segons l'informant i el moment.¹¹² Sembla que on -v- intervocàlic es deixaria veure de manera més fàcil, per

109. Per contra, Alcover (1918-1919, p. 232) assegura que Ponts «conserva ordinariament» les formes amb -v-. Vegeu també Montanyà (1910, p. 207).

110. Hi ha indicis que suggereixen que, en la generació nascuda poc després de la vinguda d'Alcover, encara n'hi hauria algun rastre (especialment en algun verb irregular com *fer*), però tot això s'evapora més tard, i fins i tot en parlants nascuts a començament del segle XX, ja fa uns quants anys no en vam poder sentir cap exemple.

111. En el segon cas, la carta és «dormia (jo)»; en el primer, simplement, «cosia». I tot i que en francès és *je cousais*, la traducció devia ser afegida *a posteriori*, ja que la forma d'Àger correspon a la tercera persona.

112. Tenim constància de l'ús de -v- fins i tot en algun parlant relativament jove, concretament en alguns agregats de la població, però això no posa en cap cas en dubte que la reculada és palmària.

dir-ho d'alguna manera, és en imperfets *de tipus fort* de la segona conjugació, on no s'ha produït un desplaçament d'accent, a diferència de bona part del domini o del subdialecte *lleidatà*, que, d'altra banda, té encara una tendència més forta a l'endarreriment de la tònica que altres zones.¹¹³ A Àger, doncs, les formes amb -v- intervocàlica de més bon localitzar eren del tipus (*fort*) *caïv*[e], *coïv*[e] (alternant amb *coïe*)..., que contrasten clarament amb solucions de la plana com ['keje] (o ['ke'e] o, directament, ['kee] 'queia') o ['koje] (o ['ko'e] o, simplement, ['koe] 'coïa'), que en el trajecte d'Àger a Balaguer ja fan acte de presència almenys a Os.¹¹⁴ Al mateix temps, a Àger també hi apareixen alguns elements verbals que no només lliguen la localitat al bloc ribagorçanopallarès a través de les desinències, sinó que específicament tornen a aparèixer en zones perifèriques situades sobretot en la part oest del domini occidental, sense anar més lluny, a la veïna Llitera, i, per tant, en llocs propers on és habitual el manteniment de -v- en les desinències de la segona i la tercera conjugació.¹¹⁵ Ja ho advertia Porcioles (1899, p. 40): «Lo verb *fer* lo fa en *eva* o *ia*, verbi-gracia: *feva fia* per *feya*». El paradigma *fia*, *fies*, *fie* sembla que encara és viu en els nostres dies. Ara bé, independentment de fets ocasionals com aquest últim, el cas és que la posició d'Àger, pel que fa a les desinències de l'imperfet d'indicatiu, pot ser, d'una banda, similar al que es pot sentir en punts *lleidatans* de la mateixa comarca.¹¹⁶ Però, d'altra banda, el polimorfisme d'aquest indret pot fer que ens trobem amb la situació contrària: un sistema (en clar retro-

113. Sobre aquesta qüestió, que ja hem evocat en la secció anterior, vegeu Moll (1991, p. 155-156) i Pérez Saldanya (1998, p. 192). Així, hi ha endarreriment en casos en què la vocal precedent és [o] (*coïe* > ['koje]), i això també afecta verbs amb una vocal anterior davant de [j], que desapareix: ['ploje] (o ['plo'e] o ['ploe]; 'plovía'), ['moje] (o ['mo'e] o ['moe]; 'movía') o, fins i tot, ['deje] (o ['de'e] o ['dee]; 'devía'), ['beje] (o ['be'e] o ['bee]; 'bevia', igual que 'veia'). No entrem ara en paradigmes que mereixrien més explicacions complementàries (amb un [i] a l'infinitiu), com *dia* ('deia') o *ria* ('reia'), sobre els quals caldria fer també algunes consideracions a la Noguera (més avall ens referirem a *fia*, que no és ben bé el mateix cas ni té la mateixa extensió), amb una presència notable en occidental. Remetem igualment a Pérez Saldanya (1998, p. 193-195).

114. Fortuny assenyalava formes de tercera persona com ['koje] ('coïa'), ['deje] ('devia'), ['ploje] ('plovía') (Fortuny, 1983, p. 109-110). A propòsit del primer exemple, diu això: «L'accent tònic sobre la o en totes les persones» (Fortuny, 1983, p. 109).

115. Sobre la Llitera, Giralte (1998, p. 245), adverteix: «El verbo *fèr* posee formas propias de las modalidades lingüísticas de la mitad sur de la Franja Oriental de Aragón: *fia, fies, fie, fiem, fienu, fien*». Aquest paradigma també figura al volum dels Carpi (1981, p. 97) sobre Tamarit. Quintana (1986, p. 47; 1987, p. 177) el situa igualment al Matarranya (on alhora existeix el tipus ['feal]), i torna a aparèixer al Baix Cinca (Galan i Moret, 1995, p. 60; Moret i Sasot, 1996, p. 46) o al País Valencià (a Alcalà de Xivert segons Moll, 1929-1932, vol. v, p. 44).

116. Fins i tot hi vam registrar casos de vocal temàtica i iod antihiàtica en imperfets *de tipus feble*, del tipus *pren*[eje], *visqu*[eje], assenyalats per al *lleidatà* i d'altres parlars que es troben més al sud d'aquest subdialecte. Vegeu Arqués i Arrufat (1982 [1910], p. 45 i 66), Solans (1990, p. 212), Alcover (1918-1919, p. 238) o el resum que en fa Cubells (2005, p. 125). De fet, formes d'aquest tipus són paral·leles a altres de la primera conjugació en -[aje], que ja hem vist que també existeixen a Àger.

cés, però segurament molt més viu fins fa ben poc) invers al del *lleidatà*, amb -v- en totes les conjugacions, com el del ribagorçà i del pallarès.

2.3.3. Recapitulació

Malgrat que la Noguera pugui ser vista, *a priori*, com una comarca (sub)dialectalment *lleidatana* en la seua totalitat i qui sap si sense grans diferències internes, la comparació dels seus parlars amb les varietats immediates o properes de l'altre costat de la Noguera Ribagorçana i del Montsec ens obliga a fer algunes matisacions i, fins i tot, a suggerir que hi podria haver algunes anomalies en aquella adscripció. En general, segons la situació actual de les nostres informacions i també segons les dades poudades en treballs precedents, sembla que aquell riu concentra unes quantes isoglosses que separen els parlars de la Noguera de les zones immediates d'administració aragonesa. En la pràctica, però, no hem d'oblidar que, per arribar a aquesta conclusió, ens basem sobretot en el català de la Vall d'Àger (i, secundàriament, en el d'Os de Balaguer, molt més *lleidatà*) i en algunes informacions disperses que haurien de ser ampliades amb més notícies sobre el terreny. El fet que diversos nuclis de l'antic municipi de Tragó de Noguera hagin anat a parar sota les aigües distorsiona fortament la impressió que podem tenir de la situació dialectològica dels punts més occidentals de la comarca en el moment previ a la construcció dels embassaments, i, per tant, de saber si s'hi manifestaven o no determinats trets lingüístics *ribagorçans* que avui no ens consten en altres punts de la Noguera, eventualment ofegats o mig amagats per la força hidràulica, que ha guillotinat relacions humanes seculars entre els dos costats de l'actual límit autònic. Però bé, no hem d'oblidar que la diferent adscripció administrativa dels territoris situats a una banda i a l'altra del riu (i el fre a la difusió de determinades solucions que pot suposar la frontera) també deu haver estat un factor clau en les coincidències entre les isoglosses i la Noguera Ribagorçana al sud de Montrebei, sobretot després de veure segons quines dades i indicis centenaris. Qui sap si els embassaments de Canelles i Santa Anna només haurien acabat de rematar un partit que potser ja tenia un marcadore clar abans del xiulet final i que, tal volta, era en joc ben abans de les darreres dècades i de les transformacions que hi ha anat associades.

A la Vall d'Àger, els trets més notables propis del subdialecte ribagorçà (com les palatalitzacions de certes laterals postconsonàntiques o l'ensordiment de fricatives alveolars o prepalatals sonores) hi són generalment absents, però també hem d'advertir que s'hi poden consignar afinitats més o menys destacables amb l'altre costat de la frontera que, en alguns casos, continuen a la façana occidental del Pallars, com l'absència —o, almenys, l'ús limitat— de l'article definit com a article personal, una característica que potser encara era més evident temps enrere i que,

amb les limitacions que calgui, arriba o arribava ben a prop de Balaguer i deu o devia ocupar una part gens negligible de la Noguera occidental. Algunes dissidències vocàliques en la distribució de les vocals anteriors semiobertes i semitanca-des, d'altra banda, enllacen no només amb certes solucions diferents de les generals descrites en el conjunt del bloc ribagorçanopallarès, sinó amb el comportament d'altres zones perifèriques en el context nord-occidental (*m[ɛ]u, t[ɛ]u...*). Determinats trets lingüístics fins i tot ens permeten establir lligams amb una part d'aquell bloc de varietats laterals (en aquest cas, amb l'excepció de zones més aviat orientals del Pallars) en una situació en què hi ha una part del *lleidatà* que s'uneix amb el grup perifèric, com en el cas de la realització *v[ɛ]ll* (que se sent encara a Balaguer, però que deixa pas a *v[e]ll* en altres punts orientals de la comarca). Fins i tot algunes qüestions de morfologia verbal (relacionades amb la freqüència de la presència o la caiguda de -*v*- intervocàlica en els imperfets de la primera conjugació o amb paradigmes de verbs irregulars com *fer*) ens podrien insinuar una més gran proximitat amb modalitats ribagorçanes properes i altres indrets occidentals igualment laterals, situats més al sud, que no pas amb les varietats del Pallars, però tot plegat no deu aconseguir de maquillar el diagnòstic que hem fet. Sembla que la frontera autonòmica actual coincideix —avui, i per ara no podem dir que fa cent anys la situació fos radicalment diferent— amb un límit subdialectal a la part occidental de la Noguera, si més no en la zona situada més al nord, tot i que probablement també cap al sud. En general, les excepcions a aquest límit de la Noguera Ribagorçana són sobretot atribuïbles a coincidències que es fan alhora amb tot el bloc ribagorçanopallarès, a fets lingüístics que també es donen al Pallars i que davallen alhora del Montsec cap a terres més meridionals.

El Montsec ha estat vist sovint la frontera meridional de determinats fets que, realment, continuaven més al sud i que més d'una vegada encara s'hi poden sentir. Aparentment hi ha una qüestió que sí que s'identifica clarament amb l'eix d'aquesta serra (si més no al Montsec d'Ares, perquè caldria verificar si no hi ha alguna excepció moribunda més oriental): el resultat *-[j]-* per *-[ʒ]-* (o *-[tʃ]-* en posició final) de determinades consonants seguides de iod o de iod intervocàlica, del qual a Àger amb prou feines podria quedar algun fòssil lexical. Però en les pàgines anteriors hem tingut l'oportunitat de veure que més de mitja dotzena de qüestions associades sovint al pallarès o que, en tot cas, no són exclusives del ribagorçà (i que pròpiament es poden o podien manifestar també sovint a l'Alt Urgell, amb qui bona part de la Noguera té uns vincles geogràfics i històrics manifestos) superen o superaven el Montsec en direcció sud —o baixen o baixaven Segre avall—, i que el desbordaven d'una manera encara més clara cent anys enrere, abans que solucions més difoses en altres latituds no comencessin a desterrar definitivament el que hi havia en les zones més meridionals i orientals (i, en definitiva, sovint més planes i accessibles) de la comarca. D'aquesta manera, les desinen-

cies *-am* i *-au* (< *-AMUS*, *-ATIS*) en la primera i la segona persona del plural del present d'indicatiu de la primera conjugació, tot i que avui deuen trobar-se extingides o gairebé desaparegudes (en els nostres dies no les localitzem ni tan sols a Àger, però a Os eren encara una mica vives a començament dels anys vuitanta), apareixen documentades en un seguit de poblacions de tota la Noguera (fins i tot a Pradell, Ponts o Cabanabona) a començament del segle xx. Un dels exemples més recurrents per exemplificar *-ORIU* > *-[e]*, *volter*, no només és viu a Àger, sinó que en les darreres dècades ha estat testimoniat a Os de Balaguer o Cubells, i el seu àmbit arribava prèviament —si és que en forma de residu no hi arriba encara— almenys fins a Balaguer. En el cas de la manca de palatalització de *-NN-*, un altre exemple típic, *bana*, també ha pogut ser enregistrat oralment a Àger i en algun altre lloc més al sud, i la bibliografia l'ubica a Os de Balaguer, a Balaguer mateix i, mitjançant derivats, en poblacions tan properes a la capital com Castelló de Farfanya o Camarasa, als quals caldria sumar un *escanar* —un altre exemple habitual de manca de palatalització— de Cubells. La presència de *-v-* en els imperfets d'indicatiu de la segona i la tercera conjugació sembla que ja flaquejava en diversos llocs a principi del segle xx (en situacions de polimorfisme que es van resoldre en l'elisió d'aquest element en bona part de la comarca), però un cop més l'àrea d'aquest fenomen abraçava clarament des d'Àger —on hem constatat que *-[β]*— encara és viu en les desinències en qüestió— fins al Segre Mitjà (Ponts, Artesa), la zona del Sió (Pradell) i Balaguer. Si alguna cosa sembla clara és que no parlem de fets isolats ni locals que puguin ser presos com una curiositat, sinó d'un fenomen de reculada general d'una bona colla de fets lingüístics avui associats al nord-occidental pirinenc en una part important de la Noguera en el decurs del segle xx.¹¹⁷

En un context d'anivellament dialectal que beneficia formes i solucions més prestigioses difoses des de focus situats fora de la comarca (més tard probablement irradiades des de llocs com Balaguer), i en espera de poder disposar de més dades de punts occidentals de la comarca i d'altres de més orientals situats al peu del Montsec, la Vall d'Àger —amb la seua posició perifèrica, entre aquella serra, la Ribagorçana i el port— sembla que és una zona en alguns aspectes molt més conservadora que altres indrets de la Noguera, on les innovacions que han conquerit clarament indrets com la capital han arribat més tard i amb una mica més de dificultat. De fet, algunes ni tan sols s'hi han imposat (completament). Com dèiem, encara hi són en ús formes o solucions que aparentment han sucumbit a Balaguer (*volter*, *bana*) o a bona part de la resta de la comarca (com els imperfets amb *-v-* en la segona i la tercera conjugació, als quals ni tan sols allí no es pot au-

117. Amb tots els matisos i les explicacions complementàries que calgui, no oblidem que ja hem advertit que l'inventari que hem proposat podria ser encara ampliat (vegeu els casos que citàvem sumàriament a la fi de § 2.3.1).

gurar una vida gaire llarga). Però és que la Vall d'Àger tampoc no participa d'algunes característiques ben difoses en *lleidatà* (sense necessitat que en siguin exclusives), com l'àtona final *[-ε]* (<-A; a Àger i en localitats una mica més meridionals hi ha *[-a]*), la supressió ben habitual de *-v-* en els imperfets de la primera conjugació (aquest element hi és més freqüent) o la presència de *-o-* en les desinències de tres persones del present d'indicatiu (*cantes, cante, canten* i no pas *cantos, canto, canton*). Totes aquestes dissidències davant del *lleidatà* acosten d'una manera clara al bloc ribagorçanopallarès la zona més nord-occidental de la comarca, on segons l'òptica que prenguéssim podríem veure una mena d'esglaió intermedi entre subdialectes o fins i tot gairebé una part integrant més d'aquell bloc perifèric en la mesura que la reculada de certes característiques que en serien típiques es deu haver produït, cronològicament, de manera més o menys paral·lela al mateix retrocés observat més enllà del Montsec. De fet, en algun cas (com en el resultat de *-A* final) la Vall d'Àger fins i tot és menys *lleidatana* que la Conca de Tremp. Per tant, malgrat que no presenti els trets exclusius del ribagorçà, tampoc no pot ser posada al mateix sac que la resta de zones de la comarca, perquè sí que s'hi manifesten —encara— fets comuns amb el pallarès o amb el bloc que formen aquest subdialecte i el mateix ribagorçà. En altres paraules, si en el context del català nord-occidental el Pallars seria «una mena de *cementiri d'elefants* de les varietats dialectals» (Sistac, 1998, p. 54), a la Noguera aquest paper sembla sobretot reservat a la Vall d'Àger, mentre que altres localitats o zones ocuparien —ara sí— una posició intermèdia entre aquella raconada del nord-oest i, per exemple, la capital, més que probable difusora d'innovacions i actualment model de *lleidatanitat*. De fet, per entendre les diferències dialectals que hi ha a l'interior de la Noguera, potser el més important no és tant d'argumentar la *pallaresitat* (o, per dir-ho amb un neologisme que no oblidia que sovint cal no parlar només del Pallars i que té, al mateix temps, una òptica balaguerina: la *muntanyesitat*) de determinats fets lingüístics vigents en punts especialment perifèrics, ni tan sols de lligar tot això amb les relacions que determinades zones de la comarca puguin tenir o sobretot haver tingut tradicionalment amb comarques immediates com la Ribagorça, la Llitera o el Pallars, sinó de fer veure que hi ha comportaments diferents en l'arribada i l'expansió de determinades innovacions, condicionades per la ubicació i el grau d'isolament geogràfics amb relació a les seues vies de penetració, que a la Noguera no són precisament ni el nord ni l'oest. Ja hem vist més amunt que Sistac (1998, p. 48) comentava, pel que fa a Ponent i al Pirineu immediat (poc després de referir-se a l'*eix de la Panadella*, per cert), que es podia definir «una zona *menys permeable* a influències diguem-ne externes», i una altra de més permeable. A la Noguera, per bé que en una escala més petita, això deu ser igualment aplicable. La *permeabilitat* més o menys important davant determinades solucions, o si ho preferim la rapidesa més o menys gran en la seua assumpció

en funció de l'itinerari de la propagació i la posició de cada indret sobre el mapa, sembla una variable important a l'hora de descriure la diversitat dialectal dels nostres dies a la comarca de la Noguera i de comparar la situació actual amb la de fa cent anys. Al cap i a la fi, si alguna cosa diferencia encara avui la zona perifèrica d'Àger de llocs com Balaguer, és que en aquest segon punt, per dir-ho com Turull (1990, p. 201), la supressió de determinats «trets marcats» hi és molt més evident que fa un segle.

AITOR CARRERA
Universitat de Lleida

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Marià (1988-1989). *Diccionari Aguiló: Materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster*. Barcelona: Alta Fulla. 4 v. [Corresponents a 8 toms]
- ALC = GRIERA, Antoni (1962-1964). *Atlas lingüístic de Catalunya*. Barcelona: Abadia de Sant Cugat del Vallès. 8 v. [Reimpressió dels vol. I-V. 1a ed. de 1923-1936]
- ALCOVER, Antoni M. (1902-1903). «Questions de llengua y literatura catalana». BDLC, vol. I, p. 209-556.
- (1906-1907). «Espigolada toponímica». BDLC, vol. III, p. 14-22
- (1908-1909a). «Escorcolls dialectals: III. Pons y sa comarca». BDLC, vol. IV, p. 22-23.
- (1908-1909b). «El català davant els filòlegs estrangers. Una mica de dialectologia catalana». BDLC, vol. IV, p. 194-303.
- (1916-1917a). «Vocabulari del bestiar cabrum». BDLC, vol. IX, p. 178-214, 235-248, 278-317, 343-349.
- (1916-1917b). «Els articles personals». BDLC, vol. IX, p. 248-263.
- (1918-1919). «Dietari de l'eixida p'el Reyne de València i Catalunya occidental. 1918». BDLC, vol. IV, p. 165-252.
- (1921-1922). «Dietari de l'eixida filològica per tot Catalunya i el Reyne de València de dia 26 de juny fins a 23 de novembre de 1921». BDLC, vol. XII, p. 145-335.
- ALDC = VENY, Joan; PONS I GRIERA, Lúcia (2001-2018). *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 9 v.
- ALEGRE, Montserrat (1991). *Dialectologia catalana*. Barcelona: Teide.
- ALLIÈRES, Jacques (1963-1968). «Le subjonctif en -o- du catalan occidental». *Estudis Romànics*, núm. XII, p. 255-265.
- (1967). «Le subjonctif en -i- du gascon occidental et du catalan oriental». *Via Domitia*, núm. XII-XIII, p. 15-45.
- ALPI = NAVARRO TOMÁS, Tomás (dir.) (1962). *Atlas lingüístico de la península ibérica I*. Vol. 1: *Fonética*. Madrid: CSIC.
- ALTURO, Núria; TURELL, M. Teresa (1990). «Linguistic change in el Pont de Suert: the study of variation of /3/». *Language Variation and Change*, núm. 2, p. 19-30.
- ALVAR, Manuel (1953). *El dialecto aragonés*. Madrid: Gredos.
- ALVAR, Manuel; POTTIER, Bernard (1983). *Morfología histórica del español*. Madrid: Gredos.
- AMADES, Joan (1932). «Vocabulari dels pastors». BDC, vol. XIX, p. 64-240.
- ANDOLZ, Rafael (1992). *Diccionario aragonés*. 4a ed. Saragossa: Mira.

- ARQUÉS I ARRUFAT, Ramon (1982 [1910]). «Variants de la llengua catalana parlada a Les Borges d'Urgell y pobles veïns de la Plana». BDLC, vol. vi, p. 33-40, 49-56, 69-75, 85-94. [Reproducció al BDNO, núm. 1, p. 39-72]
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1981). *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.
- (1999). *Les 'Regles de esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BARNILS, Pere (1916). «Del català de Fraga». BDC, vol. iv, p. 27-45.
- BARRULL, Aureli; SISTAC, Ramon (1992). «Fronteres polítiques i dialectals a la Terreta (Ribagorça)». A: MARÍ, Isidor (ed.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Volum IV. Àrea 3: Lingüística social*. Mallorca: Universitat de les Illes Balears, p. 51-62.
- BATLLE, Mar; MARTÍ I CASTELL, Joan; MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton (2016). *Gramàtica històrica de la llengua catalana*. Barcelona: PAM.
- BDC = *Butlletí de Dialectologia Catalana*.
- BDLC = *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*.
- BDNO = *Butlletí de Dialectologia Nord-occidental*.
- BEÀ, Isaac (2013). «La vocal /a/ àtona final al Pallars Sobirà i la Vall Fosca». *Revista de Lengües y Literatures Catalana, Gallega y Vasca* [en línia], núm. 18, p. 25-45. <<http://revistas.uned.es/index.php/RLCGV/article/view/10786/10304>> [Consulta: 23 febrer 2019].
- (2015). *El lèxic del Pallars Sobirà i la Vall Fosca a través de la seua fonètica*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida.
- BEC, Pierre (1968). *Les interférences linguistiques entre gascon et languedocien dans les parlers du Comminges et du Couserans*. París: PUF.
- BELLMUNT, Joan (1994). *Fets, costums i llegendes*. Vol. 1: *La Noguera*. Lleida: Pagès Editors.
- BELTRAN, Vicent (2005). *El parlar de la Marina Alta: El contacte interdialectal valenciano-balear*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- (2011). *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta: L'empremta mallorquina*. Ondara: Mancomunitat Cultural de la Marina Alta; Pedreguer: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- BELTRAN, Vicent; HERRERO, Teresa (2011). *Altes lingüístic de la Marina (ALMAR)*. Ondara: Mancomunitat Cultural de la Marina Alta; Pedreguer: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- BLASCO FERRER, Eduardo (1984). *Grammatica storica del Catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese*. Tübingen: Narr.
- CARPI Y ZAIDIN, Joaquín; CARPI Y CASES, Joaquín (1981). *El dialecto de Tamarite de Litera*. Tamarit de Llitera: Ajuntament de Tamarit de Llitera.
- CARRERA, Aitor (2000). *Primera aproximació al català d'Àger*. Lleida: Universitat de Lleida. 95 p. [Treball de curs inèdit]
- (2003). «La continuïtat de l'imperfet de tipus aragonès en català i occità. Els casos de la Vall d'Àger i de la Vall d'Aran». *Alazet*, núm. 15, p. 9-27.
- (2005a). *Elements de variació diatòpica en el gascó de l'alta conca de la Garona: Afers de vocalisme en l'occità de la Vall d'Aran*. Lleida: Universitat de Lleida. 589 p. i 140 cartes. [Tesi doctoral inèdita]

- CARRERA, Aitor (2005*b*). «Morfologia verbal aranesa: les desinències de l'imperfet de subjuntiu». *Llengua i Literatura*, núm. 16, p. 205-228.
- (2007). *Gramatica aranesa*. Lleida: Pagès Editors.
- (2016). «El manteniment anòmal del diftong final -òu en l'occità de la Vall d'Aran. Tres formes excepcionals: *coçòu*, *narigòu* i *sòu*». A: CHAUVEAU, Jean-Paul [*et al.*] (ed.). *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*. Section 8. Nancy: ATILF, p. 83-92. També disponible en línia a: <<http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-8/CILPR-2013-8-Carrera.pdf>> [Consulta: 23 febrer 2019].
- (2018). «*Bò*, *bueu*, *arronçabueu*. Les désignations du bœuf et de la bugrane en gascon aranaïs». A: PASSET, Claude (dir.). (2016). *Actes du 15e Colloque des langues dialectales, 2016*. Mònaco: Éditions EGC, p. 215-229.
- CASACUBERTA, Josep Maria de; COROMINES, Joan (1936). «Materials per a l'estudi dels parlars aragonesos». BDC, vol. xxiv, p. 158-183.
- CASANOVA, Emili (2002). «L'evolució de la marca d'imperfet d'indicatiu -B- del llatí al català: una explicació multifactorial». A: *Miscellània Giuseppe Tavani*. Vol. 3. Barcelona: PAM, p. 245-260. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XLIV)
- CASANOVAS, Montserrat; CREUS, Imma (1999). «Apunts sobre el lleidatà: fonètica i morfosintaxi». *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 12, p. 83-108.
- COLL, Pep (1991). *El parlar del Pallars*. Barcelona: Empúries.
- COLOMINA, Jordi (1985). *L'alacantí: Un estudi sobre la variació lingüística*. Alacant: Institut Juan Gil-Albert: Diputació d'Alacant.
- (1999). *Dialectologia catalana: Introducció i guia bibliogràfica*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- COROMINES, Joan (1936). «El parlar de Cardós i Vall Ferrera». BDC, vol. xxiii, p. 241-331. [Reproduït parcialment a COROMINES, Joan (1976). *Entre dos llenguatges*. Vol. II. Barcelona: Curial]
- (1972). *Tópica Hespérica*. Madrid: Gredos. 2 v.
- (1990). *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascò*. Barcelona: Curial.
- (1997). *Lleures i converses d'un filòleg*. 5a ed. Barcelona: Club Editor.
- CREUS, Imma (2002). «La morfologia verbal nord-occidental: dades per al tractament cronològic de l'imperfet d'indicatiu». A: *Miscellània Joan Veny*. Vol. 1. Barcelona: PAM, p. 33-66. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XLV)
- CUBELLS, Olga (2005). *Els parlars de la Ribera d'Ebre: 1. Estudi geolingüístic* [en línia]. Tesi doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. <<http://www.tdx.cat/handle/10803/8776>>. [N'existeix una versió publicada el 2009, Tarragona: Diputació de Tarragona]
- DCVB = ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja (1985). *Diccionari català-valencià-balear*. 5a ed. Ciutat de Mallorca: Moll. 10 v.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa. 10 v.
- DECH = COROMINAS, Joan [COROMINES, Joan]; PASCUAL, José A. (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos. 6 v.
- FARELL, Joan (1982). *Les forques i els forcaires d'Alentorn*. Granollers: Montblanc-Martin; Barcelona: Editorial Geogràfica.

- FARRENY, Dolors (1986). *Processos de crims del segle xv a Lleida: Transcripció i estudi lingüístic*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- (2004). *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle xvi*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FERNÁNDEZ, Eloy (1989). *Estudios sobre Joaquín Costa*. Saragossa: Universitat de Saragossa.
- FERRER, Josep; PUJADAS, Joan (2014). *Itineraris Joan Coromines: Excursions a la recerca del mot, de la paraula viva*. Barcelona: Ara Llibres; Fundació Pere Coromines.
- FITER É INGLÉS, Joseph [FITER I INGLÈS, Josep] (1876-1877). «Recorts d'una excursió per Urgell. Belcaire». *Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, I, p. 256-264.
- FORTUNY, Antoni (1992). «Vocabulari de la Conca de Tremp». *Collegats*, núm. 5, p. 401-429.
- FORTUNY, Joan Baptista (1983). *La parla d'Os de Balaguer*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi de llicenciatura dirigida per Joan Veny]
- FRANCINO, Glòria (1992). «Variacions lingüístiques: Sopeira». A: MARÍ, Isidor (ed.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Volum IV. Àrea 3: Lingüística social*. Mallorca: Universitat de les Illes Balears, p. 141-146.
- GALAN, Josep; MORET, Hèctor (1995). *Estudi descriptiu de la llengua de Fraga*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca: Ajuntament de Fraga.
- GILI GAYA, Samuel (1932). «Estudi fonètic del parlar de Lleida». A: *Miscelánea filológica dedicada a D. Antonio M.ª Alcover*. Mallorca: Círculo de Estudios, p. 241-255.
- GIMENO, Lluís (1986). «El tortosí septentrional». A: VENY, Joan; PUJALS, Joan M. (coord.). *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Tarragona-Salou, 1-5 octubre 1985). Barcelona: PAM, p. 619-632.
- GIRALT, Javier (1998). *Aspectos gramaticales de las hablas de la Litera*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- GRÀCIA, Lluïsa (2002). «Formació de mots: composició». A: SOLÀ, Joan; LLORET, Maria Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1. Barcelona: Empúries, p. 777-829.
- GRIERA, Antoni (1918). «La frontera del català occidental». BDC, vol. vi, p. 17-37.
- (1920). «El català occidental». BDC, vol. viii, p. 35-59.
- (1928). «Feines i costums que desapareixen». BDC, vol. xvi, p. 1-40.
- (1932). «Études de géographie linguistique». *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, núm. v, p. 73-119.
- (1933). «La casa catalana». BDC, vol. xx, p. 13-329.
- (1934). «Característiques del parlar balaguerí». *Acció*, núm. 58, any iii, p. 11.
- (1935-1947). *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Barcelona: Edicions Catalunya. 14 v.
- GULSOY, Joseph (1993). *Estudis de gramàtica històrica*. València: Institut Universitari de Filologia Valenciana; Barcelona: PAM.
- HAENSCH, Günther (1960). *Las hablas de la Alta Ribagorza*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- (1962). «Algunos caracteres de las hablas fronterizas catalano-aragonesas del Pirineo (Alta Ribagorza)». *Orbis*, núm. 11, p. 75-110.
- (1980). «Els parlars catalans d'Areny i de la Ribera de Cornudella». A: *Miscel·lània R. Aramon i Serra*. Vol. II, p. 219-229. (Estudis Universitaris Catalans; XXIV)

- JUNY, Mercè (1986). «El parlar de Balaguer». *Centre d'Estudis de la Noguera*, núm. 1, p. 87-102.
- KRÜGER, Fritz (1995a). *Los Altos Pirineos*. Vol. I: *Comarcas, casa y hacienda (primera parte)*. Tremp: Garsineu; Osca: Diputació d'Osca; Saragossa: Diputación General de Aragón. [Traducció de l'original alemany de 1936]
- (1995b). *Los Altos Pirineos*. Vol. II: *Cultura pastoril*. Tremp: Garsineu; Osca: Diputació d'Osca; Saragossa: Diputación General de Aragón. [Traducció de l'original alemany de 1935]
- (1996a). *Los Altos Pirineos*. Vol. III: *Las labores del campo (primera parte)*. Tremp: Garsineu; Osca: Diputació d'Osca; Saragossa: Diputación General de Aragón. [Traducció de l'original alemany de 1936, publicat al BDC]
- (1996b). *Los Altos Pirineos*. Vol. III: *Las labores del campo (segunda parte)*. Tremp: Garsineu; Osca: Diputació d'Osca; Saragossa: Diputación General de Aragón. [Traducció de l'original alemany de 1939]
- LETAMENDI, Frederic (s. a.). *Noms de casa a Balaguer*. Balaguer.
- LETAMENDI, Frederic; AZNAR, Josep (1997). *Balaguer visió humorística*. Balaguer: Dossier P&M.
- (2001). *Balaguer visió humorística*. Vol. 2. Balaguer: Dossier P&M.
- MADUELL, Àlvar (1997). «La llarga llista de les mil excursions». A: FERRER, Josep; PUJADAS, Joan. *Àlbum Joan Coromines*. Barcelona: Ajuntament de Pineda de Mar: Curial, p. 283-353.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (1970). *Contribució a l'estudi del dialecte occidental*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- MASIP, Robert; MONTARDIT, Ferran; PRENAFETA, David (2010). *Lo nou diccionari lleidatà-català*. Lleida: Alfazeta.
- (2014). *Lo lleidatà és fàcil. Txarra'l, sisquere!* Juneda: Fonoll.
- (2017). *Lo diccionari lleidatà*. Juneda: Fonoll.
- MASSANA, Josep M. (2004). *Diccionari de lleidatanismes*. Lleida: Pagès Editors.
- MASSIP, M. Àngels (1989). *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramon (1987). *Manual de gramàtica històrica espanyola*. 14a ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1890-1906). *Grammaire des langues romanes*. París: Welter. 4 v.
- MOLL, Francesc de Borja (1929-1932). «La flexió verbal en els dialectes catalans». *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, vol. II, p. 73-184 [I]; vol. III, p. 73-168 [II]; vol. IV, p. 9-104 [III]; vol. V, p. 9-72 [IV].
- (1991). *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.
- MONTANYÀ, Francisco X. [MONTANYÀ, Francesc] (1910). *Topografía médica de Pons i sa comarca*. Lleida: Sol y Benet.
- MORENO, Francisco (1996). «Castilla la Nueva». A: ALVAR, Manuel (1996). *Manual de dialectología hispánica: El español de España*. Barcelona: Ariel.
- MORET, Hèctor; SASOT, Màrio (1996). *Aproximació descriptiva a la llengua de Saidí*. Calceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca; Saidí: Ajuntament de Saidí.
- MOTT, Brian (1989). *El habla de Gistaín*. Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- NAGORE, Francho (1982). *Gramàtica de la lengua aragonesa*. Saragossa: Librería General.
- (1986). *El aragonés de Panticosa*. Osca: Diputació d'Osca.

- NAVARRO, Antoni (1908). «El català a-n el Ribagorça». A: *I Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Estampa d'en Joaquim Horta, p. 222-231.
- NAVARRO, Pere (1994). *Els parlars de la Terra Alta: Estudi geolingüístic* [en línia]. Tesi doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. 2 v. <<http://www.thesesenred.net/handle/10803/8970;jsessionid=185248AE5332608EB8D0067E782B9AC4?locale-attribute=es>>. [També n' existeix una versió publicada el 1996, Tarragona: Diputació de Tarragona]
- (2000). *Aproximació geolingüística als parlars del Priorat*. Calaceit: Carrutxa.
- OC = COROMINES, Joan (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial: La Caixa. 8 v.
- OLIVA, Víctor (1908). «Documents sobre'l català parlat a Sopeira». A: *I Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Estampa d'en Joaquim Horta, p. 421-435.
- PALDC = VENY, Joan (2007-2017). *Petit atlas lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 7 v.
- PALOMBA, Giovanni (2001). *Grammatica del dialetto algherese odierno*. Edició a cura de Francesco Bertino. L'Alguer: Obra Cultural.
- PANTEBRE, Rosalia (1997). *El parlar d'Andorra*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana del Principat d'Andorra.
- PEREA, Maria Pilar (1999a). *Complements a «La flexió verbal en els dialectes catalans»: Dotze quaderns de camp d'Antoni M. Alcover*. Barcelona: Curial: PAM.
- (1999b). *Compleció i ordenació de «La flexió verbal en els dialectes catalans» d'A. M. Alcover i F. de B. Moll*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 2 v.
- PÉREZ SILDANYA, Manuel (1998). *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València.
- PORCIOLES, Joan de (1899). *Notes folklòriques de la Vall d'Àger*. Barcelona: L'Avenç.
- QUEROL, Laia (2011). *La morfologia verbal del català nord-occidental: Descripció i anàlisi dels segments velar i palatal*. Lleida: Pagès Editors.
- QUINTANA, Artur (1986). «El parlar de la Codonyera». *Estudis Romànics*, núm. xvii, p. 1-253.
- (1987). «Els parlars del Baix Matarranya». A: *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*. Vol. 6. Barcelona: PAM, p. 155-187. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XIV)
- (1993). «Encara més capcirs: els parlars orientals de Sarró (Baixa Ribagorça Oriental)». A: *Miscel·lània Jordi Carbonell*. Vol. 6. Barcelona: PAM, p. 271-308. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXVII)
- RASICO, Philip D. (1982). *Estudis sobre la fonologia del català literari*. Barcelona: Curial: PAM.
- RECASENS, Daniel (1991). *Fonètica descriptiva del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RENÉ, Josep (1982a). «Sobre certs mots catalans d'origen àrab». *BDNO*, núm. 1, p. 23-30.
- (1982b). «Notes per a l'establiment de la isoglossa entre *canya-xiula* i *canya-xisca*». *BDNO*, núm. 1, p. 35-37.
- (1982c). «Cinc estudis sobre lèxic nord-occidental». *BDNO*, núm. 2, p. 67-81.
- RIERA, Manel (1996). «Afinitats lexicals entre els parlars andorrans i pallaresos». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Andorra*. Barcelona; Andorra la Vella: Institut d'Estudis Catalans.
- ROHLFS, Gerhard (1968). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Morfologia*. Torí: Einaudi.

- RONJAT, Jules (1930-1941). *Grammaire istorique [sic] des parlers provençaux modernes*. Montpeller: Société des Langues Romanes. 4 v.
- SAROÏHANDY, Jean-Joseph (1908). «El català del Pirineu a la ralla d'Aragó». A: *I Congr  s Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Estampa d'en Joaquim Horta, p. 331-334.
- SATORRA, Jordi (2009). *El parlar del Vilosell (les Garrigues)*. El Vilosell: Centre d'Estudis Locals del Vilosell.
- SAURA, José Antonio (2003). *Elementos de fonètica y morfossyntaxis benasquesas*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- SCALA, Luca (2003). *Català de l'Alguer: criteris de llengua escrita*. Barcelona: PAM.
- SCH  DEL, Bernhard (1908). «La frontière entre le gascon et le catalan». *Romania*, núm. XXXVI, p. 140-156.
- (1909). «Die katalanische Pyren  endialekte». *Revue de Dialectologie Romane*, núm. I, p. 15-98, 386-412.
- SIMÓ, Jaume (1982). «Sobre els noms del dragó d'ombra (*Gecko triedrus*)». *BDNO*, núm. 1, p. 31-34.
- SISTAC, Ramon (1993). *El ribagor   a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1998). *El català d'  neu: Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*. Esterri d'  neu: Consell Cultural de les Valls d'  neu.
- (2004). «Llengua i despoblament: una relació indissociable». *Ripacurtia*, núm. 2, p. 41-56.
- SOLANS, Esperança (1990). «Introducció a la morfossyntaxi de la parla nord-occidental (Lleida)». *Ilerda: Humanitats*, núm. 48, p. 209-215.
- SU  LS, Jordi; ARIÑO, Susana; ALTURO, Núria; TURELL, M. Teresa (2010). «El canvi lingüístic al Pont de Suert, vint anys després (estudi en temps real a partir de l'estudi en temps aparent de 1986)». A: CREUS, Imma; PUIG, Maite; VENY-MESQUIDA, Joan Ramon (ed.). *Actes del Quinz   Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Universitat de Lleida, 7-11 de setembre de 2009). Vol. 1. Barcelona: PAM, p. 297-314.
- TORT, Joan (1992). «Notes sobre la Terreta i l'antic terme de Sapeira». *Collegats*, núm. 5, p. 445-468.
- TURULL, Albert (1990). «Notes sobre el lleidatà». *Ilerda: Humanitats*, núm. 48, p. 201-206.
- VALLS, Esteve (2008). «La desdialectalització del català nord-occidental: cap a una convergència total amb l'estàndard?». *De Lingua Aragonensi*, núm. 4, p. 55-89.
- VALLVERDÚ, Josep (1976). «Un   s d'imperatiu futur en terres de Lleida». *Butlletí Interior dels Seminaris de la DEC*, vol. XIII, núm. 1, 133-134, p. 8.
- VENY, Joan (1978). *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- (1986). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1991). *Els parlars catalans*. 9a ed. Mallorca: Moll.
- (2006). «Llengua i territori en l'obra de Verdaguer». *Anuari Verdaguer*, núm. 14, p. 17-55.
- VENY, Joan; MASSANELL, Mar (2015). *Dialectologia catalana: Aproximació pràctica als parlars catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona; Alacant: Universitat d'Alacant; València: Universitat de València.
- VERGE, Joan Antoni (2008). *El parlar d'Alcal   de Xivert*. Alcal   de Xivert: Associació d'Amics de Mainhardt.

- VIAPLANA, Joaquim (1994). «Dialectologia generativa en l'àmbit morfofonològic: una perspectiva en els estudis dialectals». A: *Miscel·lània Germà Colón*. Vol. 2. Barcelona: PAM, p. 311-332. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXIX)
- (1996). «Els verbs regulars de la primera conjugació en el català nord-occidental: una descripció comparativa». A: *Estudis de lingüística i de filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*. Barcelona: PAM, p. 311-340.
- (1999). *Entre la dialectologia i la lingüística*. Barcelona: PAM.
- VIOLANT I SIMORRA, Ramon (1981). *Obra oberta*. Vol. 4. Barcelona: Alta Fulla.
- ZAMORA VICENTE, Alonso (1967). *Dialectología española*. Madrid: Gredos.

La proposta de l'estàndard oral (IEC 1990, 1992): un quart de segle després

1. PRESENTACIÓ DE LA TAULA RODONA PER PART DEL MODERADOR

Diuen que la facultat del llenguatge ens defineix clarament, fins al punt que la parla ens fa humans i l'alfabetització ens fa civilitzats. Altrament dit, per *fisis* (< grec *physis*, natura) parlem i per *tekné* (< grec *tekhne*, tècnica i art) llegim i escrivim. Hi ha, tanmateix, la possibilitat de vetllar tècnicament i artísticament a fi de polir cadascuna d'aquestes dues grans capacitats humanes, especialment per part de les acadèmies de la llengua respectives, inclosa la nostra: l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Aquest agost commemorem, precisament, el centenari de la tan prematura desaparició, als quaranta-sis anys, del seu fundador, Enric Prat de la Riba, a qui devem el primer gran projecte d'Estat del nostre país.

Al llarg de la primera dècada de vida de la Secció Filològica (SF) de l'IEC (1911-), Pompeu Fabra va procurar codificar-nos l'escrit, cosa que quasi va aconseguir del tot, des del punt de vista ortogràfic (1917) i gramatical (1918). Li calgué una segona dècada per completar-ne la codificació, aleshores ja mitjançant el diccionari, que esdevingué normatiu (1932). Ara bé, la llengua oral —sense model únic com l'escrit— era considerada una mena de parent pobre —encara avui n'arrosseguem l'estigma en el nostre benaurat *sistema educatiu*—, atès que Fabra només hi pogué fer unes quantes pinzellades prescriptives. I, tanmateix, no oblidem que aquella segona dècada del segle xx fou la precursora de la *ràdio*, que nasqué el 1924, i va veure aparèixer, ara fa un segle, l'obra emblemàtica del dramaturg irlandès George Bernard Shaw (*Pygmalion*, 1916, *Pigmalió*, en versió catalana de 1957, adaptada per Joan Oliver). Hi deia la florista Roseta: «Io no vui parlar gramaticalment. Només vui parlar com les senyores» (1986 [1957],

p. 37).¹ Aquesta frase, dit sigui de passada, és extraordinàriament eloqüent i definitòria de l'esperit de la nounada *Gramàtica* de l'IEC (2016).

Fou Joan Coromines (1971 [1963]) qui reprengué, mig segle després, l'intent de normativitzar l'oral a partir del *teatre* i la recitació, que constitueixen els models clàssics de la bona dicció. Hi deia el pioner ortoepista (1974, p. 95):

L'elocució dramàtica ha d'ésser un poc més distingida que la familiar, i tanmateix no pot ser una pronúncia afectada [...]. No ometre mai la *e* (o *a*) vora una *r*, en mots com *però*, *veritat*, *feredat*, *escarabat*; ni la *-t* o *-d* final darre-ra una *-r* en *curt*, *tort*, *verd*; pronunciar *vull* i *cella*, i no pas *vui* ni *ceia*; etc.

I qui ho recollí i amplià, ja des de la doble talaia *radiotelevisiva*, fou el sociolingüista i l'assessor lingüístic Francesc Vallverdú (1995 i 2000), amb l'extraordinària aportació del nostre locutor més carismàtic, Joaquim M. Puyal, que gràcies al trampolí de Catalunya Ràdio i TV3 li permeté la creació i la difusió d'un nou llenguatge esportiu, amb el consegüent enriquiment de la llengua (Puyal, 2013).

I calgué esperar fins a l'inici de la darrera dècada del segle xx quan la SF, presidida per Antoni M. Badia i Margarit, va fer la doble proposta de vetllar per l'estandardització de l'oral, respecte tant de la pronúncia (fonètica, 1990) com de la forma dels mots (morfologia, 1992). Fet i debatut, vint-i-cinc anys enrere, que ens porten als Jocs Olímpics de Barcelona i a la fundació de la nova Universitat de Lleida, la qual avui trasllada la seva activitat, agafada de la mà de l'IEC, a la vila senyorial de Balaguer, que ens ha acollit durant aquestes dues jornades. De fet, però, el títol inicial d'aquesta taula, «Vora les tres dècades de la proposta de l'estàndard oral», és prou ajustat, perquè fou a l'abril de 1986 que la SF hi començà a treballar, després del naixement de TV3 (1983) i de la publicació del llibret *Elocució i ortologia catalanes* (Vallverdú, 1986), ampliat per Televisió de Catalunya en el llibre d'estil de TV3 (1995). Va ser probablement el 1985 que començà tot ple-gat, amb les II Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa a la Universitat de Barcelona, que veieren la llum dos anys després, amb contribucions, entre d'altres, d'Isidor Marí (1987) i Francesc Vallverdú (1987). Com no podia ser altrament, s'hi afegiren els valencians, en concret, l'Institut de Filologia Valenciana, que aquell any organitzà les Jornades sobre la Llengua Oral als Mitjans de Comunicació Valencians, les actes de les quals van ser editades per Antoni Ferrando (1990) i publicades per la Universitat de València. Precisament, les dues publicacions coincidien en el temps, perquè, com hem vist, data de 1990 el primer opuscle de la *Proposta de l'estàndard oral*, dedicat a la fonètica.

1. A la versió original, Liza Doolittle assegura: «I don't want to talk grammar, I want to speak like a lady in a flower shop» (Shaw, 1976 [1916], p. 44).

Feta aquesta contextualització, crec que calen poques raons per justificar la conveniència del tema que ens aplega en aquesta taula rodona. Només cal parar l'orella per constatar l'empobriment flagrant de l'ús de la nostra llengua en el seu vessant oral. Sense anar més lluny, entre els nostres escolars i als mitjans de comunicació orals, abunda el parlar interferit i poc genuí, com ara el que provoca la confusió de *caçat* i *casat*, per bé que siguin autèntics sinònims, ben mirat; i els clàssics barbarismes, com ara les perles del *catanyol* que trobem en expressions tan sovintejades com *la deute*, *la dubte*, *la senyal* i *l'anàlisi demanat* o «*els desalmats que prenen foc als contenidors mentre donen voltes*» pels carrers, en locució televisiva, aquesta darrera, emesa per un dels periodistes més ben considerats. Alguns diuen que «ja *van* de seguida» i una estrella dels mitjans de comunicació arriba a emetre una frase com aquesta: «I es va fer mal allà on *l'espatlla* perd el seu digne nom». Aquests dos exemples realment semblen mostres eufemístiques de referències escatològiques: el primer, involuntàriament i el segon, ben volgutament.

En *morfologia*, ja hem anat aprenent que l'oral estàndard és més receptiu al *conèixe't* i *ajup[ə]t* que *conèixer-te* i *ajup-te*. En *ortoèpia*, la gran assignatura pendent, ens queda un llarg camí per fer, tant a l'escola, començant per les facultats de ciències de l'educació, com en l'assessorament dels mitjans de comunicació orals. Les mancances expressives ben bé les podem sintetitzar en una frase, tan difícil d'«encertar» com ara:

L'exercici d'avaluació és una decisió presa amb excessiva precipitació
 [gz s s]   [s] [z]   [s z]   [z]   [ks s]   [s s]

En qüestions de lèxic, tant se val el geosinònim que escollim, sempre que sigui coherent en l'espai físic o geogràfic i adequat funcionalment (registre i grau de formalitat): es pot fer una xerrada *dret*, *dempeus*, *erecte* o *plantat*.

En altres casos, dins del pur estil *catanyolish*, de tant en tant podem sentir estridències com ara pronunciar el nom del palau de la reina d'Anglaterra (Buckingham ['bʌkɪŋəm]) amb una marcada *h* (muda en anglès), aspirada amb tanta fruïció que quasi esdevé una *j* castellana d'allò més castissa, quan només cal dir *bàquingam* ['bakiŋəm], molt més propera a la pronúncia originària. Tot plegat ens pot fer pensar que són el resultat de descurança en l'ús, i sovint d'esnobisme o d'excés de confiança, per part d'aquells que ometen sistemàticament fer comprovacions o no fan prou cas de l'assessorament —si són prou afortunats de gaudir-ne. És clar que això de la bona pronúncia i de l'ús de formes i expressions genuïnes no deu pas constituir cap necessitat vital primària ni imperiosa, talment com portar la camisa o la faldilla ben planxades.

D'entrada, cal tenir molt present i mentalitzar-nos que no hi ha una forma única correcta/bona i unes formes incorrectes/dolentes, sinó més aviat diferents mane-

res de dir segons l'entorn comunicatiu i la procedència geogràfica del parlant, entre altres factors. Cal fugir tant del maniqueisme com del monolitisme lingüístics. L'hibridisme circumstancial i moderat i els eixos de connexió raonables sempre seran benvinguts. I us ho diu algú que ha fressat i fa servir l'Eix Transversal per unir, encara que il·lusòriament, els dos grans blocs dialectals del país, tot contribuint a materialitzar el pal horitzontal (polític) de la feixuga creu lleidatana —i no és victimisme—, que porten amb el pal vertical (lingüístic) ben agafat els ponentins.

Tot això ho podem veure a continuació en tres àmbits bàsics: l'*ensenyament*, les *arts escèniques* i els *mitjans de comunicació*, que són, especialment aquests darrers, els principals agents de normalització lingüística, tant per extensió social com per capacitat difusora de l'estàndard. Ens en parlaran, respectivament, doncs, i per ordre d'intervenció, Imma Creus, Noèlia Motlló i Oriol Camps, els autèntics protagonistes d'aquesta taula, que us presentaré abans de fer avinents les preguntes temàtiques en què es basaran.

2. PRESENTACIÓ DELS COMPONENTS DE LA TAULA

IMMA CREUS és llicenciada en filologia catalana, màster en Estudis de Lingüística Aplicada Catalana i doctora en filologia catalana. Ha estat professora associada del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Lleida (UdL) i consultora de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC). Ha treballat com a formadora del Servei d'Ensenyament del Català (SEDEC) i ha participat com a docent en cursos d'especialització, postgraus i màsters vinculats a l'assessorament i la correcció lingüístics organitzats per la UdL, la Universitat de Girona, la Universitat Rovira i Virgili, la Universitat de les Illes Balears i la Universitat Autònoma de Barcelona, així com pel Parlament de Catalunya. Des de 2009 forma part de l'equip docent que imparteix el programa Sènior de la UdL i el curs 2017-2018 ha reprès la col·laboració amb la UOC, tot plegat compaginat amb la tasca docent com a professora d'ensenyament secundari.

En l'àmbit de la recerca, les seves línies d'investigació són la fonètica, la morfologia i la lingüística aplicada catalanes. Forma part del Grup de Recerca en Fonètica (GRECFON), adscrit al Laboratori de Fonètica Aplicada Pere Barnils del Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la UdL, i de la Càtedra d'Estudis Asiàtics d'aquesta mateixa universitat. Alhora participa en altres projectes interuniversitaris com NEOXOC, coordinat des de l'Institut de Lingüística Aplicada (IULA) de la Universitat Pompeu Fabra (UPF), i «Guies de pronunciació del català», dirigit des de la Universitat de Barcelona. Ha format part també de l'equip de col·laboradors del diccionari digitalitzat *Diccionari de dubtes del català oral* com a lingüista i locutora de la varietat nord-occidental del català. Igualment, ha estat l'assessora lingüística de la versió nord-occidental del programa *Galí*, un re-

curs en línia creat pel Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya per a l'aprenentatge del català com a L2.

A més d'articles en revistes especialitzades, coeditora i contribuent de publicacions col·lectives, resultat de grups de recerca ubicats en diferents universitats, és coautora d'*El català nord-occidental: Descripció i orientacions ortoèpiques* (2004) i *EnRaonar. Lingüística general i aplicada per a la pràctica logopèdica* (2011, i en edició espanyola de 2017). També és autora, per encàrrec de l'IEC, dels *Reports de la recerca a Catalunya* (2003-2009). *Filologia catalana: llengua* (2014).

NOÈLIA MOTLLÓ és llicenciada en filologia catalana, diplomada en estudis avançats i es troba en via d'elaborar la tesi doctoral. En relació amb la seva experiència laboral es considera una mena de tastaolletes professional. Actualment treballa per al Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya com a professora de llengua i literatura catalanes des de les aules de l'ESO i del batxillerat. Ha treballat com a dinamitzadora cultural al Consell Cultural de les Garrigues i també com a periodista al quinzenal *SomGarrigues*.

Els darrers anys ha combinat la investigació científica (Oficina de Llengua i Literatura de Ponent i del Pirineu - UdL) amb l'assessorament lingüístic des de vessants poc comercials, desplegant diversos estàndards de la llengua catalana en treballs de l'àmbit escrit i oral, sobretot relatius al teatre: al Teatre Lliure, amb *Els feréstecs* (de Carlo Goldoni i sota la direcció de Lluís Pasqual, 2013); al Teatre Nacional de Catalunya, amb *Una història catalana* (de Jordi Casanovas, 2011 i 2013); *Mequinensa* (de Jesús Moncada i dirigida per Marc Rosich, 2012), *Pedra de tartera* (de Maria Barbal i sota la direcció de Marc Rosich, 2011). I també a la televisió: *Gran Nord* durant dues temporades (produïda per TV3 i Nova Veranda TV), en català central i nord-occidental la primera temporada (2012) i en català central i pallarès la segona (2013). Abans havia collaborat gairebé un any al costat del professor Rafael Caria († 2008) en el desenvolupament del projecte de recerca dialectal i etimològica que havia de desembocar en el *Diccionari etimològic de l'alguerès*, a la ciutat de l'Alguer (Sardenya).

ORIOl CAMPS és actualment membre de l'Institut d'Estudis Catalans i va ser durant vint-i-sis anys el cap visible de l'equip d'assessors lingüístics de Catalunya Ràdio i, els sis últims, també del conjunt de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (CCMA). Va ser consultor de la UOC i un assidu col·laborador del nostre Departament de Filologia Catalana de la UdL durant diverses edicions del Màster de Lingüística Aplicada al tombant de segle. Per part nostra, vam retornar-li aquesta col·laboració la primavera de 2008, a les seues de Catalunya Ràdio i TV3, com a assessors de l'adaptació al català dels noms propis xinesos davant els imminents Jocs Olímpics de Pequín d'aquell estiu.

Abans (1990-1997) havíem tingut també l'oportunitat de sentir-lo per antena en un programa de llengua i avui podem gaudir dels resultats de la seva tasca pionera, compartida amb Maria Alba Agulló, en la fundació de l'utilíssim portal ÉsAdir, en especial per als qui cerquen informació sobre com es pronuncia bé un mot, sobretot els noms propis i d'origen forà.

Entre els seus treballs que tinc més presents, destaca el recull de converses filològiques *Parlem del català* (1994), que publicà Empúries fa un parell de dècades en la millor tradició del gènere. No endebades és un gran deixeble indirecte de Pompeu Fabra i en fou un de ben directe de Joan Solà. Fet i debatut, l'Oriol, com un Sòcrates que al·licona els seus seguidors, és un home de l'autèntica llengua oral, un savi dels mots que ha format i assessorat, promoció rere promoció, tot un seguit de noves fornades de professionals dels mitjans de comunicació orals públics més emblemàtics del nostre país.

3. PREGUNTES FORMULADES ALS MEMBRES DE LA TAULA

A fi d'estructurar la taula seria convenient contestar tres preguntes comunes i una d'específica en relació amb cada vessant indicat:

- Acadèmic/ensenyament (Imma Creus)
- Assessorament/teatre, televisió (Noèlia Motlló)
- Comunicació audiovisual (Oriol Camps)

Preguntes comunes:

1) En quina mesura la nova *Ortografia* i la flamant *Gramàtica* de l'IEC (l'OIEC i la GIEC, respectivament) ens ofereixen noves pautes per completar i refermar el que es va difondre com a «proposta» fa vint-i-cinc anys?

2) És operatiu classificar les recomanacions ortològiques/ortoèpiques a partir de la *formalitat* (formal/informal) i la *propietat* (propi / admissible / no recomanable)?

3) Si no hi ha un estàndard oral únic, com compensem les *quotes de representació geolectal*?

Preguntes específiques:

4a) *Ensenyament*. Fins a quin punt la planificació curricular i els materials didàctics preveuen l'equilibri entre les quatre grans varietats d'estàndard oral? En quina mesura s'hi veuen reflectides aquestes varietats: nord-occidental, valencià, central i balear?

4b) *Escena*. Com es resol en un escenari teatral o en una sèrie televisiva la versemblança ortològica d'actors i actrius? Com s'aconsegueix l'equilibri entre la

realitat i la ficció de manera que es garanteixi el plaer de l'espectador sense que li grinyolin certes expressions i el distreguin negativament?

4c) *Mitjans*. Cal que una cadena de ràdio o televisió representi el ventall dialectal real del territori? Com es gestiona aquesta diversitat des del mitjà?

4. INTERVENCIÓ D'IMMA CREUS

La publicació de la *Gramàtica de la llengua catalana* (GIEC, IEC, 2016) i l'*Ortografia catalana* (OIEC, IEC, 2017) constitueix, sens dubte, una fita important per a la projecció pública de les tasques de codificació que es duen a terme des de la Secció Filològica de l'IEC. Dues obres que no es poden valorar simplement com a novetats editorials, sinó que suposen la culminació d'un procés de renovació i actualització de la codificació normativa de la llengua catalana. Es tracta, tanmateix, d'una tasca prescriptiva que atén de forma prioritària la llengua escrita. En aquest sentit, és ben oportú plantejar una anàlisi i un debat entorn de les propostes per a un estàndard oral de la llengua catalana (PEO), un quart de segle després. En el fons és evident que se'n demana una reflexió sobre l'estat actual de la codificació de la llengua oral —vessant ortoèpic—, els usos orals i, alhora, la implementació normativa que se'n deriva —vessant ortològic.

La primera de les preguntes referent a la retroalimentació entre la PEO, la GIEC i l'OIEC exigeix, d'entrada, un parell de valoracions genèriques que després completaré amb algun exemple.

Desconec fins a quin punt la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I. Fonètica* (PEOF) i la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, II. Morfologia* (PEOM) que es van publicar en primera edició ja fa vint-i-set i vint-i-cinc anys, respectivament, s'han pres de forma conscient com un punt de referència per redactar la GIEC i l'OIEC. Sense haver fet un exercici minuciós de contrast d'aquests quatre documents, queda clar que, en el cas de la GIEC, els principis en què se sustenta, i que explicita M. Teresa Cabré al pròleg, beuen directament dels mateixos de la proposta d'estàndard oral: la idea del *model composicional* i la del *polimorfisme*. El primer garanteix la inclusió de la variació, per la qual cosa no només es tenen en compte els usos reals de la llengua —en el vessant geogràfic i funcional—, sinó que la GIEC d'aquesta manera afegeix al seu caràcter prescriptiu un component important de descripció lingüística. En aquest sentit, doncs, la gramàtica es pot considerar un gran banc de dades. Ara bé, justament aquest aspecte, que alhora palesa el *polimorfisme* en força de les qüestions gramaticals que s'hi tracten, sovint dificulta la cerca d'una resposta ràpida a una consulta puntual per part de l'usuari i, de vegades, una certa indeterminació en el tractament d'alguns temes —si més no si hom espera una resposta clara respecte a «què en diu la normativa» sobre diversos fenòmens. En qualsevol cas, penso que és

precisament per la profusió descriptiva de la GIEC que es pot dir que amplia i complementa algunes de les orientacions d'ús oral que contenen la PEOF i la PEOM. Altra cosa diferent és si podem parlar de solucions que refermen l'assumpció d'uns mateixos criteris de prescripció lingüística. En aquest cas, penso que cal analitzar-ne la casuística particularment, com faré més endavant a tall d'exemple.

Pel que fa a les aportacions de l'OIEC respecte a les PEO, crec que n'hauríem de fer una altra lectura. Per principi, genèricament l'ortografia normativa acostuma a defugir la variació. D'altra banda, si comparem l'ortografia amb les propostes d'estàndard dels anys noranta, és evident que en el primer cas el referent fonamental és la llengua escrita i, en l'altre, la llengua oral. Tot i això, l'OIEC permet extraure dades d'usos orals, i és per aquesta via que té sentit fer-ne una anàlisi contrastiva amb les PEO. També en aquest cas, tanmateix, cal baixar fins al nivell de la concreció per valorar fins a quin punt podem parlar de complementació de les obres a què ens referim. Analitzem-ho, doncs, amb algun exemple relatiu a la meua varietat geogràfica (nord-occidental lleidatà).

L'any 1995 a l'Institut d'Estudis Ilerdencs es van celebrar unes jornades d'estudi del català nord-occidental. En aquell moment, la PEOF i la PEOM eren materials recents que es trobaven immersos en el procés normal d'anàlisi exhaustiva. En la revisió específica que se'n va fer en relació amb el nord-occidental, Albert Turull enumerava una sèrie de trets (uns quinze, sobretot fonètics i morfològics) que no havien estat encara considerats per l'IEC o que no presentaven «solucions satisfactòries». Per exemple, es posava sobre la taula la conveniència d'una grafia diferenciada *-e/-a* —talment com passa en valencià— que reflectís la realització fonètica de la terminació *-[iste]* (masc.) / *-[ista]* (fem.), tret que ja reconeixia la PEOF. Si consultem la nova OIEC, ens adonem que s'hi manté el reconeixement de la pronúncia diferenciada, però no se n'aporta cap canvi ortogràfic:

En aquests parlars [occidentals] hi ha pronúncies admissibles que no es reflecteixen en l'escriptura, com la terminació *[-e]* del masculí singular dels mots acabats en el sufix *-ista* (*artista, turista*), corrent en la llengua parlada, o, en registres informals. (IEC, 2017, p. 33)

El mateix criteri es manté en la GIEC:

En els parlars occidentals, d'altra banda, els noms amb el sufix gràficament invariable *-ist(a)* diferencien el masculí singular del femení singular per mitjà de l'alternança entre les vocals *[e]*, per al masculí, i *[a]* (o *[ɛ]*, en parlars nord-occidentals), per al femení [...]. Aquesta variació de gènere, corrent en la llengua parlada, no es reflecteix en l'escriptura. (IEC, 2016, p. 163)

Si ens fixem en un fenomen morfològic com ara l'admissió en l'àmbit restringit i informal de les formes del verb *dir* [*di*[ε], *dies*, *die*] i l'imperatiu *dis*, ens adonem que la PEOM només les reconeixia/reconeix per als parlars valencians i per a usos restringits als registres informals. S'obvien, doncs, com a formes nord-occidentals, quan també en aquesta varietat són ben vives. Feta la cerca corresponent a les pàgines de la GIEC, es constata que en els models de conjugació del verb implicat (*dir*, p. 295) les variants de l'imperfet [*di*[ε], *dies*, *die*] no s'esmenten —tampoc per al valencià—, però, en canvi, l'imperatiu *dis* (en usos pronominals) es recull com a forma valenciana i s'hi afegeix ara una referència als parlars nord-occidentals.

Quant a altres reivindicacions fetes en el marc de les Jornades esmentades, cal dir que la GIEC ha incorporat trets com ara la pronúncia general en nord-occidental de [ε] corresponent a la *a* àtona (p. 49), o l'admissió en l'àmbit informal de [l] corresponent a *ll* (p. 62), entre d'altres. En termes generals, igualment es nota sovint una laxitud que no trobàvem a la PEOF (per exemple, l'acceptació de la pronúncia diftongada de *-ia*, *-ió*).

Certament, aquesta és només una petita mostra de l'exercici sistemàtic que caldria fer. En qualsevol cas, evidencia que ens trobem davant de resolucions diferents o, dit d'una altra manera, de fenòmens que han evolucionat distintament pel que fa als plantejaments prescriptius. Els exemples esmentats, per tant, permeten adonar-nos dels elements que caldria tenir presents a l'hora de comparar propostes normatives oficials com les que considerem (PEO, GIEC i OIEC): *a*) fins a quin punt hi ha coincidència de criteris, *b*) quin és el grau d'actualització d'aquests criteris, i *c*) com es resol la variació geogràfica (el polimorfisme, en definitiva) tant des del punt de vista de la codificació escrita com oral. Només d'aquesta manera crec que es pot donar una resposta prou fonamentada a la pregunta plantejada inicialment.

Des d'un punt de vista formal, aquesta anàlisi comparativa implica plantejar-se també l'ús de certa terminologia que clarifiqui l'adopció d'uns criteris determinats. En resposta a la qüestió formulada pel moderador de la taula, és operatiu classificar les recomanacions ortològiques/ortoèpiques a partir de la formalitat (formal/informal) i la propietat (propi / admissible / no recomanable)? D'entrada, crec que sí que és operatiu establir un sedàs classificatori a l'hora de formular orientacions per a l'ús de la llengua estàndard. De totes maneres, si en realitat el que es demana és com hauria de presentar l'IEC la seva nova formulació de recomanacions ortològiques o ortoèpiques, aleshores caldria ser una mica més explícits en la resposta.

Establir uns criteris classificatoris de trets em sembla que no és fàcil, però és necessari. Altra cosa és quines han de ser les convencions terminològiques que marquin la restricció d'usos. La distinció entre *formal* i *informal* és bàsica per in-

tentar definir què s'ha de considerar estàndard.² Tanmateix, em sembla que no es pot bandejar la franja de matisos. El moment en què es van redactar les PEO té poc a veure amb les circumstàncies actuals. D'ençà dels anys noranta s'ha fet força feina, per exemple, en l'àmbit de la variació funcional, i crec que és un aspecte que s'hauria de tenir en compte. Així doncs, probablement les atribucions de *formal* i *informal* són insuficients. Pensem que, dins de l'informal, s'hi encabeix el que en termes genèrics qualifiquem com a *colloquial*, però que és diferent del *colloquial* dels mitjans de comunicació, anomenat també *colloquial mediatitzat* o *pseudocolloquial*; és a dir, un *colloquial* controlat (manipulat, si es vol). Això no significa pas que l'IEC hagi d'establir una caracterització d'aquest tipus de *colloquial* —no crec que aquesta sigui una tasca seva—, però em sembla que en unes orientacions d'estàndard oral ortoèpiques/ortològiques aquestes reflexions s'haurien de tenir en compte. De la mateixa manera que no es poden obviar noves formes de comunicació que dilueixen molt les fronteres entre el que es considera llengua oral i llengua escrita. Entenc que una obra de codificació de la llengua oral renovada i actualitzada les hauria de considerar, si més no en un marc general de referència dels usos lingüístics actuals.

En relació amb el criteri de *propi*, *admissible* i *no recomanable*, que en el seu moment van emprar les PEO, penso que implica una gradació també prou útil. No establiria, per tant, una discussió terminològica en aquest sentit, sinó de concreció d'algunes formes que s'inclouen sobretot en l'apartat de formes *admissibles* (integrades en l'estàndard com a formes no prioritàries), a diferència de les formes *no recomanables*, que són clarament no estàndard. Finalment, els criteris geogràfics d'*àmbit general* i *restringit* de vegades són febles, si es manté el criteri formulat originàriament a les PEO. En el primer cas, es tracta de trets lingüístics vigents almenys en dos dels cinc grans dialectes i, en el segon, corresponen a trets d'un dialecte determinat, però proveïts de prestigi en el seu àmbit. La feblesa penso que radica en el fet que hi ha fenòmens vius en algun dialecte que no es tenen en compte. En aquest aspecte, les dades descriptives de la GIEC poden ser molt útils per a la renovació de les PEO de l'IEC.

La variació dialectal, de fet, és segurament l'aspecte més difícil d'equilibrar a l'hora de formular propostes prescriptives en el vessant oral, i fa ben oportuna la pregunta del moderador: si no hi ha un estàndard oral únic, com compensem les quotes de representació geolèxica? No sé si és una discussió resolta l'existència o no d'un únic estàndard. Crec que és innegable que els nord-occidentals o els ba-

2. Òbviament, els meus comentaris es fixen en els documents de les PEO publicats els anys noranta, que són els únics accessibles per a qualsevol usuari. Desconec el resultat de la feina feta durant els darrers anys per la Secció Filològica per tal d'actualitzar aquests referents d'estàndard oral, atès que, fins al moment, no s'ha oficialitzat amb la publicació de cap document d'accés obert. Per tant, assumeixo que alguns dels meus comentaris puguin estar ja superats.

lears, posem per cas, utilitzem un model d'estàndard oral, sobretot amb uns trets fonètics i morfològics propis, que no utilitza un gironí o un rossellonès. I aquesta és la realitat de la qual parteixo. D'altra banda, la «compensació de quotes de representació geolectal» conté un terme —*quotes*— que no m'agrada gens perquè, al meu entendre, implica sovint concessions de compromís. La representació geolectal voldria pensar que ja no es mesura a través de quotes, sinó que s'hauria de regir per un principi de coherència: tothom s'expressa amb la varietat que li és pròpia. Ara bé, és cert que encara hi ha dialectes que se senten poc fora del seu àmbit geogràfic i que encara sonen «estrany»? Segurament sí. Per què encara passa sovint als mitjans de comunicació públics? No puc respondre amb certesa aquest interrogant, però voldria pensar que no és per quotes. En definitiva, crec que, si parlar de quotes implica parlar de xifres, sovint els resultats són poc eficaços. Per tant, més que intentar «compensar» el que cal és senzillament fer visible la realitat dialectal en qualsevol àmbit.

Un marc d'anàlisi ben interessant en relació amb aquesta qüestió l'ofereix l'àmbit de l'ensenyament. Em centraré en l'ensenyament secundari per evitar la dispersió. Malgrat que el debat posa molts elements en joc, m'interessa destacar-ne un parell. D'una banda, el que se'm planteja directament en aquesta taula redona i que té a veure amb el tractament curricular de la variació dialectal: fins a quin punt la planificació curricular i els materials didàctics preveuen l'equilibri entre les quatre grans varietats d'estàndard oral? En quina mesura s'hi veuen reflectides les quatre varietats (nord-occidental, valencià, central i balear)? D'altra banda, quin paper té avui l'ensenyament en l'atribució que tradicionalment se li ha atorgat com a agent de difusió ortològic d'un model estàndard?

Quant a la primera pregunta, podríem dir que la planificació curricular equilibra sobre paper el tractament de la variació dialectal i la inclou com a ítem en la dimensió actitudinal i plurilingüe que cal treballar a l'aula. Si ens fixem, però, en materials didàctics com ara llibres de text, aquesta sensació d'equilibri comença a diluir-se. Així, més enllà dels temes que tracten de forma específica la variació dialectal, costa de trobar, per exemple, textos de procedència geogràfica distinta. Afortunadament, cada cop hi ha més material disponible de tipus ben divers i un professorat que gestiona què ensenya als seus alumnes i com ho ensenya. Això és el que afavoreix que la variació dialectal no es treballi senzillament a partir d'una relació de trets incorporats veladament en normes d'ortografia (vocalisme àton, accentuació) o afegits en alguna taula de paradigmes flexius (*meu/meua*, *dos* (fem.), etc.), sinó a partir de textos orals reals. De vegades, el mateix claustrer dels centres docents ofereix un bon mosaic de variació dialectal que cal aprofitar.

Pel que fa a la segona qüestió plantejada, a l'hora de traslladar el debat a l'entorn de l'estàndard oral a l'ensenyament, crec que hem de tenir presents dos elements relacionats amb una actitud passiva —receptora— i amb una d'activa com

a parlants de la llengua. És cert que l'alumnat troba en l'àmbit escolar situacions que exigeixen l'ús d'una dicció formal, si més no per part dels docents que encara s'erigeixen —o haurien d'erigir-se, perquè no sempre és així— com a referents d'un model de llengua estàndard, tot i no renunciar a l'ús de la llengua col·loquial. Ara bé, cal ser conscients que cada cop més aquest mateix alumnat va perdent referents d'estàndard oral, senzillament perquè els seus interessos o hàbits han canviat. En el cas dels mitjans de comunicació, els adolescents són més aviat consumidors de formats de ficció —i molt sovint no en català— i són comptats els que tenen el costum d'escoltar informatius o veure debats. No són tampoc un auditori habitual de conferències i molts només han anat al teatre en sortides escolars. La conseqüència de tot plegat penso que és que relativitzen molt la conveniència —i fins i tot gosaria dir la importància— d'aplicar uns criteris de variació funcional segons ho requereixin les diferents situacions comunicatives orals, especialment les més formals. Probablement els costa menys d'assimilar-ho en textos escrits, perquè són els que encara es treballen més a l'aula.

Paral·lelament, com a parlants, s'ha d'admetre que els alumnes no universitaris poques vegades han d'afrontar situacions que requereixen un ús més o menys conscient de la llengua, és a dir, formal, perquè es mouen bàsicament en entorns de col·loquialitat. I quan ho han de fer, per exemple, en activitats d'expressió oral en l'àmbit acadèmic, crec que sobretot es fixen en aspectes lèxics, com ara evitar l'ús d'expressions o mots inadequats (*joder, tío...*) o interferències (*bueno, vale, pues...*). Per la part que correspon al docent, és a dir, la de la revisió d'aquestes produccions orals, opino que en general —no parlo exclusivament del professorat de llengua— es vetlla més per polir les habilitats expressives de l'alumnat que no pas per la qualitat del seu discurs, avaluada segons uns criteris lingüístics formals.

A parer meu, hi ha dos fets prou rellevants que són a la base del debat. Per un costat, que la llengua oral continua sent encara una assignatura pendent o, si més no, revisable. És cert que cada cop més es treballa a l'aula per la seva importància com a habilitat lingüística bàsica, però no té l'espai que mereix com a instrument transversal de comunicació. A més a més, els nostres alumnes encara continuen trobant als llibres de text moltes normes d'ortografia, però poques orientacions per al bon ús de la llengua oral, més enllà de generalitzacions. Per un altre costat, el principal problema crec que radica en el fet que el nostre sistema educatiu no avalua les habilitats expressives orals de l'alumnat, la qual cosa no deixa de ser un indicatiu de la (poca) importància que se li atorga. I no em refereixo al fet que els docents avaluin o deixin d'avaluar l'expressió oral dels seus alumnes des de les assignatures que els corresponen. Penso més aviat en altres tipus de proves d'avaluació prou importants com són les competències bàsiques de quart d'ESO o les PAU (proves d'accés a la universitat). En ambdues només s'avaluen els coneixements lingüístics i les capacitats relacionats amb la comprensió lectora i expressió

escrita —per a la llengua estrangera s’hi afegeix la comprensió oral. La situació, però, és diferent en altres proves d’avaluació lingüística, com ara els certificats de català de la Direcció General de Política Lingüística, en què a cada nivell (A2, B1, B2, C1, C2) l’expressió oral forma part de l’avaluació. I ens agradi o no, aquesta és la situació.

És per això que iniciatives com la posada en funcionament de la plataforma l’Acadèmia Oberta als Ensenyants de la Secció Filològica de l’IEC és molt benvinguda. Tant de bo els debats sobre temes de llengua normativa i ensenyament i, al capdavant, l’obertura de portes «a la cooperació dels col·lectius lingüístics que contribueixen amb el seu treball a l’elaboració del model estàndard, base de les decisions normatives»³ es concreti en propostes que puguin aplicar-se a les aules. No oblidem que els alumnes que avui cursen l’ensenyament secundari obligatori seran els professionals de demà (metges, mestres i professors, advocats, actors, enginyers, periodistes, etc.).

5. INTERVENCIÓ DE NOÈLIA MOTLLÓ

Soc aquí per a compartir la meua experiència com a investigadora de l’Oficina de Llengua i Literatura de Ponent i del Pirineu (OLLPP, grup de recerca reconegut per la Generalitat de Catalunya, dins de la Universitat de Lleida), concretament en un període molt interessant que abraça els anys compresos entre el 2008 i el 2013, durant els quals vam poder treballar i compaginar la recerca amb l’assessorament lingüístic.

D’una banda, el camp d’estudi a l’OLLPP se centrava en el català nord-occidental, llavors posàvem l’èmfasi en la llengua oral i la varietat dialectal del parlarès-ribagorçà, malgrat que sempre hem ofert assessorament lingüístic i consulta de veus o corpus; i, de l’altra, l’assessorament consistia en la formació d’actors i actrius, la creació d’estàndards de ficció i de models lingüístics adaptats a la dramatúrgia o al guió. Les persones que sou presents avui aquí deuen recordar algunes de les obres de teatre en què vam col·laborar, sobretot al Teatre Nacional de Catalunya (TNC), així com, de ben segur, a la sèrie *Gran Nord*. La possibilitat de combinar la recerca i l’aplicació pràctica dels estudis ens donava una perspectiva d’aprofundiment i, alhora, d’utilitat, que ens permetia mantindre la visió reflexiva pròpia del món de l’estudi, portes endins, i també tocar de peus a terra, fora de la finestra, amb els casos infinits que comporta la ficció, en tant que inclou tota la realitat i més. Aquesta unió d’esforços era prou innovadora fora del territori nord-occidental (evidentment, les actrius i els actors que són d’aquí ja segueixen models lingüístics autòctons), bàsicament el que vull dir és que des de Barcelona es van començar a

3. Extret del web <<http://aoe.iec.cat/benvinguda/>>.

produir obres en models diferents del català central perquè l'interès d'abandonar aquest centralisme era latent entre membres del sector. Gràcies a la inquietud de persones com Marc Rosich, dramaturg amb una trajectòria consolidada no només a Catalunya, que un any abans de *Pedra de tartera* ja havia fet una temptativa molt reeixida amb *Mort de dama*, va arribar un moment que ja no era possible tornar enrere i ambientar una obra de teatre en un lloc més o menys concret on no es parlés barceloní i que això mateix no es veiés reflectit amb una mica d'amor damunt de l'escenari. Va arribar un moment que el públic ja no ho acceptava.

Abans de respondre les preguntes comunes formulades pel moderador, haig de recordar que actualment treballo també de professora de llengua catalana i literatura al Departament d'Ensenyament; per tant, soc companya de la doctora Imma Creus, que acaba de fer la seua intervenció, i estic completament d'acord en el que ha dit i ha exposat sobre el paper del català nord-occidental al currículum de la matèria i a les aules.

Pel que fa a les qüestions comunes, és evident que el registre escrit de la llengua pesa més que la llengua viva. Jo mateixa, que vaig néixer l'any 1980, ja vaig rebre les matèries de l'educació primària i secundària en català, com a llengua vehicular. Aquest fet tan celebrat ha provocat que, de la meua generació en avall, tinguem un coneixement passiu del català que parlaven els padrins, és a dir, que sabem el que volen dir les paraules «d'abans», però les hem substituït per altres formes més «estàndard». Les preferíem, eren les que trobàvem als diccionaris (les nostres, gairebé mai i solien ser-hi considerades arcaïsmes) i eren les que es difonien en llibres, a TV3, etc. Val a dir que la majoria de les qüestions que afecten les llengües en contacte també poden ser aplicades als dialectes d'una mateixa llengua. En el món de la ficció, però, la formalitat, la propietat i les quotes de representació geolectal estan subordinades a les característiques de l'obra (ubicació temporal, ubicació espacial, caracterització dels personatges, etc.). Per damunt d'això, els equips de producció decideixen si una obra es fa aprofitant o no els models lingüístics, tan importants com l'*attrezzo*, el vestuari o la il·luminació.

Pel que fa a les qüestions específiques, cal diferenciar entre les produccions teatrals i les televisives. En teatre, s'acostuma a assajar força temps abans de l'estrena (és obvi) i la tasca d'assessorament lingüístic pot entrar ja en el moment de la creació textual o bé després, amb l'adaptació del text i la formació dels actors i les actrius. En canvi, en televisió el rodatge té una temporització molt marcada i no sempre està previst l'assaig. Això canvia molt les coses. Cal tindre present que en una obra tothom vol oferir el millor de si mateix, l'espectacle és lluïment *per se*, i el fet de preparar conjuntament una representació n'assegura un millor resultat. Les produccions de les obres de teatre en què vam tindre l'oportunitat de col·laborar ho preveïen i els actors i les actrius van adaptar-s'hi sense cap mena de problema; per a ells l'aprenentatge és un desafiament. Aprofito aquest punt del

discurs per a exposar una situació que cal saber, és de justícia: a les Terres de Ponent hi ha molta tradició teatral, qualsevol persona que vulga estudiar i dedicar-s'hi professionalment pot aprofitar els cursos de l'Aula Municipal de Teatre de Lleida, per exemple, i més tard pot decidir si segueix els estudis a Barcelona. En cas que vaja a l'Institut del Teatre, una institució amb molt reconeixement dins del gremi, es trobarà que cada any accepten un nombre petit d'alumnes nous i que li caldrà defensar la varietat del català central si vol formar-s'hi i acabar els estudis. Això és igual per a tothom, tant hi fa que la procedència siga pallaresa, lleidatana, ebreca, valenciana, etc. El model lingüístic de dicció és el del català central i la resposta oficial és perquè aquest centre depèn de la Diputació de Barcelona. Punt. Els parlants de català nord-occidental, com molts altres perifèrics, ens trobem que des de les iniciatives que sorgeixen a Barcelona no ens inclouen, hi ha un encreuament d'expectatives no satisfetes que ens obstaculitzen a l'hora d'unir-nos, de treballar d'igual a igual. I arribats aquí penso que, de tots els parlants de català no central, els nord-occidentals som els més desafortunats, perquè políticament formem part de Catalunya però lingüísticament som occidentals, valencians del nord, per entendre'ns. Però no estem representats en els llibres de text que es publiquen per a tots els centres educatius de Catalunya ni tampoc tenim col·laboració permanent amb el País Valencià. Ni d'aquí ni d'allà, durant generacions hem semblat un fill bord que s'emmiralla en el centralisme barceloní i no és capaç de veure el potencial propi. Entrem, doncs, en arenes de baixa autoestima lingüística.

L'experiència en el món del teatre, on sempre hem estat ben acollits, m'ha permès adonar-me que no hi ha un estàndard sinó molts, que els models lingüístics es posen al servei de la dramaturgia amb la intenció de ser versemblants, no cal que siguin una imitació calcada dels dialectes, i que la llengua és flexible i, per tant, la podem adaptar a qualsevol circumstància que convinga, per a saltar-se la dificultat d'una pronúncia determinada, evitar una rima o una ambigüitat. L'experiència a la televisió m'ha fet veure que els lingüistes som els últims d'arribar a l'equip, davant les pantalles, que si pogueren ens farien pagar per ser-hi i que els diners marquen la possibilitat de treballar millor o pitjor, de fer-ho pedagògicament o no i d'obtindre un millor resultat final.

Crec que hem de trobar la manera d'apropar posicions i entendre'ns, col·laborar des d'aquí i des d'allà, per tal que no tinguem sensacions de pèrdua o d'oblit, perquè el català nord-occidental és ben viu encara i cal mantindre'l a l'alçada que li correspon. Ni més, ni sobretot menys.

6. INTERVENCIÓ D'ORIOL CAMPS

La *Gramàtica de la llengua catalana* (IEC, 2016), l'*Ortografia catalana* (IEC, 2017) i les propostes per a un estàndard oral: la *Proposta per a un estàndard oral*

de la llengua catalana, I. Fonètica (IEC, 1990) i la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*, II. Morfologia (IEC, 1992), són tres documents diferents, amb objectius diferents.

La *Gramàtica* té per objecte la descripció i la prescripció del conjunt de la llengua, en tota la seva variació, geolèctal i funcional, oral i escrita. Per això la prescripció es fa sobre la base de la variació funcional, assenyalant quines formes pertanyen als registres formals i quines no; quines són pròpies tan sols de la llengua oral i no de l'escrita; fins i tot quines pertanyen a registres molt formals, i tenint sempre en compte els parlars (hi ha trets que pertanyen a uns parlars i no als altres). La *Gramàtica* també recull alguns usos interferits, per declarar, precisament, que són interferits i no pertanyen a la llengua catalana (i, per tant, són rebutjables en qualsevol registre). Tot i que la *Gramàtica* no parla d'estàndard (tan sols en la introducció),⁴ tenint en compte els usos propis d'aquesta varietat la podem situar en els registres formals. En el cas dels mitjans de comunicació, normalment es tractarà de registres mitjanament formals. La *Gramàtica*, que té per objecte, com ja he dit, el conjunt de la llengua, oral i escrita, ja no parla de *correcció/incorrecció*, sinó d'*adequació/inadequació* a les diferents situacions de comunicació (que s'expressa en els diferents registres). Això representa un canvi de paradigma respecte a la normativa anterior.

L'*Ortografia* té per objecte l'escriptura: procura que sigui màximament unificada, i que hi hagi correspondència entre la pronúncia i l'escriptura, però això no sempre és possible. Per exemple, en el cas de les paraules agudes terminades en *e*, que són obertes en oriental i tancades en occidental, l'*Ortografia* diu que s'han d'escriure amb *è* (accent greu), sense que això obligui els occidentals a pronunciar-les obertes; però accepta que en la tradició valenciana (a partir de les Normes de Castelló del 1932), s'escriguin amb accent agut, amb algunes excepcions. En el camp de l'escriptura sí que es pot parlar de *correcció/incorrecció*: és correcte el que està escrit d'acord amb la norma ortogràfica.

Per la seva banda, la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana* té per objecte la varietat estàndard oral, és a dir, per entendre'ns, la de l'escola i els mitjans de comunicació i altres comunicacions públiques d'abast (o de pretensió) interdialectal. Però, amb vora trenta anys, la *Proposta* s'ha fet vella i cal revisar-la. Per exemple, la *Gramàtica*, quan parla del vocalisme tònic, declara que «són igualment acceptables les diferents pronúncies tradicionals, amb independència que quedin o no reflectides en l'accentuació gràfica».⁵ Això inclou les diferències dins

4. «La codificació gramatical del català pren com a camp d'aplicació la varietat comuna o estàndard de la llengua, també anomenada *llengua general* (i que tradicionalment s'ha anomenat *llengua literària*), perquè és la que s'usa en la comunicació que ultrapassa les varietats pròpies de cada territori» (IEC, 2016, p. xxii).

5. IEC (2016), p. 39.

el sistema de set vocals tòniques i amb el de vuit (*cad[ˈɛ]na*, *cad[ˈe]na*, *cad[ˈə]na*, etc.; no repetirem tota la casuística). I una mica més avall afirma que el sistema vocàlic septentrional de cinc vocals i el de sis vocals que es dona en el gironí i a la Franja també són «igualment acceptables en els parlars respectius».⁶ Això supera la *Proposta*, que relega a «l'àmbit restringit» el sistema de vuit vocals propi del baleàric i el de cinc propi del rossellonès.⁷ Del sistema de sis, ni en parla.

O, per posar exemples del nord-occidental, la *Gramàtica* detalla entre els fenòmens vocàlics acceptables tant la pronúncia com a [ɛ] de la *a* àtona final (*casa*, *jo parlava*) —excepte les formes verbals de tercera persona acabades en *a*, que es pronuncien amb [e]—⁸ com la pronúncia de [a] en comptes de [e] en la síl·laba travada inicial, especialment en mots que comencen per *en*, *em*, *es* (*encetar*, *embut*, *escoltar*) i en altres com *sencer* i *llençol*.⁹ La *Proposta* relega aquestes pronúncies als «registres informals», si bé situa les «oscil·lacions en el timbre de la *a* final» en l'àmbit restringit (perquè només es donen en el nord-occidental), i la pronúncia de [a] en comptes de [e], en els casos indicats, en l'àmbit general (perquè el fenomen es dona en nord-occidental i en valencià).¹⁰

La mateixa idea d'àmbit restringit, que va posar en circulació la *Proposta* i que podria fer pensar que un tret propi d'un parlar no pot sortir del seu territori, s'ha de deixar de banda i prioritzar el terme *parlar*, en el sentit que apunta a l'origen dels trets i, alhora, està lligat a les persones que l'utilitzen, i que no l'abandonen en les situacions pròpies de l'estàndard. En conseqüència, si no hi ha àmbits restringits, tampoc no es parla d'àmbit general; sí que es parla d'ús més general i ús més restringit, per referir-se a l'extensió geogràfica de determinats trets, com aquests del vocalisme.

D'altra banda, la *Gramàtica* reforça alguns punts de la *Proposta*, com per exemple, sense sortir del vocalisme, les «modificacions que, amb independència de la seva extensió, es perceben com a col·loquials i, per tant, s'eviten en els registres formals», com ara el tancament de *e* en [i] provocat pel caràcter tancador d'una consonant palatoalveolar en contacte amb la vocal: «*gíner*, *dijú*, *quixal*, *ginoll*» per «*gener*, *dejú*, *queixal*, *genoll*», etc.¹¹

Per la seva banda, l'*Ortografia*, que sempre estableix la relació entre llengua parlada i llengua escrita, es pot llegir en molts casos com una guia de pronúncia,

6. IEC (2016), p. 39.

7. En canvi, correspon a l'àmbit restringit el sistema de vuit vocals diferenciades propi de parlars baleàrics, les set generals més la vocal neutra: *cadena* (pronunciat amb vocal neutra en posició tònica). També és propi de l'àmbit restringit el sistema de cinc vocals característic del parlar rossellonès» (IEC, 1990, p. 16).

8. IEC (2016), 3.3.4.1.c, p. 49.

9. IEC (2016), 3.3.4.1.e, p. 50.

10. IEC (1990), p. 16.

11. IEC (2016), 3.3.4.2.a, p. 50; IEC (1990), p. 16.

tenint sempre en compte el parlar que s'estigui utilitzant; per exemple, l'apartat 2.6.7, titulat «La grafia dels sons palatoalveolars sords [ʃ] i [tʃ]: x, ix, tx, ig i g»,¹² però les referències a la pronúncia es troben a tota l'obra.

Hi ha (almenys) dues maneres d'entendre la *formalitat*. La primera es basa en la intenció: quan parlem de coses serioses, sense fer-ne broma, buscant la credibilitat, etc., ens situem en l'àmbit de la formalitat. La segona es fixa en el resultat: normalment, la voluntat de formalitat ens portarà a usar les formes correctes en l'escriptura i adequades en la llengua oral. Encara que una hiperformalitat del resultat (l'ús de paraules i construccions molt formals) pot produir un efecte còmic i, per tant, quedar fora de la intenció de formalitat, com quan s'imita el llenguatge administratiu en el discurs del Carnestoltes, posem per cas.

Dit això, considero que sí que és operatiu classificar les recomanacions sobre l'eix de la formalitat. Amb tot, aquí també s'han fet passos més enllà de la *Proposta*. Actualment, la Secció Filològica proposa distingir tres nivells en l'eix de la formalitat: molt formal, formal mitjà i informal. Cal dir, aleshores, que la majoria de les formes que la *Proposta* situava en l'àrea informal de l'estàndard queden ara situades en l'àrea de la formalitat mitjana, que, en general, és la pròpia dels mitjans de comunicació, especialment dels programes informatius, i de l'escola. Tot i així, els mitjans necessiten utilitzar el llenguatge informal (colloquial) en la ficció i en els programes d'entreteniment, i l'escola no n'hauria de prescindir del tot, perquè hi ha molts infants que desconeixen el català colloquial, que no es parla a casa seva. Però, en tot cas, a l'escola l'informal és un pas per arribar al formal. I, tant a l'escola com als mitjans, el llenguatge molt formal no s'ha d'excloure del tot: també convé conèixer-lo, i a vegades s'haurà de reproduir en els mitjans. Potser caldria fer una distinció entre llenguatge formal i literari: quan fem literatura juguem amb la llengua per produir un resultat estètic, i tant podem recórrer a recursos molt formals com a recursos colloquials; a paraules actuals com a arcaïsmes. En canvi, el llenguatge mitjanament formal és bàsicament utilitari i no es pot permetre filigranes, ni massa informals ni massa arcaïques: no calen, sinó que més aviat fan nosa, ni per donar una notícia ni per explicar un teorema de matemàtiques o una llei de la física, posem per cas. S'ha d'utilitzar bàsicament un llenguatge precís. No volem que la manera com ho diem cridi l'atenció del públic i el distregui del contingut que volem comunicar.

I què fem amb la *propietat*? D'entrada, la *Gramàtica* no usa *propi* com si fos el graó més alt d'una escala: una forma tant pot ser pròpia del llenguatge formal com de l'informal, o de la llengua escrita o de l'oral. També s'ha passat del terme *admissible* al terme *acceptable*, o al verb *acceptar*. Per tant, la paraula clau és *adequació* a la situació de comunicació, que inclou el registre (que respon al tema, la for-

12. IEC (2017), p. 62-66.

malitat, etc.) i la varietat (lligada a l'origen i la història de les persones que interveuen en la comunicació). Moltes situacions de comunicació són estereotipades: els programes de ràdio i televisió (cadascun amb les seves particularitats), les classes, en què al costat de la relació interpersonal entre el docent i els alumnes hi intervé l'assignatura, que imposa una terminologia i una manera d'usar el llenguatge: no és el mateix ensenyar matemàtiques, ciències naturals o física i química que llengua i literatura, encara que en tots dos casos el llenguatge ha de ser formal mitjà (no marcat), exceptuant les lectures de literatura, que han de ser... literàries (i no adaptacions «infantils i juvenils»).

Actualment no hi ha quotes de representació dialectal, i considero que no n'hi ha d'haver. Els mitjans no tenen com a finalitat «representar» les varietats de la llengua. Ara bé, el que no s'ha de fer és prohibir cap parlar, ni triar les persones pel dialecte que parlen, sinó pel fet de parlar bé en la seva varietat i saber fer la feina de periodista, d'actor, de presentador o animador... Els dialectes hi seran presents en la mesura que hi hagi bons professionals que els parlin, però sense que els mitjans tinguin cap obligació de mantenir una representació proporcional.

La missió (o l'objectiu) dels mitjans és comunicar continguts. I des del punt de vista de la llengua, mantenir obert el canal de comunicació, l'espai de comunicació en català. Però no reproduir la realitat dialectal de la llengua, i encara menys d'una manera proporcional i sistemàtica. Tal com funcionen actualment les redaccions d'informatius i esports, no es pot jugar a produir textos en formats dialectals diferents. Primer de tot, perquè es tracta d'una mena de producció industrial, on uns redacten, uns altres corregeixen i uns altres llegeixen, i tot sovint el qui llegeix no és qui ha escrit el text. Per això, normalment una redacció funciona sobre una sola base dialectal —o, si ho voleu, sobre la modalitat estàndard d'un dialecte. Els locutors, quan llegeixen les notícies, hi aporten el seu accent, però no la totalitat dels trets que corresponen al seu dialecte si això representa canviar paraules o formes morfològiques sobre la marxa. O sigui, que en una redacció radicada a Barcelona un nord-occidental podrà dir *turist[e]*, *anav[e]*, [a]scolteu, però li costarà més dir *se[we]* si veu escrit *seva*, per dir-ne tan sols uns quants exemples. És a dir, que les redaccions actuen com un factor d'anivellament dialectal.¹³ D'altra banda, el lèxic de les notícies, tant les generals com les d'esports, no està gaire marcat pels dialectes. Potser sí, si es tracta d'un tema d'agricultura (*cargol poma* a Girona, *caragol maçana* al delta de l'Ebre), etc. Sentirem més varietat dialectal en programes de cuina i en debats i tertúlies, on cada interlocutor parla espontàniament. Un telenotícies o un informatiu de ràdio no s'organitza pensant en les varietats en què s'expressaran els locutors i els presentadors, sinó en els continguts que han de transmetre.

13. Vegeu Camps Giralt i Casals Martorell (2009).

Tenint això en compte, hem de confessar que el nord-occidental ho té magre per fer-se sentir d'una manera plena, perquè no hi ha cap redacció «central» radicada a Lleida; sí que hi ha delegacions, i fan minuts de desconexió (*TN comarques*, etc.), però els textos es corregeixen telemàticament des de Barcelona... En canvi, el català central té Barcelona, el «balear» té el centre emissor a Palma, i el valencià tindrà «aviat» una À Punt (ràdio, televisió i web) des de València.

D'altra banda, hi ha una qüestió que no es pot oblidar, i és que el mercat de treball del periodisme és lliure, i no podem pretendre que els nord-occidentals es quedin a Lleida i els centrals, a Barcelona (i els valencians, a València i els balears, a Palma): actualment els accents estan bastant repartits, i hi ha de tot a tot arreu, amb predomini dels accents locals.

I com ho gestiona el mitjà? Doncs és bastant clar que no ho gestiona pensant en el mapa dialectal, sinó en la competència professional dels candidats a l'hora de la selecció de personal —en què no s'exclou ningú per la varietat que parla, si la parla bé— i per les habilitats dels professionals a l'hora d'encarregar-los un programa.

Ocasionalment es pot encarregar un programa de ficció en què la varietat, o les varietats, que parlin els personatges siguin rellevants. Però no és gens fàcil, perquè en un cas així es demana al guionista que, a més d'inventar-se una història que funcioni, hi faci entrar elements lingüístics que sovint desconeix. Li interessa més que la història funcioni que no pas els possibles trets dialectals dels personatges.

7. DEBAT I CLOENDA DEL MODERADOR

Entre les intervencions del breu debat suscitat després de les intervencions dels components de la taula i havent exhaurit escrupolosament el temps assignat, destacaren les dels membres de l'IEC, Brauli Montoya i Miquel Àngel Pradilla. S'interessaren pels possibles condicionants dialectals per a l'ingrés a l'Institut del Teatre i per l'ús de la llengua a la televisió pública, respectivament.

Com deia fa uns anys, a les Jornades de l'IEC a Banyoles de 2006 (Julià-Muné, 2008), la implementació del model depèn de la seva prèvia acceptació. Actualment, per bé que ja és possible sentir en un telenotícies d'abast nacional la coexistència d'accents orientals i occidentals —septentrionals i meridionals—, donant per superada aquella fase precària del final dels vuitanta en què l'encara novell ens televisiu era regit per una política no gens composicional, sinó més aviat unitària barcelonina, no deixa de ser encara excepcional —i per algunes oïdes, encara dissonant— un locutor amb accent gironí o lleidatà. L'altre gran problema és que, en aquests casos, de vegades resulta complicat definir un model coherent de dicció. I altre cop entrem en dos processos que es retroalimenten: el de la codificació i el de l'estandardització. Una dècada després constatem pocs canvis en aquest sentit.

Ja sabem que la consecució d'una pronúncia estandarditzada que satisfaci les necessitats d'una comunitat lingüística en procés de normalització és una aspiració de difícil assoliment: ben fàcil de criticar, com es queixava en el seu dia la primera ministra britànica Margaret Thatcher, cansada de l'assetjament dialèctic dels seus contrincants polítics: «Si algun dia em veuen que camino per les aigües del Tàmesi, diran que ho faig perquè no sé nedar». I no gens fàcil de dur a terme, com assegurava humorísticament l'actor angloamericà Pat O'Malley des de la pantalla el segle passat: «Els discursos són com els nadons: fàcils de concebre però difícils d'emetre».

JOAN JULIÀ-MUNÉ
Moderador de la taula rodona
Universitat de Lleida

ORIOL CAMPS
Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans

IMMA CREUS
Universitat de Lleida

NOÈLIA MOTLLÓ
Doctoranda de la Universitat de Lleida
i professora d'ensenyament secundari

BIBLIOGRAFIA

- AGUSTÍ FARRENY, Alfred (ed.) (1996). *El nord-occidental entre dues llengües?: Actes de les Jornades d'Estudi del Català Nord-occidental* (Lleida, 15, 16, 17 i 18 de novembre de 1995). Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- CABRÉ, M. Teresa; MARTÍ, Joan; PONS, Lúcia; SOLÀ, Joan (ed.) (1987). *Actes de les Segones Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa* (Universitat de Barcelona, 1985). Barcelona: PAM.
- CAMPS GIRALT, Oriol (1994). *Parlem del català*. Barcelona: Empúries.
- CAMPS GIRALT, Oriol; CASALS MARTORELL, Daniel (2009). «Límits per a la consecució d'un estàndard plural als *media*: el procés de producció de textos a la ràdio com a factor d'anivellament geolèctol». A: KABATEK, Johannes; PUSCH, Claus D. (ed.). *Variació, poliglòssia i estàndard: Processos de convergència i divergència lingüístiques en català, occità i basc*. Aachen: Shaker, p. 231-256.
- COMISSIÓ DE NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA DE TVC (1995). *El català a TV3: Llibre d'estil*. Barcelona: TVC: Edicions 62.
- COROMINES, Joan (1974 [1971]). «Sobre l'elocució catalana en el teatre i en la recitació». A: SALES, Joan (ed.). *Lleures i converses d'un filòleg*. 2a ed. Barcelona: Club Editor, p. 94-105. [Versió ampliada de *Miscel·lània Carles Cardó* (1963). Barcelona: Ariel, p. 339-348]

- ESTOPÀ BAGOT, Rosa; CARRERA-SABATÉ, Josefina; CREUS BELLET, Imma (2011). *EnRaonar: Lingüística general i aplicada per a la pràctica logopèdica*. Barcelona: Horsori. [Edició espanyola de 2017]
- FABRA, Pompeu (1917). *Diccionari ortogràfic*. Barcelona: IEC. [Reed. a les *Obres completes* (2008), vol. 4] [2a ed.: 1923; 3a ed.: 1931; 4a ed.: 1937]
- (1918). *Gramàtica catalana*. Barcelona: IEC. [Reed. a les *Obres completes* (2009), vol. 6] [7a ed.: 1933]
- (1932). *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Catalonia. [Reed. a les *Obres completes* (2007), vol. 5]
- (2005-2013). *Obres completes* (OC). Edició a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Barcelona: IEC. 9 v.
- FERRANDO, Antoni (ed.) (1990). *La llengua als mitjans de comunicació*. Actes de les Jornades sobre la Llengua Oral als Mitjans de Comunicació Valencians (València, 1987). València: Institut de Filologia Valenciana: Universitat de València.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (IEC) (1990). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I: Fonètica* (PEOF). Barcelona: IEC.
- (1992). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, II: Morfologia* (PEOM). Barcelona: IEC.
- (2014). *Reports de la recerca a Catalunya (2003-2009): Filologia catalana: llengua*. Barcelona: IEC.
- (2016). *Gramàtica de la llengua catalana* (GIEC). Barcelona: IEC.
- (2017). *Ortografia catalana* (OIEC). Barcelona: IEC.
- *Acadèmia Oberta als Ensenyants* [en línia]. <<http://aoe.iec.cat/>> [Consulta: setembre 2017].
- JULIÀ-MUNÉ, Joan (2008). «El gironí i la pronúncia estàndard». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Banyoles (16 i 17 de juny de 2006)*, p. 91-114.
- JULIÀ-MUNÉ, Joan; ROMERO, Sílvia; CREUS, Imma (2004). *El català nord-occidental: Descripció i orientacions ortoèpiques*. Lleida: Pagès.
- MARÍ, Isidor (1987). «Varietats i registres en la llengua dels mitjans de comunicació de masses». A: CABRÉ, M. Teresa; MARTÍ, Joan; PONS, Lúcia; SOLÀ, Joan (ed.). *Actes de les Segones Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa*, p. 9-30.
- PRADILLA, Miquel Àngel (2001). «La norma ortològica de la llengua catalana: establiment i discussió». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Societat, llengua i norma: A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*. Benicarló: Alambor, p. 81-100.
- PUYAL, Joaquim M. (2013). *Llengua i esport: entre la creativitat i l'adequació*. Lleida: Universitat de Lleida.
- SHAW, George Bernard (1976 [1916]). *Pygmalion: A romance in five acts*. Harmondsworth: Penguin Books. [Versió catalana de Joan Oliver (1986 [1957]). *Pigmalió: Comèdia en cinc actes*. Barcelona: Edicions 62]
- VALLVERDÚ, Francesc (1986). *Elocució i ortologia catalanes*. Barcelona: Junc.
- (1987). «El model de llengua als mitjans de comunicació». A: CABRÉ, M. Teresa; MARTÍ, Joan; PONS, Lúcia; SOLÀ, Joan (ed.). *Actes de les Segones Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa*, p. 89-111.
- VALLVERDÚ, Francesc (1995). «El català utilitzat a la televisió: la qüestió de l'estàndard», *Serra d'Or*, núm. 429 (setembre 1995), p. 38-39.
- (2000). *El català estàndard i els mitjans audiovisuals*. Barcelona: TVC: Edicions 62.

JORNADES DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Títols publicats

- [1] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Lleida: (1 i 2 de juny de 1991)* (1992; 1a reimpr., 2001)
- [2] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Castelló: (16 i 17 d'octubre de 1992)* (1993; 1a reimpr., 2004)
- [3] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Menorca: (8 i 9 d'octubre de 1993)* (1994; 1a reimpr., 2001)
- [4] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Perpinyà: (20 i 21 de maig de 1994)* (1995)
- [5] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Andorra: (2 i 3 de juny de 1995)* (1996; 1a reimpr., 2003)
- [6] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Mallorca: (18 i 19 d'octubre de 1996)* (1997)
- [7] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja (Calaceit i Fraga): (17 i 18 d'octubre de 1997)* (1999)
- [8] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Elx i a la Universitat d'Alacant: (16 i 17 d'octubre de 1998)* (2000; 1a reimpr., 2003)
- [9] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa: (4 i 5 de juny de 1999)* (2000; 1a reimpr., 2004)
- [10] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a l'Alguer: (2 i 3 de juny de 2000)* (2001)
- [11] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Girona: (25 i 26 de maig de 2001)* (2002)
- [12] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a les Illes Balears. Any Francesc de B. Moll: (4 i 5 d'octubre de 2002)* (2003)
- [13] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Vic: (17 i 18 d'octubre de 2003)* (2004)
- [14] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: (15 i 16 d'octubre de 2004)* (2005)
- [15] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella: (16 i 17 de desembre de 2005)* (2006)
- [16] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Banyoles: (16 i 17 de juny de 2006)* (2008)
- [17] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Castelló de la Plana en homenatge a les 'Normes' de Castelló: (14 i 15 de desembre de 2007)* (2008)
- [18] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Eivissa i Formentera: (16 i 17 de maig de 2008)* (2010)
- [19] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tarragona: (12 i 13 de juny de 2009)* (2011)
- [20] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Delegació de l'Institut a Alacant, el Carxe (la Torre del Rico, Jumella), Novelda i Guardamar: (16 i 17 d'octubre de 2009)* (2011)

- [21] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Sitges. Homenatge a Josep Roca-Pons: (14 i 15 de maig de 2010) (2012)*
- [22] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Reus. Homenatge a Ramon Amigó i Anglès: (20 i 21 d'abril de 2012) (2013)*
- [23] *Jornades de la Secció Filològica a València i Alcoi: Homenatge a M. Sanchis Guarnier amb l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Homenatges a T. Llorente, J. Maragall, M. Sanchis Guarnier i E. Valor amb l'Ajuntament d'Alcoi: (20 d'octubre de 2011) (2013)*
- [24] *Segones Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Andorra: (19 i 20 d'octubre de 2007) (2014)*
- [25] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Santa Coloma de Farners, amb motiu del centenari de les 'Normes ortogràfiques' de l'IEC: (25 i 26 d'octubre de 2013) (2015)*
- [26] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Móra la Nova: (17 i 18 d'octubre de 2014) (2016)*
- [27] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Ceret: (9 i 10 d'octubre de 2015) (2017)*
- [28] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a l'Hospitalet de Llobregat (21 i 22 d'octubre de 2016) (2019)*
- [29] *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Balaguer (9 i 10 de juny de 2017) (2020)*

Fundació "la Caixa"

